

FEJLESZTÉSI
TÁMOGATÁSOK
HÁTRÁNYOS HELYZETŰ
TELEPÜLÉSEKEN

NEMZETI STRATÉGIA
2007–2032

GYEREKESÉLY FÜZETEK 5.

FEJLESZTÉSI TÁMOGATÁSOK HÁTRÁNYOS HELYZETŰ TELEPÜLÉSEKEN

Budapest, 2010

Készült az MTA-MeH Stratégiai kutatási megállapodáson belüli
„A Gyermekszegénység Elleni Nemzeti Program kimunkálása” projekt keretében

A kötetben szereplő kutatás a TÁMOP 5.2.1 „Gyerekesély program országos kiterjesztésének szakmai-módszertani megalapozása és a program kísérése” program keretében, az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

Nemzeti Fejlesztési Ügynökség

ÜMFT infóvonal: 06 40 638 638

nfu@meh.hu • www.nfu.hu

A zárótanulmányt írta:

Zolnay János

Az esettanulmányokat készítették:

Béres Tibor, Farkas Zsombor, Kóródi Miklós,

Lengyel Gabriella és Vég Zoltán Ákos.

Szerkesztette:

Csongor Anna és Kóródi Miklós

(Orsós Julianna és Tatár Babett közreműködésével)

Lektorálta:

Ferge Zsuzsa és Kósa Eszter

© MTA TK GYEP, 2010

Szerkesztés © *Csongor Anna, Kóródi Miklós*, 2010

ISBN 978-963-508-595-8

ISSN 1788-9936

Kiadja az MTA TK Gyermekszegénység Elleni Programiroda

A kiadásért felel: *Ferge Zsuzsa* programvezető

TARTALOM

Vezetői összefoglaló ♦ 7

ELSŐ RÉSZ:

FEJLESZTÉSI TÁMOGATÁSOK HÁTRÁNYOS HELYZETŰ TELEPÜLÉSEKEN – ZÁRÓTANULMÁNY (ZOLNAY JÁNOS) ♦ 9

1. Bevezetés ♦ 11

- 1.1. Módszertan ♦ 12
- 1.2. Értelmezési keret ♦ 13
- 1.3. A projektfinanszírozás dilemmái ♦ 16

2. A szükségletek értelmezése és projektválaszok – közoktatás ♦ 19

- 2.1. Elöljáróban ♦ 19
- 2.2. Vákuumhelyzetű falvak és iskolák ♦ 25
- 2.3. A vákuumiskolák pandanja ♦ 27
- 2.4. A „beszorult” iskolafenntartó ♦ 29
- 2.5. „Függetlenségi” iskolák ♦ 30
- 2.6. A „jövő iskolái” ♦ 33

3. A szükségletek értelmezése és projektválaszok – foglalkoztatás, tartós munkanélküliség, megélhetési programok ♦ 35

- 3.1. Elöljáróban ♦ 35
- 3.2. Foglalkoztatási szükségletek, percepciók és válaszok ♦ 39
- 3.3. Foglalkoztatási és településfejlesztési komplex programok ♦ 40
- 3.4. Foglalkoztatási program vagy vállalkozásfejlesztés ♦ 41
- 3.5. Izoláció és elhibázott szükségletértelmezés ♦ 42
- 3.6. Mikroállalkozások ♦ 43
- 3.7. Az állatorvosi ló ♦ 44
- 3.8. Fényes elszigeteltség vagy agglomerációs páriahelyzet ♦ 45

4. Összegzés ♦ 46

- 4.1. Egyszerűsített mérleg ♦ 46
- 4.2. Célzott vagy univerzális célcsoportú projektek ♦ 48
- 4.3. Önálló település vagy társulás ♦ 48
- Hivatkozások ♦ 49

MÁSODIK RÉSZ:

SZEMELVÉNYEK AZ ESETTANULMÁNYOKBÓL ♦ 51

1. Közoktatást érintő fejlesztések ♦ 53

- 1.1. Iskolafejlesztés Hencidán (Farkas Zsombor) ♦ 53
- 1.2. Tiszaadony (Kóródi Miklós) ♦ 58
- 1.4. Iskolafelújítás Ricsén (Vég Zoltán Ákos) ♦ 63
- 1.5. Iskolafelújítás Telkibányán
– izolációt szolgáló társulás (Béres Tibor) ♦ 68

2. A foglalkoztatást érintő fejlesztések ♦ 72

- 2.1. A Tiszaadonyi szociális földprogram (Kóródi Miklós) ♦ 72

3. Turizmust érintő fejlesztések ♦ 77

- 3.1. Turizmus mint kitörési lehetőség Tiszaroffon? (Farkas Zsombor) ♦ 77
- 3.2. Turisztikai fejlesztések Kazáron (Vég Zoltán Ákos) ♦ 83
- 3.3. Turizmus Telkibányán (Béres Tibor) ♦ 86

4. A helyi fejlesztések kistérségi összefüggései és hatásai ♦ 89

- 4.1. Gyulaj – Dombóvári kistérség (Lengyel Gabriella) ♦ 89

Függelék ♦ 123

- F1. A kiválasztott települések rövid bemutatása ♦ 123
- F2. Foglalkoztatott nélküli háztartások a kiválasztott településeken
az utolsó népszámlálás adatai alapján ♦ 128
- F3. Egyes támogatási és projekttypusokhoz tartozó szempontrendszer ♦ 129
- F4. Az esettanulmányokban említett források ♦ 132

Az MTA Gyerekprogram Iroda olyan kutatás elvégzésére adott megbízást az Autonómia Alapítványnak, amely a különböző fejlesztési pénzek meglétét és felhasználását elemzi a halmozottan hátrányos helyzetű kistérségekben. Jelen kötet ennek a kutatásnak az eredményeit mutatja be.

A vizsgálat tapasztalatait összegző zárótanulmányt követően három fejlesztési területhez kapcsolódóan mutatunk be szemelvényeket a kutatás során készült esettanulmányokból, ezután pedig a helyi fejlesztések kistérségi összefüggéseit legszemléletesebben ábrázoló tanulmány rövidített változata olvasható.

Vezetői összefoglaló

A *kutatás célja* az volt, hogy 15 településen készített esettanulmány keretében választ kapjunk arra a kérdésre, hogy vajon a hazai és európai uniós forrásokból finanszírozott projekt támogatásoknak volt-e érzékelhető pozitív hatása az ott élők esélyeire, mindenekelőtt a gyerekszegénységre. A gyerekek szegénységet meghatározó dimenziók közül elsősorban a közoktatási és foglalkoztatási területet vizsgáltuk azért, mert projekt típusú fejlesztések ezeken a területeken valósultak meg nagy számban.

Módszertanunk lényegi eleme az volt, hogy a vélt és valós fejlesztési szükségleteket, a különböző elvárásokat vetettük egybe a megvalósult fejlesztések hatásával és fenntarthatóságával. A vizsgált települések kiválasztásának fő szempontjai a hátrányos helyzet és a fejlesztési források relatíve nagyarányú felhasználása volt.

Kutatásunk *értelmezési keretét* részint a gyerekszegénységet meghatározó legfontosabb, a fejlesztéspolitikában is hangsúlyos területek adták (közoktatás és foglalkoztatás), valamint a szükségletek, igények, elvárások, percepciók, eredmények legkülönbözőbb értelmezési lehetőségei.

Mivel az általunk vizsgált fejlesztések kivétel nélkül *projektfinanszírozás* keretein belül valósultak meg, a teljesség kedvéért elengedhetetlennek tartottuk sorra venni az ennek kapcsán felmerülő dilemmákat, a leggyakoribb problémákat (pl. az önrészre képtelen pályázók kizárása, a célcsoportok „lefölözése” stb.).

A *közoktatási projektek* áttekintését megelőzően *előjáróban* elengedhetetlen volt tisztázni a közoktatási mikropiacok magyarországi jellemzőit, leggyakoribb kudarcait, torzulásait. Mindezek egyértelműen meghatározzák (vagy akár kudarcra ítélik) a közoktatási projektek valódi változásokat ösztönző, hosszú távon is fenntartható eredményeit.

Az általunk ismertetett *közoktatási projekteket típusokba* soroltuk, mivel azonos mintázatok fedezhetőek fel a fenntartói érdekek, a szolgáltatást használatba vevők igényei, mindkét kör elvárásai, illetve a fejlesztések valós hatása és eredményei terén. A típusokat egyenként elemeztük szükségletek és projektválaszok alapján.

A *foglalkoztatás*, foglalkoztathatóság területét érintő projektek áttekintését megelőzően *előjáróban* áttekintettük a régió és szűkebben Magyarország munkaerő-piaci jellemzőit, a legfontosabb trendeket.

A *foglalkoztatási projekteket* a közoktatási projektekhez hasonlóan *tipizáltuk*; itt is jól látható, hogy nagyon hasonló okokra vezethetők vissza a foglalkoztatási helyzetet csak részben vagy egyáltalán nem javító fejlesztések.

A kudarcok okaiként feltárt *leggyakoribb hibák vagy adottságok* a rosszul értelmezett szükségletek, az egyes részérdekek előtérbe helyezése a közösségi érdekekkel szemben, a döntéshozók irracionális választásai a település státuszának megőrzése/emelése érdekében, a legrászorultabbak tudatos kirekesztése a programokból, a tudatos izoláció a legszegényebektől (jellemzően romáktól) és ezzel egyidejűleg a feltartóztathatatlan gettószodás az intézményekben és települési szinten is, a végiggondolatlan és megalapozatlan tervek végrehajtása, vagy egyszerűen olyan sokréttű leszakadt és kirekesztett helyzet akár az egész településre vonatkozóan, ahonnan valóban nehéz kiutat mutatni.

Összegzésünkben igyekeztünk *mérleget* vonni arról, hogy a 15 vizsgált településen mekkora összeg került befektetésre a gyerekszegénységet alapvetően befolyásoló területeken úgy, hogy hatásuk legalábbis megkérdőjelezhető (egyes esetekben elköltésük kimondottan káros, vagy felesleges, ha a szegénységben, kirekesztésben élő gyerekek helyzetére gyakorolt hatást tekintjük). Ez az összeg meghaladja a 2 és fél milliárd forintot. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy ebből a keretből semmi hasznos nem született, és minden forint kidobott pénz volt (bár van ilyen projekt is), hanem azt, hogy a vizsgált fejlesztések nem vagy csak csekély mértékben érték el a legrosszabb helyzetben lévőket (köztük kiemelten a szegénységben élő gyerekeket), sőt egyes esetekben rontottak is a helyzetükön (bebetonozták a szegregált oktatást egyes településeken).

Végül az esettanulmányok tanulságaként két megfontolást tartottunk fontosnak kiemelni (a harmadik a projektfinanszírozás és általában a fejlesztési forrásokra jellemző pályáztatási eljárások anomáliáihoz kötődik). A jobb célzás (esetünkben: minél több legrosszabb helyzetben lévő ember elérése) érdekében megfontolandó az univerzalitás, illetve a célcsoporti célzás áttekintése. Hasonlóképpen újra kell értékelni, hogy mennyire lehetnek hatékonyak (esetünkben: szolgálják a kirekesztésben élők integrációját) a települési szintű stratégiák a nagyobb egységre vonatkozó fejlesztési tervek helyett.

Első rész:

FEJLESZTÉSI TÁMOGATÁSOK HÁTRÁNYOS
HELYZETŰ TELEPÜLÉSEKEN

ZÁRÓTANULMÁNY

(Zolnay János)

1. BEVEZETÉS

A vizsgálat arra vállalkozott, hogy 15 településen készített esettanulmány keretében választ kapjunk arra a kérdésre, hogy vajon a hazai és európai uniós forrásokból finanszírozott projekttámogatásoknak volt-e érzékelhető pozitív hatása az ott élők esélyeire, mindenekelőtt közoktatási, foglalkoztatási esélyeikre, illetve életminőségükre. A középpontban természetesen a gyermekszegénység áll, ám a problémát igyekeztünk a lehető legtágabban értelmezni. Tekintettel az általunk vizsgált időintervallumra (2003–2008), a projektek hatékonyságának vizsgálatát elsősorban nem indikátorokra alapoztuk – bár meghatározhatók számszerűsíthető kimenetek, vagy éppen azok hiánya –, hanem esettanulmányokra támaszkodtunk. A jövedelmi szegénység és az egészségi állapot változásának vizsgálatától eltekintettünk, illetve csak közvetett formában vehettük számításba.

A vizsgálatban, ebből adódóan pedig a zárótanulmány tematikájában is, a hangsúly némileg eltolódott a közoktatási programok felé. Ennek alapvetően két oka van. Egyrészt a kutatás során részletesebben azokat a projekteket vizsgáltuk, amelyek valamilyen módon a humán erőforrást érintették, ezek szinte mindegyike közoktatási projekt volt, de ugyanez elmondható az infrastruktúra-fejlesztő programok esetében is. Másrészt a közoktatási programok értékelése során lehetséges olyan, viszonylag egyértelmű kritériumokat felállítani, amik alapján megítélhető egy fejlesztési támogatás sikere vagy sikertelensége, haszna vagy haszontalansága. A foglalkoztatási, turisztikai és egyéb infrastruktúra-fejlesztő támogatások esetében ez nem minden esetben lehetséges, mert egy-egy projekt kapcsán nem mindig megítélhető, hogy az milyen hatással van rövid távon egy-egy közösség vagy település életére.

Az esettanulmányokban igyekeztünk leírni az adott települések és kistérségek legfontosabb jellemzőit; a pályázattal kapcsolatos szükségleteket és igényeket, valamint azt a földrajzi, beiskolázási, munkaerő-piaci kört, amelyben értelmezhetők a folyamatok, illetve a projektek valóságos hatásai. Elemzésünk lényegi eleme az, hogy összevetjük az érintettek és kedvezményezettek várakozásait és percepcióit a projektekre vonatkozóan, valamint a projektek tényleges hatását és fenntarthatóságát.

1.1. Módszertan¹

A kutatásba bevont 15 település kiválasztásánál az alábbi szempontokat vettük figyelembe:

- ◆ legyen gyerekszegénység által veszélyeztetett település (RKK-kategorizáció²);
- ◆ ne legyen nagytelepülés;
- ◆ ne legyen 500 fő alatti kistelepülés;
- ◆ részesüljön relatíve magas EU-s és/vagy hazai támogatásban;³
- ◆ legyen benne a 2007-es LH/HH kistérségi besorolásban.

A vizsgálatba bevont egyes fejlesztések, támogatott projekttypusok a következők voltak:

- ◆ *Közköztatás: iskolabővítés, óvodabővítés* (Balkány, Csányoszró, Dombegyház, Felsővadász, Gyulaj, Lak, Milota)
- ◆ *Közköztatás: esélyegyenlőségi projektek*: SNI⁴ együttnevelés, lemorzsolódás csökkentése, HHH⁵ gyerekek esélyegyenlősége, óvodai roma felzárkóztatás, bemutatkozó tanítás, integrációs bázisiskolák (Balkány Dombegyház, Gyulaj)
- ◆ *Foglalkoztatásbővítés: mezőgazdasági, illetve élelmiszer-feldolgozó és értékesítő vállalkozások támogatása*: mezőgazdasági eszközbeszerzés, tenyészbarmfi-telep, gabonasiló-építés, gyümölcsszörp-gyártás, öntözőberendezés telepítése, mezőgazdasági erőgép beszerzése, dinnyeminősítés (Balkány, Dombegyház, Felsővadász, Lak, Öcsöd)
- ◆ *Foglalkoztatásbővítés: önkormányzati mezőgazdasági, illetve élelmiszer-feldolgozó és értékesítő vállalkozás támogatása*: zöldség- és gyümölcsfeldolgozó és értékesítő kereskedelmi egység létrehozása, illetve marketing (Milota)
- ◆ *Foglalkoztatásbővítés: szociális földprogram, illetve állattartás* (Milota, Tiszadány)
- ◆ *Foglalkoztatásbővítés: munkaerő-piaci reintegráció, illetve esélyegyenlőség*: nők munkaerő-piaci reintegrációja (Öcsöd)
- ◆ *Foglalkoztatásbővítés: kistérségi foglalkoztatási stratégia kidolgozása* (Öcsöd)
- ◆ *Turisztikai fejlesztés*: vendégházépítés, üdülőövezet fejlesztése (Csokonyavisonta, Telkibánya)
- ◆ *Infrastruktúra-fejlesztés*: tanyás külterület ivóvíz-ellátásának javítása, szennyvíztisztító (Lak, Balkány)

¹ A módszertanról részletesebben lásd a Függelék.

² Az MTA Regionális Kutatási Központja (RKK) szerinti települések.

³ A leghátrányosabb és a hátrányos helyzetű (LH/HH) kistérségek gyerekszegénység által veszélyeztetett, 500 fő feletti települései közül azok kerültek a mintába, ahol a 2003–2008 közötti időszakban az uniós és hazai támogatások egy főre eső összege a legmagasabb volt.

⁴ Sajátos nevelési igényű gyerekek

⁵ Halmozottan hátrányos helyzetű gyerekek

- ◆ *Akadálymentesítés:* közintézmények akadálymentesítése (Milota)
- ◆ *Informatikai hozzáférés:* wifi falu, szélessávú internet (Lak, Tiszaadony)
- ◆ *Szociális és egészségügyi infrastruktúra fejlesztése:* szociális gépjármű, szociális konyha, orvosi rendelő (Milota)

1.2. Értelmezési keret

A gyermekszegénység értelmezése

A magyarországi szegénység demográfiai összetételében a rendszerváltozást követő évtizedben jelentős átrendeződés ment végbe: az idősök relatív helyzete javult, ugyanakkor a gyerekek helyzete néhány év alatt drámaian romlott. A Tárki MHP-vizsgálata szerint (Szívós–Tóth, 1998) 1992 és 1997 között a 0–2 évesek körében megháromszorozódott, a 3–6 évesek között megkétszereződött a relatív szegénységben élők aránya. Ugyanakkor a 60–69 évesek körében negyedére, a 70 évesnél idősebbek körében pedig közel harmadára csökkent a relatív szegények aránya ugyanebben az időszakban. A három- és többgyerekes családok mintegy 20 százaléka tartós szegénységben élt az 1992 és 1997 közötti években. A gyermekszegénység természetesen elválaszthatatlan a gyermekes családok helyzetétől. Spéder Zsolt szerint a gyermekszegénység növekedése mögött két döntő tényező áll: a családtámogatási rendszerek értékvesztése és a nagycsaládosok magas munkanélkülisége (Spéder, 2002). (A családtámogatási rendszerek közül a gyed reálértéke 1996-ban, tehát az ellátás átmeneti megszüntetésének évében az 1990. évi érték 78 százaléka volt. A gyed a reálértékének mintegy 26 százalékát veszítette el 1990 és 1996 között, míg a családi pótlék reálértékének visszaesése még ennél is nagyobb volt; az ellátás értéke 2001-ben mindössze 3,54 százaléka volt az 1990. évi értéknek.)

A „*Legyen jobb a gyermekeknek!*” Nemzeti Stratégia (2007–2013) a gyermekszegénységet nem csupán jövedelmi szegénységként, hanem tágabban értelmezett kirekesztésként értelmezi. Ötféle dimenziót határoz meg, és rendel azokhoz indikátorokat. Röviden és leegyszerűsítve:

- ◆ Munkanélküliség, tartós munkanélküliség, munkaerő-piaci kirekesztés
- ◆ Jövedelmi szegénység, relatív és abszolút szegénység
- ◆ Rossz lakáskörülmények, lakásnyomor
- ◆ Iskolai szegregáció, oktatási kirekesztés
- ◆ Egészségi állapot, hozzáférés az egészségügyi ellátásokhoz

A stratégia fundamentális eleme, hogy a dimenziókhoz folyamatokat követő indikátorokat rendel, illetve az összehangolt cselekvési programtól meghatározott időtartamon belül mérhető javulást vár el. Ez az első alkalom, amikor egy komplex szociálpolitikai cselekvési terv mérhető változásokat vállal. Jelen kutatásunkban elsősorban a munkanélküliség és az iskolai szegregáció – mint a gyerekszegénység

meghatározó elemei – jelenségeivel foglalkozunk. Egyszerűen azért, mert ezekre vonatkoztak uniós forrásokból finanszírozott projektek, amiket elemzünk.

Az esettanulmányok szerkezete

A szükségletek, az igények, a tágabb környezet érdekei, az elvárások és a fejlesztések valódi hatásának, valamint fenntarthatóságának összevetése választ adhat arra, hogy a vizsgált pályázatok milyen mértékben adekvátak a helyi szükségletekkel – a mi értelmezésünkben: mennyiben szolgálják a legrosszabb helyzetű csoportok felzárkózását, különös tekintettel a gyermekszegénység csökkentésére, illetve hogy a döntéshozók miért, milyen célból pályáztak éppen ezekre a kiírásokra. Ebben a részben a projektek társadalmi, illetve politikai, hatalmi környezetét írjuk le. Az egyes esettanulmányokat tehát az alábbi hat szempont alapján dolgoztuk ki:

1. A település, illetve a településhez szervesen tartozó térség, illetve az ott élő célcsoport *szükségei*. A szükségleteket alapvetően a *kutató* értelmezi, méghozzá szigorúan az adott település, kistérség önkormányzatai pénzügyi mozgásterének keretein belül. Egy esettanulmány keretei között nyilván nem lehet teljes körű szükségletfelmérést végezni, nem is ez a célunk. Ugyanakkor azt meg tudjuk becsülni, hogy a nyilvánvaló szükségletek ismeretében mennyire volt indokolt azokat és éppen azokat a projekteket elindítani, amelyeket elindítottak – *méghozzá a lehetséges egyéb pályázati forrásokkal és indítható projektekkel összevetve. Ha nem értelmezzük a helyi szükségleteket, akkor nincs támpontunk a projektek értékeléséhez, illetve csak a projektcélokat vethetjük össze az eredményekkel.*
  - ▶ Tömeges és tartós munkanélküliség, munkaerő-piaci kirekesztés – reagál-e erre a helyi pályázati stratégia
  - ▶ Az elvárhatónál lényegesen alacsonyabb színvonalú oktatás, szociális, etnikai, illetve SNI-szegregáció, korai iskolaelhagyás, iskolai erőszak, az elvárhatónál lényegesen rosszabb továbbtanulási esélyek – reagál-e erre a helyi pályázati stratégia
  - ▶ Kirívó lakásnyomor – reagál-e erre a helyi pályázati stratégia
  - ▶ Cigánysor vagy cigánytelep személtlerakó közelében – reagál-e erre a helyi pályázati stratégia
  - ▶ Cigánysor vagy cigánytelep ártéren vagy árvíz által veszélyeztetett területen – reagál-e erre a helyi pályázati stratégia
  - ▶ Rossz elérhetőség: közlekedés, intézmények, internet stb. – reagál-e erre a helyi pályázati stratégia
2. Az *igények* az adott önkormányzatok, illetve kistérségek területén élő pályázók, a pályázatokra befolyással bíró politikai (önkormányzati érdekcsoportok) és gazdasági szereplők (vállalkozók, gazdálkodók) *igényeit* jelentik.

3. Az a *földrajzi, beiskolázási, munkaerő-piaci kör*, amelyben értelmezhetőek a folyamatok, illetve a projektek valóságos hatásai. Minden olyan fejlesztő vagy esélykiegyenlítő projekt esetében, amelynek több intézmény, több település részese, kulcskérdés, hogy a projekt releváns-e az adott közoktatási és munkaerőpiacra. Ha nem, akkor azt rossz tervezés éppúgy magyarázhatja, mint szándékos, rosszhiszemű számítás, vagy éppen az, hogy a legrosszabb helyzetű óvodával, iskolával, településsel senki nem kíván valódi és integrációs következményekkel járó együttműködést.
  - ▶ Közoktatási projektek esetében azok a települések, amelyek iskolafenntartó társulást működtetnek, vagy amelyek többé-kevésbé zárt beiskolázási körzetet alkotnak, illetve amelyek keretében a tanulók „elosztása” tényleges alku tárgya;
  - ▶ gazdaságfejlesztő, vállalkozásfejlesztő, megélhetést támogató projektek esetében a vállalkozások telephelyei, illetve a mezőgazdasági vállalkozások esetében azok a települések, amelyeknek a megművelt földek külterületei, illetve a szűken értelmezett helyi munkaerőpiac.
4. Az érintettek és a kedvezményezettek *várakozásai és percepciói*. Érintetteknek (*stakeholders*) tekintjük egyrészt a pályázatok benyújtóit, illetve mindazokat, akik vállalkozóként, gazdálkodóként, döntéshozóként vagy közalkalmazottként részesei, érdekeltjei a projekteknek és fejlesztéseknek. Kedvezményezetteknek (*beneficiaries*) tekintjük mindazokat, akik a célcsoporthoz tartoznak, és a pályázati dokumentáció szerint kedvezményezettjei lehetnek a projektnek, függetlenül attól, hogy a pályázati anyag indikátorai megnevezik-e őket. Az érintettek és a kedvezményezettek között természetesen lehetnek átfedések. Mindkét csoport esetében azonban fontos leírni a következőket:
  - ▶ Az érintettek és kedvezményezettek projektekkel kapcsolatos *tudatossága* (tekintettel arra, hogy a konzorciumi tagok és az együttműködő partnerek részvétele gyakorta formális, vagy pályázati „barterügyletek” révén „kölcösös”, így esetükben is fontos a tudatosság kérdése)
  - ▶ A projekt *nyilvánossága*, tehát annak esélye, hogy az érintettek és kedvezményezettek megismerjék a projekttel kapcsolatos közérdekű adatokat
  - ▶ Tényleges és a célcsoporthoz tartozó, de *kizárt kedvezményezettek*
  - ▶ Az érintettek és kedvezményezettek *rejtett és nyílt elvárásai* – a distinkció nagyon fontos
  - ▶ Az érintettek és kedvezményezettek *percepciói*
5. A projektek tényleges *hatása*:
  - ▶ A projektek tényleges hatása az *érintettek*re
  - ▶ A projektek tényleges hatása a *kedvezményezettek*re
  - ▶ A projektek tényleges hatása a *célcsoport*ra
  - ▶ A projektek komplex hatása a *településre és a kistérségre*

6. Fenntarthatóság, értékelés

- ▶ A projektek *tartalmi* fenntarthatósága
- ▶ A projektek *pénzügyi* fenntarthatósága
- ▶ Az *érintettek* értékelése
- ▶ A *kedvezményezettek* értékelése
- ▶ A *kutató értékelése* saját sikerkritériumai alapján. A kutató sikerkritériumai az adott projekthez, illetve az általa elemzett szükségletekhez kapcsolódnak. A „siker” kritériuma az, hogy a projekt képes-e bármilyen értelemben reagálni a kutató által elemzett szükségletekre.

1.3. A projektfinanszírozás dilemmái

A kutatásba bevont egyes fejlesztések kivétel nélkül projekt alapú finanszírozással kaptak támogatást. Ennek a formának – amit hazánkban az egyes szervezeteknek, intézményeknek az uniós források megjelenésével kellett behatóan megismerniük – számos sajátossága és buktatója van, amit szintén figyelembe kell vennünk, ezért áttekintjük ezeket a bevezető részben.

A folyó finanszírozással működtetett alapszolgáltatások pénzügyi és bizonyos értelemben tartalmi szempontból is konzervatívak. A normatív költségtervezés szükségképpen bázisszemléletű, nemcsak az intézmények és a közalkalmazottak érdekérvényesítő képessége miatt, hanem mert sem a központi költségvetés kiadási oldalát tervező kormányzat, sem pedig az intézményfenntartó önkormányzatok nem képesek átlátni a finanszírozott tevékenység ténylegesen ésszerű költségigényét. A hátrányokat vagy a többletszolgáltatásokat a kormányzat csak újabb és újabb normatív jogcímek beállításával képes kompenzálni; az új jogcímek aztán szervesülnek a bázisba, és finanszírozási automatizmusokká válnak. A túlzott kiadásokat a kormány vagy a fenntartó időről időre csak fűnyíró elven képes visszafogni. A fűnyíró elv azonban a takarékos gazdálkodókat is bünteti, és arra ösztönzi a fenntartókat, illetve az intézményeket, hogy a költségvetési alku folyamán, kalkulálva a periodikus megszorításokkal, eleve magasabbra srófolják igényeiket a ténylegesen várhatónál, illetve mindenképpen elköltsék az éves keretösszeget, máskülönben veszélyeztetnék a következő pénzügyi év támogatási keretét.

A projektfinanszírozás ellenben egyedi és innovatív, lévén hogy a projekt egyszeri, időben lehatárolt, erőforrásigényei és ráfordításai meghatározottak, és érzékelhető, sőt számszerűsíthető az eredmények elérését célzó cselekvéssor. Ehhez kapcsolódóan a finanszírozás is egyszeri; nem szervesül a bázisba, és semmiképpen sem garantálhatja az üzemszerű működést. Beruházások, eszközbeszerzések esetében a projekt akkor lehetetlenül el, ha az adott intézmény funkciója időközben megszűnik. A legtöbb nem „tégla” (infrastruktúra-beruházási) projekt azonban folyó finanszírozással működtetett szolgáltatási közegbe ágyazódik, és csak abban az esetben érheti el

a kívánt hatását, ha illeszkedik ahhoz, vagy képes magát az alapszolgáltatást is megváltoztatni. Többnyire azonban az illeszkedés tökéletlen az alábbiak miatt:

- ◆ a pályázó valójában megszokott forráskiegészítésnek tekinti a pályázati projekt összegét, és akként is tervezi meg magát a projektet;
- ◆ a pályázó elkötelezi magát arra, hogy véghezviszi a projektet, ám az alpműködésen valójában nem kíván változtatni. Főként a súlyos érdeksérelemmel járó, közoktatási, telep- vagy városrehabilitációs esélyegyenlőségi projektek esetében igyekszik „kilúgozni” a projekt valódi célkitűzését;
- ◆ a projekt valójában üzemszerű működést tenne szükségessé, de a futamidő lejárta után finanszírozása megoldhatatlan, ezért elhal.

A *projekt jellegű finanszírozás* egyik legsúlyosabb belső *diszfunkciója*, hogy ágazati logika szerint kívánja kiegészíteni a folyó finanszírozási forrásokat, illetve időben lehatárolt projektek révén kíván elérni olyan célokat, amelyeket csak társadalompolitikai eszközökkel lehet megvalósítani. Ez tetten érhető kormányzati és önkormányzati szinten is. A projekt egyik jellegzetessége az időbeni lehatároltság, ami egyben azt is jelenti, hogy a projekt által elérendő nyereség absztrakt időpontja a projektzárás másnapja.⁶ A magyarországi gyakorlatban a „nem téglás” projektek esetében a fenntarthatóság kérdése azt jelenti, hogy miként lehet a projekttevékenységet rutinszerűvé tenni:

- ◆ a projekttevékenység részben vagy egészében önfenntartóvá válik;
- ◆ a projekttevékenység finanszírozását sikerül egy másik projektbe ágyazni;
- ◆ a projekttevékenység finanszírozását átveszi egy másik szponzor;
- ◆ a projekttevékenység hosszú távú finanszírozására elköteleződik az önkormányzat vagy a központi költségvetés.

A projektszisztéma feltételezi, hogy a pályázó rendelkezik a megfelelő információkkal, pályázatírói kapacitással és az önrész, illetve az utófinanszírozás megkövetelte pénzügyi forrásokkal. Mindhárom feltevés egyben szelekciós szűrő is. Ha a pályázó nem képes informálódni és pályázni, akkor bizonyára a projekt sikeres lebonyolítására sem lenne képes. A szükséges önrész megkövetelése már súlyosabb dilemma.

- ◆ Az önkormányzatok, illetve az általuk fenntartott költségvetési szervek pénzügyi mozgástere elvileg lehetővé teszi a szükséges önerő, illetve az előfinanszírozás biztosítását, ám a legszegényebbeket ugyanakkor kizárhatja ez a szisztéma.
- ◆ Jó anyagi hátterű civil szervezetek jó eséllyel pályáznak – sokszor kérdés, hogy ezek a szervezetek kivétel nélkül nem kormányzati szervezetek (NGO-k), vagy

⁶ A projektfinanszírozás finomodásával világos, hogy egyes eredményeket már a projekt-időtartam alatt, másokat akár a lezárást követő valamennyi idő múlva kell felmutatni, ez azonban a lényegen nem változtat.

csak „ál-NGO-k”, mivel erősen kötődnek valamilyen állami vagy piaci szervezethez.

- ◆ Előfinanszírozásra anyagi tőke vagy háttérben álló finanszírozó szervezet hiányában képtelen civil szervezetek, NGO-k (ezen szervezetek többsége) nem tudnak versenybe szállni. Lehetséges persze, hogy a rejtett cél éppen az önálló anyagi bázissal nem rendelkező civil szervezetek kiszűrése.

A pályázati kiírás célzottsága kijelöli a kedvezményezettek földrajzi és személyi, intézményi, ágazati stb. körét. Ugyanakkor bármennyire is célzott a pályázati kiírás, bármilyen szűk is a kedvezményezettek köre, azon belül mindig a relatíve legjobb helyzetűek profitálnak (pályázói kör „lefölözése”):

- ◆ ha a kiírás a kedvezményezetti kört társadalmi ismérvek alapján határozza meg, a projektek tényleges haszonélvezői többnyire az adott ismérvek szerint meghatározott csoporton belül a legjobb érdekérvényesítő képességűek;
- ◆ ha viszont a kiírás a kedvezményezetti kört földrajzilag határolja le, úgy az adott kistérségben a legkedvezőbb helyzetű, legjobb érdekérvényesítő képességű kisvárosok, falvak szerzik meg a vélt érdekeiknek leginkább megfelelő célokra a forrásokat.

Bevezető részünkben tehát ismertettük a kutatás *célkitűzéseit* (a hátrányos helyzetű településeket célzó fejlesztések hatásának elemzése a legsérülékenyebb társadalmi csoportokra, különös tekintettel a gyerekszegénység alakulására) és az alkalmazott *módszertant*. Kitértünk a *gyerekszegénységet meghatározó dimenziókra*, és külön azokra, amelyekkel tanulmányunkban foglalkozunk. Nagyon fontosnak tartottuk részletesen bemutatni *értelmezési keretünket*: a szükségletek, igények (elvárások) és valós kimenetek, hatások egymáshoz való viszonyát, mivel elemzésünk alapja mindezek összevetése a vizsgált fejlesztések esetén. Mivel hazai és uniós finanszírozású projekteket vizsgáltunk, elengedhetetlennek tartottuk a *projektfinanszírozásból* adódó sajátosságok leírását is.

A továbbiakban mindezek alapján a szükségletek és a projektválaszok viszonyát vizsgáljuk a *közoktatás* (különösen az iskolai szegregáció) és a *foglalkoztatás* (különösen a tartós munkanélküliség) területein.

2. A SZÜKSÉGLETEK ÉRTELMEZÉSE ÉS PROJEKTVÁLASZOK – KÖZOKTATÁS

2.1. Elöljáróban

A magyarországi közoktatás az elmúlt évtizedekben rendkívül egyenlőtlené vált, ám ez a tény viszonylag későn tudatosult a közoktatásról szóló közbeszédben. Első ízben a PISA 2000 jelentés utalt arra, hogy a magyarországi közoktatás a fejlett országok között kirívóan szelektív és egyenlőtlen, ráadásul a magyar diákok teljesítménye egyre romlik. A vizsgálatban részt vett országok között a magyarországi tanulók tanulmányi teljesítményét magyarázta legnagyobb mértékben családjuk kulturális tőkéje; ez a hatás az iskolák tanulói összetételének homogenitása révén érvényesül. A szelektivitásra utalt a PISA-jelentésnek az a mutatója is, miszerint a magyarországi tanulói teljesítménykülönbségeit kirívóan magas arányban, mintegy 71 százalékban az iskolák közötti különbségek magyarázzák, ellentétben a fejlett országok körében átlagos 36 százalékos aránnyal. A PISA-jelentés azt már nem volt képes megállapítani, hogy az iskolai szelektivitás milyen mértékben a választási lehetőséggel bíró iskolák, és milyen mértékben a választási lehetőséggel bíró szülők döntésének eredménye. Az oktatáspolitikai számára azonban ez rendkívül fontos kérdés.

Az iskolai szelekció növekedését alapvetően a magyarországi közoktatásban 1985 óta érvényesülő, majd az 1993-ban elfogadott közoktatási törvény által szélsőséges mértékben foganatosított szabad iskolaválasztás, illetve az iskolaszervezet diverzifikálása tette lehetővé. Ugyanakkor a folyamat ilyen mértékű kiteljesítését a magyarországi településcentrikus, fragmentált önkormányzati rendszer nagyfokú társadalmpolitikai kompetenciája és gazdálkodási önállósága tette lehetővé.

Megítélésünk szerint a jelenlegi keretek között a magyarországi közoktatás szelektivitásának mérséklését sem a folyó normatív finanszírozás, sem pedig a projektfinanszírozás eszközeivel nem lehet elérni, sőt még a közoktatási gettósodás folyamatának fékezésére sincs lehetőség. A közoktatási jellegű projektek természetesen valamilyen hiányhelyzetre reagálnak, ám a szükségletek értelmezése során többnyire nem képesek megbecsülni a várható iskolai migráció hatását, illetve az iskola pozíciójának várható alakulását az adott *közoktatási mikropiacon* belül.

A közoktatási projekteket meghatározó körülmények

Közoktatási mikropiacnak tekintjük azt a többé-kevésbé zárt beiskolázási kört, amely képes lefedni a közoktatási kínálatot, illetve amelyben a közoktatási szolgáltatások és a tanulók „elosztása” alku tárgya. A közoktatási mikropiacokat senki nem képes teljesen kontrollálni, ám minden mikropiacon belül vannak választási lehetőséggel bíró iskolahasználói csoportok és iskolák. De a legmagasabb státuszú szülők és a legkeresettebb iskolák befolyása is csak részleges, mert az ő döntéseiket is részben mások értékítélete határozza meg.

Korlátozott lehetőségű helyi oktatáspolitikai. A fenntartó önkormányzatok oktatáspolitikai mozgásterét is a közoktatási mikropiac határolja be, ám a teljes kínálati intézményhálózattal rendelkező városi önkormányzatoknak azért vannak korlátozott hatékonyságú eszközeik:

- ◆ a beiskolázási körzethatárok megvonása révén megpróbálhatják befolyásolni a tanulók iskolák közötti eloszlását;
- ◆ az engedélyezett pedagógiai programok, illetve szelekciós mechanizmusok révén megszabhatják az iskolák státuszát;
- ◆ nemzetiségi iskolává minősíthetik az „elcigányosodott” iskolákat;
- ◆ összevonhatják nagyobb egységekbe az iskolákat, tagiskolákká nyilvánítva a korábban önálló intézményeket, meghagyva az eredeti beiskolázási körzetüket;
- ◆ összevonhatják nagyobb egységekbe az iskolákat, telephellyé minősítve a korábban önálló intézményeket, és összevonva a beiskolázási körzeteket is.
- ◆ korlátozhatják a bejáró tanulók létszámát, illetve közoktatási társulási megállapodáshoz köthetik a bejáró tanulók fogadását.

A teljes kínálati intézményhálózattal rendelkező fenntartók képesek lehetnek arra, hogy bizonyos határokon belül kontrollálják az iskolai migrációt, illetve a szociális és etnikai szegregációt. A határok persze városonként eltérőek, és alapvetően attól függenek, hogy az iskolafenntartó milyen informális alkukat köt a választási lehetőséggel bíró iskolahasználó szülőkkel.

Azok az iskolafenntartók – önkormányzatok, fenntartói társulások, többcélú kistérségi társulások – amelyek nem rendelkeznek a keresletet lefedő teljes intézményhálózattal, elvileg is képtelenek arra, hogy szegregációellenes oktatáspolitikát folytassanak, mert a választási lehetőségekkel bíró, mobil iskolahasználó csoportok bármikor elvihetik gyerekeiket a közeli iskolacentrumba. Esélykiegyenlítő, színvonaljavító oktatáspolitikai beruházásokra, illetve innovációra van lehetőségük, de csak addig a határig, amíg ezzel nem gyorsítják fel az iskolai elvándorlást, és amíg nem veszélyeztetik intézményeik tanulói létszámát.

Kistélepülések – a hiányzó ágens. Amennyiben az adott iskolafenntartó önkormányzat, vagy többcélú kistérségi társulás, vagy iskolafenntartó társulás intézményhá-

lózata nem képes lefedni a teljes közoktatási kínálatot vagy az adott oktatási piacot, akkor az esélyegyenlőségi oktatáspolitikának *nincs olyan ágense*, amely képes a lenne felelősséget vállalni a közoktatási folyamatokért, mert nincs olyan fenntartó, amely legalább elvileg képes lenne az adott közoktatási mikropiac egészére vonatkozó oktatáspolitikai döntéseket hozni. Márpedig a projektfinanszírozásokért pályázó iskolafenntartók meghatározott folyamatokat kívánnak elindítani és vezényelni. Az épületfelújítási, infrastruktúra-fejlesztési pályázatok esetében a racionális beruházási, fejlesztési döntések feltétele az, hogy a pályázó legalább minimális biztonsággal képes legyen megbecsülni a középtávú beiskolázási, illetve iskolai migrációs trendeket.

Iskolai „elcigányosodás”, gettósodás. Az általános iskolákban a homogén roma osztályok aránya 10,6 százalékról 13,6 százalékra nőtt 2000 és 2004 között, míg ugyanabban a rövid időszakban a cigányokat nem tanító, homogén nem roma osztályok aránya 5,6 százalékról 10,1 százalékra emelkedett (1. táblázat).

1. táblázat: A különböző roma arányú osztályok előfordulása
2000-ben és 2004-ben

Iskolai osztályok	Az iskolai osztályok aránya	
	2000	2004
Homogén nem roma osztályok	5,6	10,1
A roma tanulók aránya		
0,1–25 százalék között	30,0	30,6
25,1–50 százalék között	30,9	26,1
50,1–75 százalék között	13,8	12,9
75,1–99,99 százalék között	9,0	6,7
Homogén roma osztályok	10,6	13,6
Összesen	100,0	100,0

Forrás: Havas–Liskó (2005).

A *Zöld könyv*ben publikált Havas Gábor-tanulmány szerint (Havas, 2008) 2006-ban 180 cigány többségű és 70 erősen „elcigányosodó” általános iskola volt az országban. A 3000 cigány többségű általános iskolai osztály közül 1200 osztályba kizárólag roma tanulók jártak, 1800 osztályban csak többségben voltak a roma diákok.

Az „elcigányosodott iskolák, iskolai osztályok számának növekedése, illetve ezzel összefüggésben a növekvő etnikai szegregáció a közoktatási egyenlőtlenségek növekedésének látványos mutatója, ugyanakkor önmagában is gátja a roma diákok minőségi oktatásának, mert az „elcigányosodó” iskolák színvonala szükségképpen romlik. A jelenlegi jogi és finanszírozási keretek között a problémára csak abban az esetben lehet rendszerszerű megoldást találni, ha a fenntartó uralja az oktatási piacot.”

Települési, kistérségi gettósodás. A kistérségi, települési gettósodás súlyosabb és végzetesebb következményekkel fenyegető folyamat, mint a közoktatási szegregáció.

A döntő tényező az, hogy a helyi elit érdekeltsége a társadalompolitikai feladatok, ágazatok, közszolgáltatások működtetésében, finanszírozásában szelektív, függően a településmérettől és az adott ágazattól. A kritikus településméret esetenként változik, miként a települések pénzügyi helyzete is.

A kistépülési társadalompolitika fő dilemmáinak leírásához utaljunk egy régen letűnt jogintézményre, a virilizmusra. Az analógiának több alapja is van. Az önkormányzatiság lehetőséget teremtett különféle indíttatású és mentalitású elitcsoportoknak, hogy közös fejlesztési érdekeiket képviselve közösen kormányozzanak egy települést, jöllehet az üzleti életben kerülnek egymást. Még fontosabb hasonlóság a különféle elitcsoportok érdekeltsége a közintézmények, közszolgáltatások magas szintű érdekeltségében, valamint az infrastruktúra-fejlesztésben. Az elitcsoportok dönthetnek abban, hogy legyen-e helyben iskola, felső tagozat, ilyen vagy olyan ellátást biztosító szociális intézmény, vagy ne legyen. Dönthetnek abban, hogy kiegészítsék-e a normatív támogatást, vagy csak arra hagyatkozva működtessék az intézményt. Végül dönthetnek abban is, hogy a normatív támogatás egészét az adott ágazatra fordítsák, vagy egy részét átcsoportosítva más ágazatokat, illetve fejlesztéseket finanszírozzanak az adott forrásból.

Vízválasztó, hogy a döntéseket befolyásolni tudó elitcsoportok maguk is használói-e a helyi közintézményeknek és szolgáltatásoknak: a helyi iskolákba járatják-e gyerekeiket, igénybe veszik-e a helyben elérhető jóléti ellátásokat. Ha nem, akkor érdekeltek lehetnek az infrastruktúra fejlesztésében, még inkább a vállalkozói típusú beruházásokban, de minden bizonnyal a lehető legkevesebb pénzt akarják a közszolgáltatásokra fordítani. Kisebb falvakban még inkább döntő tényező az, hogy az elit, a képviselők vagy éppen polgármester helyben lakik-e, vagy egy közeli nagyobb településen.

Fenntartói-használói érdekeltség. A közoktatás esetében egyértelműen az „elit iskola-használók piaca” érvényesül: az elithez tartozók kiválaszthatják a számukra megfelelő iskolákat, illetve azt a távolságot, amelyen belül még vállalhatóan tartják gyerekeik utaztatását.

- ♦ *Virilis modellről* beszélhetünk tehát, ha az adott település különféle elitcsoportjai egyaránt érdekeltek a közszolgáltatások, közintézmények fenntartásában és jó színvonalú működtetésében, és emellett fontosnak tartják a települési infrastruktúra fejlesztését is. A helyi források újraelosztása lehet ugyan egyenlőtlen, és a különféle intézményeket szelektív módon is fejleszthetik és finanszírozhatják, de a közsféra ágazatai legalább összességükben nem tartoznak a vesztesek közé. Tekintsük ezt a modellt etalonnak.
- ♦ Más a helyzet, ha a *fenntartói érdekeltség szelektív*. Ebben az esetben egyes ágazatok vesztesek, alulfinanszírozottak, illetve a finanszírozásukra kapott össze-

gek egy részét az önkormányzat részben más ágazatok vagy fejlesztések finanszírozására költi.

- ◆ „Fordított virilis modellről” beszélhetünk, ha a helyi elit teljes mértékben ellenérdekelt a közszolgáltatások működtetésében; minimális szinten biztosítja csak a szolgáltatásokat, és alulfinanszírozza az intézményeket. Az ellenérdekeltség legfőbb oka az, hogy az elitszoptok nem a helyi közszolgáltatásokat veszik igénybe: nem a helyi óvodába, iskolába járatják gyerekeiket, nem a helyi háziorvost választják, nem a helyi intézmények ellátásaira támaszkodnak stb. Eközben az adott településen élnek, vagy ha nem, akkor is gazdasági vagy politikai érdekeltségeik vannak ott. Polgármesterként, önkormányzati képviselőként, helyi gazdálkodóként, vállalkozóként vagy befolyásos választóként arra törekszenek, hogy a normatív vagy pályázati forrásokat minél nagyobb arányban fejlesztésekre, vállalkozástámogatásra költse, és minél kisebb arányban közoktatási vagy szociális közszolgáltatásokra.
- ◆ A legrosszabb a helyzet, ha az elit részben már *nem is az általa kormányzott településen él*, és már a helyi infrastruktúra fejlesztésében is csak olyan mértékig érdekelt, amennyire ottani vállalkozási telephelyei szükségessé teszik.
- ◆ Végezetül az adott falu elitszoptjai kimondhatják, megállapíthatják a település „társadalmi halálát”. Természetesen a tárgyilagos elemző a „társadalmi halál” diagnózist is fenntartásokkal kell, hogy fogadja, ám a lényeg a helyi döntéseket befolyásolni képes szoptokok ítélete.

Ez a mechanizmus megszabja a települések funkcionális hierarchiáját is, tehát azt, hogy mely települések tudják gyakorolni az egyes alközponti funkciókat. A legfontosabb oktatási központokat a választási lehetőséggel rendelkező elit iskolahasználók jelölik ki, akár az iskolafenntartó önkormányzatok szándéka ellenére is. Minden olyan település, amelynek intézményhálózata túl kicsi ahhoz, hogy kielégítse a helyi közoktatási igényeket, vagy amelynek közelében van elérhető iskolacentrum, *elvileg is képtelen bármilyen esélykiegyenlítő politikát folytatni* a helyi elit iskolahasználók szándékai ellenében.

A kistérségi gettósodás tehát nem egyszerűen az adott települések „elcigányosodását” jelenti, hanem azt, hogy a településeket a „fordított virilis” helyzet valamilyen foka jellemzi: az ott élő magasabb státuszú szoptok kiszervezik az életüket és jövőjüket az érintett falvakból; más településeken lévő iskolákat, intézményeket, szolgáltatásokat használnak. Lehet, hogy a gettósodó településeken élnek, lehetnek ott érdekeltségeik, vállalkozási telephelyeik, vagy éppen vezethetik is az ottani önkormányzatokat, de életüknek és jövőjüknek az a része, amelyekhez a vizsgált projektek, pályázatok kapcsolódnak, máshová szerveződik.

Ezért az adott település „társadalmi halálával” szinonim leírásokat is azzal a fenntartással kell kezelni, ami számot vet a domináns szoptokok érdekeivel.

A gettósodó kistérségekben a közoktatási beruházások, így a beruházási, fejlesztési célú közoktatási pályázatok hatása végképp kiszámíthatatlan, mivel a tanuló-

létszám és a migráció bizonytalansága miatt a fenntartó képtelen megítélni, hogy milyen mértékben ésszerű beruháznia, illetve a fejlesztésnek milyen következményei lesznek. Önmagában semmilyen közoktatási beruházás, iskolaépület vagy infrastruktúra-fejlesztés nem képes megváltoztatni egy adott iskola rossz hírnevét és kedvezőtlen pozícióját a helyi oktatási piacon.

A leszakadó kistérségek jellemzőit a 2. táblázat mutatja.

2. táblázat: A leszakadó kistérségek jellemzői

Kistérség	A gettó- és gettósodó* települések aránya	A foglalkoztatott nélküli háztartások aránya (összes település átlaga: 48,1%)	A roma tanulók aránya az általános iskolás népességben (országos átlag: 10–15%)	A gettóiskolák** aránya
Abaúj-Hegyközi	20,8	68,9	40	40,0
Bodrogközi	35,3	62,1	37	35,7
Encsi	48,6	70,1	51	36,8
Edelényi	23,9	68,7	45	22,7
Mezőcsáti	11,1	61,6	21	20,0
Ózdi	34,5	58,8	41	21,9
Sárospataki	11,8	61,4	22	18,8
Sziksói	29,2	65,7	38	30,8
Szerencsi	27,8	57,9	27	21,1
Hevesi	41,2	59,4	42	42,9
Csengeri	27,3	63,1	21	12,5
Fehérgyarmati	20,4	64,6	38	17,2
Mátészalkai	30,8	58,6	30	20,0
Nyírbátori	35,0	65,9	30	21,7
Vásárosnaményi	22,2	62,7	33	21,7
Sarkadi	8,3	64,7	22	33,3
Sásdi	29,6	55,4	37	28,6
Sellyei	48,6	57,9	46	33,3
Szigetvári	34,8	57,2	26	20,0

* Gettótelepülés: a romák aránya 50% feletti; gettósodó település: a romák aránya 30% feletti.

** Gettóiskola: a roma tanulók aránya 50% feletti.

Forrás: Havas (2008: 124 [5.1. táblázat]).

Az adatok forrása: 1. számoszlop: Kertesi–Kézdi (1998), Népszámlálás 2001; 2. számoszlop: Népszámlálás 2001; 3. számoszlop: 1992/1993-as oktatási statisztika, Havas–Kemény–Liskó (2002), Havas–Liskó (2006); 4. számoszlop: Kemény–Havas–Liskó (2002), Havas–Liskó (2006).

Térjünk vissza eredeti témánkhoz, a közoktatási jellegű szükségletek értelmezéséhez a pályázatok kapcsán: az általunk vizsgált közoktatási pályázatok zöme

épületfelújítás, az iskolaépületek rutin karbantartása. A fejlesztési szükségletek az azokra adott válaszok, az oktatási mikropiac adta körülmények és a végső eredmények összevetése alapján *tipizáltuk a közoktatási fejlesztéseket*, projekteket. Az alábbiakban ezeket a típusokat írjuk le; az érintett településeken jelentkező közoktatási szükségleteket, percepciókat és válaszokat táblázatokba foglaltuk a jobb áttekinthetőség és összehasonlíthatóság érdekében.

2.2. Vákuumhelyzetű falvak és iskolák

Közoktatási szükségletek, percepciók és válaszok

A pályázó által értelmezett szükséglet	Nem értelmezett szükséglet	Oktatási mikropiac	Válasz
Felsővadász			
<i>Iskola</i> - A normális oktatást ellehetetlenítő tömegközlekedés - Az iskolaépület alkalmatlan, balesetveszélyes <i>Fenntartó: érdektelen</i>	Teljes és irreverzibilis „elcigányosodás” következményei	4 településsel intézményfenntartói kapcsolat, további öt településről bejárók Elsődleges szívóiskolák: Homrogd és Krasznokvajda Másodlagos szívóiskola: Szikszó	Iskolafelújítás: 225,155 millió Ft
Lak			
<i>Fenntartó/iskola</i> Felújításra szoruló épület <i>Fenntartó</i> Küzdelem az alternatív iskolákkal a tanulókért	Teljes és irreverzibilis „elcigányosodás” következményei SNI tanulók szegregált és osztatlan tanítása	Homrogd és Edelény a szívóiskolák; az elvándorlást iskolabusz segíti Küzdelem az alternatív iskolák között is	Iskolafelújítás: 147 millió Ft
Hencida			
<i>Fenntartó/iskola</i> Épület karbantartása	Teljes és irreverzibilis „elcigányosodás” következményei SNI gyerekek szegregált és osztatlan tanítása	Szentpéterszeg, Gáborján és Berettyóújfalu szívóiskolák – Hencidáról 42 százalékos az elvándorlás	IPR-program, bár okafogyott Tanoda működtetése projekt alapon 10 hónapig, majd megszűnik: 12,841 millió Ft Iskola rutin karbantartó felújítása: 97,025 millió Ft

Felsővadász, Lak és Hencida egyaránt közoktatási vákuumhelyzetben van; a két borsodi település helyzetét alapvetően tágabb kistérségük gettósodása határozza meg. A felsővadászi önkormányzat érdektelen az iskola fenntartásában, az iskolaépület felújítását az intézmény vezetői akarták megvalósítani. A felsővadászi iskola rövidesen a homroghi iskola tagintézménye lesz, tehát a helyi önkormányzat nem kíván semmiféle felelősséget vállalni az intézményért. Lak és Hencida vezetői ragaszkodnak az iskolákhoz.

A laki iskola pária helyzetű cigány iskola, amely ráadásul a fenntarthatóság határán egyensúlyoz, és amely az SNI gyerekeket szegregáltan és osztatlan tanulócsoportokban tanítja. Lakról már 20 roma diák is elvándorol, és a környéken kialakult egy másodlagos, közvetett harc a cigány iskolák között, amelynek tétje, hogy melyikük elvándorlási vesztesége súlyosabb. És éleződik egy harmadlagos küzdelem az alternatív, nem önkormányzati fenntartású iskolák között.

Hencida végzetesen elkésett azzal, hogy bármilyen elérhető hazai vagy uniós pályázati forrásból érdemben javíthasson helyzetén. A helyi iskola tíz év alatt teljes egészében „elcigányosodott”, az itteni tanulók több mint 40 százaléka elvándorol. Az IPR⁷-től, illetve az integrációs pályázattól elvben azt várták, hogy ismét vonzóvá teszi az iskolát azok számára, akik más településekre járnak, de ezt a célkitűzést minden bizonnyal a pályázat megszövegezői sem gondolhatták komolyan.

Szükségletek, érdekek és válaszok

Mind a három település az épületek felújítását vagy rutin karbantartását végezték el pályázati forrásokból. A beruházások, fejlesztések ésszerűsége csak a szükségletek szempontjából ítéltető meg:

- ◆ A helyben értelmezhető szükségletek közül Lak és Hencida semmibe veszi, hogy az SNI gyerekeket mindkét iskolában szegregáltan, sőt osztatlan tanulócsoportokban oktatják. A felsővadászi önkormányzat, illetve az iskola társfenntartói ügyet sem vetnek arra, hogy a környék tömegközlekedése ellehetleníti a normális oktatást, és szóba sem kerül egy rugalmas iskolabusz-szolgáltatás kialakítása. Hencidán az IPR-rendszer bevezetése teljesen inadekvát, okafogyott projekt, a tanoda pedig a projekt kifutását követően fenntarthatatlannak bizonyult, vagy a település nem kívánta fenntartani.

Az igazi szükséglet, a teljes „elcigányosodás” és a fenntartói felelőtlenség közoktatási következményei csak tágabb keretek között lennének értelmezhetők, mint a fenntartói kör.

- ◆ Az egyik értelmezési keret az oktatási mikropiac egésze, amelyen belül a közoktatási javak és szolgáltatások, illetve a tanulók optimális elosztása, az opti-

.....
⁷ Integrált Pedagógiai (Keret) Rendszer

mális intézményhálózat kialakítása és az iskolabusz-szolgáltatás megszervezése elképzelhető – feltéve, hogy az oktatási mikropiacot statikusnak tekintjük. Csakhogy minden oktatási mikropiac dinamikus, tehát a fenntartók, a választási lehetőséggel bíró intézmények és szülők azonnal helyreállítanák az általuk helyesnek tartott arányokat.

- ◆ A másik értelmezési keret szűkebb, a vesztes iskolákat, jórészt a cigány többségű iskolákat öleli fel, és bízik abban, hogy az esélykiegyenlítő forráskoncentráció hatékony lehet szegregált körülmények között is: egyfajta kiemelt oktatási körzetként kívánná forrásokban részesíteni ezeket az iskolákat.

Az alapvető közoktatási szükségleteket a döntéshozó az egyes szereplők érdekeinek függvényében képesek csak értelmezni. A felsővadászi önkormányzat szabadulni igyekszik az iskola fenntartásától, igaz, ennek minden bizonnyal az lesz az ára, hogy az iskola fizikailag a faluban marad, mivel a leendő fenntartók semmiképpen sem szeretnék befogadni a felsővadászi vagy a gadnai cigány tanulókat. A laki és a hencidai önkormányzat ragaszkodik az ottani iskolákhoz; előbbi még azzal is fenyegeti a más iskolákat választó szülőket, hogy megvonja tőlük az önkormányzati kompetenciába tartozó segélyeket.

2.3. A vákuumiskolák pandanja

Közoktatási szükségletek, percepciók és válaszok

A pályázó által értelmezett szükséglet	Nem értelmezett szükséglet	Oktatási mikropiac	Válasz
Telkibánya			
<i>Fenntartó/Iskola</i> - A rendszerváltást követően visszanyert intézményi „függetlenség” Göncről egyben az izoláció lehetőségét jelentette a környékbeli elcigányosodó iskoláktól - A környékbeli roma tanulók fogadásának megakadályozása, az izoláció abszolút prioritás	A rendkívül kis létszámú és idővel tovább csökkenő létszámú iskola a helyi tanulók számára idővel csapdahelyzetet teremthet, mert a legközelebbi nem cigány iskola 30 km-re fekszik	A telkibányai iskola a 30 km-re fekvő Abaújszántó iskolájának tagiskolája – valójában alibi intézményi integráció, ami az izolációt szolgálja	Iskolafelújítás: 95 millió Ft

A telkibányai iskola a közoktatási vákuumhelyzetbe került gettóiskolák pandanja: a falu szigetszerű helyzetben van, és mindennél fontosabb szempont számára, hogy izolálja magát a szomszédos, lényegesen alacsonyabb státuszú és részben elcigányosodó falvaktól.

A telkibányai iskola felső tagozata 1975-ben Göncre került, az alsó tagozat pedig a gönci iskola tagiskolájává vált. A rendszerváltást követően Telkibánya visszaállította az önálló nyolc évfolyamos iskoláját, jóllehet a 2008/09-es tanévben sincs több mint 74 tanulója, és a kalkulációk szerint a létszám a jövőben csökkenni fog. A gönci iskolában viszont mostanában egyre több a roma tanuló, aminek az is oka, hogy a környékbeli Abaújszántó szlovákiai magyarok elkezdtek felvásárolni az ott élő roma családok házait; és bár a romák elköltözése veszélyezteti az abaújszántói iskola létét, a falu mégis kedvezően fogadja a schengeni csatlakozás nyomán elindult folyamatokat.

Szükségletek, érdekek és válaszok

Ebben az esetben végképp csak érdekekről beszélhetünk, és nem szükségletekről.

- ◆ Az abnormálisan alacsony tanulói létszámmal működő telkibányai iskola alibi társulásban működik a jó harminc kilométeres távolságra fekvő Abaújszántó iskolájával. A telkibányai iskola dilemmája az, hogy extrém alacsony létszámmal működik, vagy befogadja a környékbeli tanulókat, ám utóbbi esetben sok roma diákja lesz. Az önkormányzatnak bármilyen magas fajlagos költséget megér, hogy ne kelljen befogadnia a szomszédos falvak tanulóit. Ebben bízva támaszkodhat a helyi választópolgárok és az iskolahasználó szülők támogatására: a falu megvan arról győződve, hogy az izolációhoz fűződő érdek egyben a helyi tanulók elemi közoktatási szükséglete is. A tágabb kistérség Telkibányát is érintő közoktatási szükségletei csak elvont módon lennének értelmezhetők, mert egyetlen oktatáspolitikai ágens, intézményfenntartó, finanszírozó nem fogalmazza meg őket. Legfeljebb csak a pénzügyi és a közoktatási szaktárca fogalmazhatja meg oktatásfinanszírozási aggályait, hivatkozva a magas fajlagos költségekre. Csakhogy erre is megvan a válasz: Telkibánya az egyik központja és fő hivatkozási példája az Élőlánc mozgalom kisiskolákért indított kampányának. A kisiskolák fenntartásának finanszírozási, oktatáspolitikai, településpolitikai ésszerűségéről folyó diskurzus tehát felülírja a közoktatási esélyegyenlőségi diskurzust: nevezetesen azt, hogy az izolációs célú telkibányai kisiskola-fenntartás a gyakorlatban éppúgy a közoktatási szolgáltatások elosztásának egyenlőtlenségét mélyíti, mint a vákuumiskolák fenntartása.
- ◆ Ugyanakkor az izoláció oktatáspolitikai csapda is: telkibányai diákok besorozultak a helyi iskolába, hiszen ha megszűnne, nagyon messzire kellene utazniuk a legközelebbi nem roma iskoláig.

2.4. A „beszorult” iskolafenntartó

Közükatatási szűkségletek, percepciók és válaszkok

A pályázó által értelmezett szűkséglet	Nem értelmezett szűkséglet	Oktatási piac	Válasz
Gyulaj			
Előremenekülés, beszorulás – szervezeti értelemben szigetszerű	Elcigányosodás: 80–90%-ban cigány iskola, de nincs nagyfokú elvándorlás. Rossz megközelíthetőség	Gyulaj a kistérség egyetlen önálló fenntartású iskolája. A Dombóvári kistérségben aligha tudnának bárkivel is társulni	Épületbővítés: 148 millió Ft „Kézenfogva” integrációs felkészítés: 28 millió Ft

A Tolna megyei Gyulaj iskolája is elcigányosodott – a falu lakói között a cigányok aránya hozzávetőleg 40 százalék, az iskolai tanulóknak már mintegy 85 százaléka roma – de ebben az esetben nem a *white flight*⁸ okolható a folyamatért, hanem inkább a falu és az iskola „beszorulása” az elszigeteltségbe. A Dombóvári kistérségben minden közoktatási társulási megállapodás megkötött, Gyulaj önálló maradt. A falu a nagybirtok és az erdő szorításában él, a földhiány miatt jelentős „amerikázó” kivándorlási veszteséget elszenvedő egykori jobbágyfalu, amelynek tanácsát, téveszközpontját és iskoláját a szomszédos sváb Kurdra telepítették. Az iskolát azonban még a szocialista korszakban sikerült visszaszerezni.

A rendszerváltást követően egyre elszigeteltebb helyzetbe kerülő Gyulaj önkormányzata „előremenekült”: az iskola megszüntetése szóba sem került, sőt az épületet 2006-ban ROP⁹-pályázaton elnyert jelentős összegből felújították és bővítették, majd integrációs felkészítő projektet indítottak.

Szűkségletek, érdekek és válaszkok

Gyulaj számára nincs más oktatási mikropiac, mint a falu: néhányan eljárnak más-hová, de az itteniek zömét aligha fogadná bármelyik másik iskola a kistérségben. Ha társulási szerződést kötnek Tamással, tehát egy másik kistérség nehezen megközelíthető központjával, az sem változtat ezen. Paradox módon a falu csak abban az esetben lenne képes kitágítani oktatási piacát, ha radikális lépéssel felszámolná iskoláját. Csakhogy a legközelebbi település a sváb Kurd, amely aligha lenne ilyes-mihez partner. De a szomszédos Kurd, az egykori székhelyközség Gyulaj számára is negatív igazodási pont. Ha megszűnne a helyi iskola, akkor viszonylag messzire kellene buszoztatni a gyerekeket. Egyelőre marad tehát az önálló iskola, így ennek

⁸ Az amerikai szociológiai és demográfiai szakirodalomban azt a jelenséget jelöli, hogy a fehérek elhagyják azokat a környékeket, ahol megnő a kisebbségi lakosság aránya.

⁹ Regionális operatív program

az intézménynek bármilyen fejlesztése, bármilyen pedagógiai program vagy innováció, amit idetelepítenek, valós szükségletekre válaszolhat, és javíthatja a közoktatás színvonalát. Csakhogy ez az iskola csaknem teljesen cigány többségű intézmény. Minden fejlesztés ésszerűsége arra a feltevésre épül, hogy teljesen szegregált körülmények között sem teljesen lehetetlen az oktatás színvonalának, így a gyerekek továbbtanulási esélyeinek számottevő javítása. Lássuk be, ebben sem lehet biztos a pályázó, a pályázatot elbíráló vagy a helyi beruházási döntést meghozó önkormányzat. A fenntartónak arra nyilván nincsenek forrásai, hogy jelentős bérpótlékkal és nagymérvű infrastrukturális fejlesztéssel ellensúlyozza, hogy a tanulóknak 14 éves korukig nincsenek nem cigány osztálytársaik.

2.5. „Függetlenségi” iskolák

Közoktatási szükségletek, percepciók és válaszok

A pályázó által értelmezett szükséglet	Nem értelmezett szükséglet	Oktatási piac	Válasz
Tiszaadony			
<i>Fenntartó/iskola</i> „Függetlenségi” iskolaalapítás - Küzdelem az iskola megmaradásáért, főként Vásárosnamény másodlagos szívóhatása ellenében	Erős belső szegregáció	„White flight” megszabta irracionális társulások Visszaintegrálódás Tiszaszalkához, majd az iskola megszüntetése	Iskolafelújítás: (közvetlenül annak megszüntetése előtt) 100 millió Ft
Csányoszló			
<i>Fenntartó/iskola</i> - A korábbi tagiskola függetlenedése Sellyétől, és nyolc évfolyamossá alakítása - Az iskola megtartása abszolút prioritás volt. Ennek ára a piskói és vejtei gyerekek befogadása: a 117 tanuló 40%-a roma. Szervezetileg így is részben visszatagozódik Sellyéhez, a 7–8. osztály ténylegesen is átkerül. Változatlan prioritás az iskola megtartása		A környék abszolút „elitiskola”-hiányos, ezért nincs komoly „white flight”. Sellye és Vajszló számszerűen ellátná a térséget, de az iskolák státusza nem magasabb, mint a csányoszlói iskoláé. A csányoszlói iskola azért kísérrelhetette meg, hogy oktatási alközponttá váljon, mert nem kell tartania a nem cigány szülők elvándorlásától. Az „elcigányosodásnak” más a helyi kontextusa. Az iskola hanyatlása megállíthatatlan.	2004: fejlesztés – épület és oktatási infrastruktúra, 50 millió Ft 2006: vizesblokk, 16 millió Ft 2008: tetőtér-beépítés, 18 millió Ft

Tiszaadony és Csányoszró oktatáspolitikáját „restitúció” szándék jellemezte, igaz, ennek nem feltétlenül csak az önálló iskola helyreállítása, fenntartása volt az egyedüli rétje. Az önálló önkormányzatiság révén a két falu a korábbi státuszát igyekezett emelni. Még azt sem állíthatjuk, hogy ez teljesen sikertelen volt, de a falvak iskolafenntartási esélyeit környezetüktől, illetve a közoktatási mikropiac dinamikájától függött.

A beregi Tiszaadony, a korábbi cselédfalu a hetvenes évek körzetesítése miatt elvesztette önálló szövetkezetét, iskoláját. A körzeti intézmények központja Tiszaszalka lett, így minden jelentősebb beruházás, fejlesztés ott valósult meg. Tiszaadony az évtizedek alatt felgyülemlett feszültségek hatására, a rendszerváltást követően azonnal szabadulni próbált a tisaszalkai kötelektől. Az első adandó alkalommal saját nyolcosztályos iskolát indított, körjegyzőségre pedig az ellenkező irányban lévő Tiszakerecsennyel lépett.

A beregi térségben egészen abszurd, irracionális közoktatási társulások jöttek létre. A három oktatási alközpont közül a tiszakerecsenyi és a tisaszalkai iskola viszonylag modern, jól felszerelt épület, de a tiszakerecsenyi iskola cigány többségű. Ezért Lónya és Mátyus nem a közeli tiszakerecsenyi, hanem a jóval távolabbi tisaszalkai iskolával társult; a lónyai gyerekeket szállító busz menet közben elhalad a tiszakerecsenyi iskola előtt. Lónya döntését a nem roma gyerekek arányán felül még korábbi sérelmei is motiválták. A tiszakerecsenyi iskolába viszont a távoli Barabásról járnak a diákok.

Tiszaadony 2006-ban a Tiszaszalka és Környéke Közoktatási Társuláshoz csatlakozott elsősorban azért, mert ez a döntés garantálta, hogy a tiszaadonyi tanárok megtarthassák állásukat. 2007-ben a tiszaadonyi önkormányzat csak a felső tagozatos oktatás megszüntetését határozta el, továbbra is fenntartva két osztályba összevont alsó tagozatát. Egy tanév után azonban az alsós nem roma szülők szinte egyöntetűen döntöttek úgy, hogy gyerekeiket inkább Tiszaszalkára járatnák. A létszám nélkülük annyira visszaesett, hogy az önkormányzat kényszerhelyzetbe került, és iskoláját teljesen bezárta.

A baranyai Csányoszró önkormányzata is Tiszaadonyhoz hasonló megfontolásokból döntött úgy a rendszerváltást követően, hogy alsó tagozatos iskoláját, amely korábban a sellyei iskola tagiskolája volt, nyolc évfolyamos iskolává alakítja, és gesztorként két szomszédos faluval együtt önálló fenntartásban működteti. Csányoszró vezetőinek meggyőződése, hogy a falu hanyatlását kizárólag önálló iskolája képes megakadályozni. Ehhez az álláshozhoz következetesen ragaszkodnak, még azon az áron is, hogy a két társfenntartó településről bejáró, valamint a Piskóról és Vejtiről befogadott tanulók révén az iskola tanulói között a romák aránya 40 százalék. Az ormánsági kistérség azonban abszolút „elitiskola”-hiányos, ezért nincs komoly *white flight*; az „elcigányosodásnak” más a helyi kontextusa, mint máshol. Sellye és Vajszló számszerűen ellátná a térséget, de az iskolák státusza nem magasabb, mint a csányoszrói iskoláé. A csányoszrói iskola éppen azért kísérelhetette meg, hogy oktatási alközponttá váljon, mert nem kell tartania a nem cigány szülők elvándorlásától.

Mindazonáltal Csányoszrónak nem sikerült oktatási alközponttá válnia; az iskola hanyatlása megállíthatatlan: a 7–8. évfolyam 2009 őszétől Sellyére jár majd, és az iskola is a többcélú kistérségi társuláshoz kerül. Az önkormányzat mindazonáltal körömszakadtáig ragaszkodik ahhoz, hogy az iskola – immár csak hat évfolyamos iskola – a faluban maradjon, de ez már nem kizárólag a saját döntésén múlik.

Szükségletek, érdekek és válaszok

A „függetlenségi” iskolaalapító/-újraalapító falvak számára az önálló vagy legalábbis valamilyen társulási formában fenntartott intézmény a visszaszerzett önállóság egyik fontos eleme vagy szimbóluma. A településcentrikus vagy fragmentált magyarországi önkormányzati rendszer a szocialista korszak két évtizedes centralizációs politikáját követően a korábbi kárvallott településeknek infrastruktúra-fejlesztési és intézményfejlesztési önállóságot ígért. Előbbi a megszerezhető anyagi forrásoktól, illetve az ott élők anyagi lehetőségeitől, utóbbi pedig a helyi közoktatási mikropiac dinamikájától függött. A beruházási döntések pillanatában a fenntartó önkormányzatok aligha láthatták előre, hogy a helyi oktatási mikropiac mekkora teret enged majd az adott intézmény hosszú távú fennmaradásnak. A rendszerváltást követően újjáalakult, majd idővel részben vagy egészében megszűnt iskolák története általában a „fordított virilis helyzet” scenáriója szerint alakul: a magasabb státuszú családok a helyi iskolával szemben a közeli iskolacentrumot preferálják, a helyi iskola státusza és tanulólétszáma csökken, majd a helyi elit úgy ítéli meg, hogy nem érdeke az egyre drágább iskola fenntartása. Az érdekek és a közoktatási szükségletek tehát radikálisan szétválnak. Még csak nem is feltétlenül „elcigányosodás” áll a háttérben. Az általunk leírt két példa nem egészen ezt a forgatókönyvet követi.

- ◆ A tiszadonyi iskola időközben teljesen megszűnt; közvetlenül az iskola megszűnése előtt mintegy 100 millió forint értékben felújították az épületet. Ez nyilvánvalóan irracionális beruházás volt, de az volt minden egyes forint, amit az iskolára költöttek a rendszerváltás óta – legalábbis a jelenből visszatekintve. Ha nyers érdekeket keresünk, akkor nyilvánvaló, hogy az iskola által foglalkoztatottak érdekelték voltak az intézmény fenntartásában. Csakhogy a dilemma ennél jóval összetettebb. Aligha állíthatjuk, hogy az oktatási alközpontok köré szerveződő közoktatási társulások racionálisabb módon szerveződnének, mint a megszűnt tiszadonyi iskola, még kevésbé, hogy visszaszorítanák a szelekciót vagy a szegregációt. Elképesztő szelektív migráció jellemzi a térséget, és mivel a városnaményi iskolák másodlagos szívóhatása a térség sok iskoláját valamilyen szinten fenyegeti, a tiszaszalkai iskola erős belső szegregációval igyekszik fékezni az elvándorlást.
- ◆ Csányoszró „iskolája” még működik, igaz, már csak hat évfolyammal, és már nem a helyi önkormányzat önálló fenntartásában. Láttuk, hogy ebben a közegeben az „elcigányosodásnak” más a kontextusa és kisebb a tétje, mint a leg-

több oktatási mikropiacon, mert sem a minőségi szelekció, sem pedig a *white flight* nem jelentős. A tiszaadonyi iskola addig működik, amíg a két társfenn-tartó, illetve az a két település, amelyről bejárnak tanulók, nem kap kedvezőbb ajánlatot. Igaz, Sellye és Vajszló számára ez nem létkérdés, mert iskoláik tanu-lói létszáma egyelőre biztonságos.

2.6. A „jövő iskolái”

Közüoktatási szükségletek, percepciók és válaszok

A pályázó által értelmezett szükséglet	Nem értelmezett szükséglet	Oktatási mikropiac	Válasz
Balkány			
Fenntartó/Iskola A tanyarendszer központi iskolája regionális iskolaközponti szerepet akar kialakítani	Rossz közlekedés a településközpont és a tanyák között	Az iskolaközponti ambíciók nincsenek arányban a tényleges kereslettel, ráadásul saját tanyasi iskoláit tekintve Balkány nem tervez további centralizációt	1,2 milliárd Ft plusz 464 millió Ft címzett és ROP-támogatás: „Iskolapalota” – 900 fő befogadására alkalmas, 639 fős iskola kialakítása belső liftekkel, akadálymentesítéssel; HEFOP-pályázat, IPR, kompetencia alapú oktatás, SNI gyerekek integrálása
Milota			
Fenntartó/Iskola • Hat évfolyamos, cigány többségű általános iskola a fenntarthatóság határán – küzdelem az iskola megmaradásáért • Az iskola három különböző telephelyen működik		A roma tanulók aránya nem kirívó a környéken; nincs komoly „white flight” Az oktatási piac kiegyenlített, de bizonyos idő elteltével valószínű, hogy újabb centralizációra kerül sor	126 millió Ft iskolafelújítás – de a három telephely változatlanul megmaradt
Ricse			
Fenntartó/Iskola 8 évfolyamos, cigány többségű iskola	SNI tanulók szegregált, osztatlan tanítása	Jelentős oktatási migráció, nagy távolságban, de ennek nem kizárólag a roma tanulók aránya az oka	Iskolafelújítás

Balkány, Milota és Ricse iskolaberuházásának ésszerűségét is a helyi oktatási mikropiac mérete, a tanulói létszámmal kapcsolatos prognózisok, valamint a minimálisan elfogadható közoktatási színvonal biztosításának lehetősége határozzák meg. A nagyságrendek persze eltérőek. Balkány az ország egyik legnagyobb méretű és legköltségesebb általánosiskola-beruházását hajtotta végre. A közel másfél milliárd forintért felépült, 900 fő befogadására alkalmas épületbe 639 tanuló jár, de

a tanulói létszám növekedésére a jövőben sem lehet számítani, mert a városnak nem sikerült más településekkel társulási megállapodást kötnie, és saját tanyasi tagiskoláit sem akarja tovább centralizálni. Balkány lakóinak harmada ma is a településmagot körülvé, egymástól távol fekvő és nehezen megközelíthető tanyákon él. A milotai iskola felújításának két célja volt. Egyrészt az önkormányzat szeretne volna elérni, hogy a több külön álló épületben működő iskolát végre egyetlen épületbe lehessen telepíteni. A másik cél magától értetődő: az oktatás körülményeinek és feltételeinek javítása. A beruházás egyik célt sem érte el. A tanítás ezt követően három különböző épületben folyik, és mire az épület felújítása befejeződött, annyira apadt a tanulói létszám, hogy Milota kénytelen volt társulni Tiszacsécsével és Tizsakóróddal. A 7–8. évfolyamos tanulók ma már Tizsakóróra járnak iskolába. Ricse valaha iskolaközpont volt, és ma is hosszabb távra tervez, jóllehet az iskola ma már cigány többségű.

Szükségletek, érdekek és válaszok

Mindhárom beruházás határozott oktatáspolitikai jövőképre épült, és ebben osztozik mindkét település lakóinak többsége is. Balkány esetében a jövőkép a regionális oktatási alközponti szerep, míg Milota és Ricse önálló iskolájának szeretett volna tartós feltételeket biztosítani. Egyik feltevés sem tűnik megalapozottnak. Balkány minden bizonnyal a tényleges igényekhez képest túlzott méretű fejlesztésbe vágott bele: az iskolába nem járnak számottevő arányban roma gyerekek, és nincs jelentős elvándorlás sem. Ennek ellenére az iskola abban az esetben is túlméretezett lenne, ha az önkormányzat úgy döntene, hogy bezárja az összes tanyasi iskoláját, és minden tanulót iskolabusssal behozna az új iskolába. Milota iskolájának tanulói többségükben romák, ám ez nem számít kirívó aránynak a környéken. A nyolc évfolyamos iskola fenntartása nem *white flight*, hanem egyszerű demográfiai okok miatt bizonyult túlzott elvárásnak. Ricse is cigány többségű iskolát tart fenn, de a környékbeli tanulóknak más preferenciáik vannak.

3. A SZÜKSÉGLETEK ÉRTELMEZÉSE ÉS PROJEKTVÁLASZOK – FOGLALKOZTATÁS, TARTÓS MUNKANÉLKÜLISÉG, MEGÉLHETÉSI PROGRAMOK

3.1. Elöljáróban

A rendszerváltást követően a magyarországi foglalkoztatás nagyon gyorsan megszaporodott, és a fellendülés éveiben is alacsony szinten stabilizálódott. Ha az egyes iskolázottsági csoportok foglalkoztatását vizsgáljuk, akkor feltűnő, hogy az alacsony iskolázottságú, legfeljebb nyolc osztályt végzett rétegek körében a foglalkoztatottsági ráta mindössze 28 százalékos, miközben az EU-átlag 47 százalék. Az alacsony iskolázottságú csoportokkal kapcsolatban a rendszerváltást követő kormányok politikáját két dolog jellemezte:

- ◆ az 1991-es évek elején viszonylag nagyvonalú munkanélküli-ellátást vezettek be. Az aktív korú munkanélküliek nagy hányadának biztosították a korai vagy kedvezményes, vagy rokkantsági nyugdíjba vonulást, és egyre csökkentő reálértékkel ugyan, de fenntartották, sőt bővítették a jövedelemszerű családtámogatási ellátásokat – a segélyezett státusz helyett tehát az inaktív státuszt kínálták az adott célcsoportnak;
- ◆ ugyanakkor a kormányok mindegyike elkerülte a problémát, tudomásul véve, illetve beletörődve abba, hogy az alacsony iskolázottságú rétegeket úgysem lehet visszajuttatni az elsődleges munkaerőpiacra.

Az aktív korúak munkaerő-piaci pozíciójának összevetése a visegrádi országokban plasztikusan mutatja az eltérő stratégiát (3. táblázat.)

Csehországban csaknem 10 százalékponttal magasabb az aktivitási ráta, mint a többi három országban – Csehországban és Szlovéniában a legkedvezőbb a foglalkoztatási helyzet a posztkommunista országokban. Szlovákiában, Magyarországon és Lengyelországban alacsony az aktivitási ráta – csak Szlovákiában volt érezhető emelkedés, köszönhetően az ottani rendkívül magas gazdasági növekedésnek. Ami a döntő különbség az utóbbi három ország között, az a munkanélküliek és az inaktívak aránya közötti különbség: az inaktivitási ráta messze Magyarországon a legnagyobb, a munkanélküliségi ráta pedig Magyarországon a legalacsonyabb – több évben még a nagyságrendileg nagyobb aktivitási rátájú Csehországnál is alacsonyabb.

3. táblázat: Az aktív korúak munkaerő-piaci pozíciójának megoszlása a visegrádi országokban, 2000–2007

Munkaerő-piaci pozíció	2000	2005	2006	2007
Csehország				
Munkavállalók	65,0	64,8	65,3	66,1
Munkanélküliek	8,7	7,9	7,2	5,3
Inaktívak	26,3	27,3	27,5	28,6
Összesen	100	100	100	100
Lengyelország				
Munkavállalók	55,0	52,8	54,5	57,0
Munkanélküliek	16,1	17,8	13,9	9,6
Inaktívak	28,9	29,4	31,6	33,4
Összesen	100	100	100	100
Magyarország				
Munkavállalók	56,3	56,9	57,3	57,3
Munkanélküliek	6,4	7,2	7,5	7,4
Inaktívak	37,3	35,9	35,2	35,3
Összesen	100	100	100	100
Szlovákia				
Munkavállalók	56,8	57,7	59,4	60,7
Munkanélküliek	18,8	16,3	13,4	11,1
Inaktívak	24,4	26,0	27,2	28,2
Összesen	100	100	100	100

Forrás: Mészáros (2008).

A magyarországi társadalompolitika az elmúlt közel két évtizedben az alacsony képzettségű tartós munkanélküliek számára háromféle státuszt kínált:

- ◆ (kedvezményes) nyugdíjas,
- ◆ jövedelemszerű családtámogatási ellátásban részesülő (gyes, gyed, gyet),
- ◆ tanuló (az iskolaköteles kör meghosszabbításával);

és négyféle megélhetési forrást, illetve ezek kombinációját kínálta:

- ◆ rendszeres nyugdíjszerű, illetve jövedelemszerű családtámogatási ellátásokat,
- ◆ szociális segélyeket,
- ◆ közfoglalkoztatási formákat – közmunkát, közhasznú munkát, közcélú munkát,
- ◆ szürke vagy illegális, időszakos munkavégzést.

Érdemes még összevetnünk a magyarországi relatív szegénységi rátát az EU 25 tagállamának adataival. A laekeni indikátor szerint, amely viszonylag enyhe, a me-

diánjövedelem 60 százalékában meghatározott szegénységi küszöböt használ, az EU-25 országok lakóinak összesen 16 százaléka él szegénységben, az értékek pedig 10–23 százalék között szórnak. Magyarország a középmezőnyben helyezkedik el, noha alacsony foglalkoztatási rátája, és ezen belül az alacsony iskolázottságúak rendkívül alacsony foglalkoztatási rátája miatt a legmagasabb relatív szegénységi rátával rendelkező országok között „lenne a helye”. Lényegesen magasabb a relatív szegénységi ráta a mediterrán országok többségében, valamint az EU-hoz 2004-ben csatlakozott posztkommunista országok közül a balti államokban és Lengyelországban. Kedvezőbb pozícióját Magyarország alapvetően a jóléti transzferjövedelmekre fordított kiadások viszonylag magas arányának köszönheti, de szerepet játszik a szürkegazdaság általi foglalkoztatottság is.

Minden olyan foglalkoztatási program, amely ezt a célcsoportot kívánja időlegesen munkához juttatni, csak abban az esetben lehet hatékony, ha

- ◆ vagy képes arra, hogy komplex képzési, foglalkoztatási, mobilitási eszközökkel visszajuttatja a résztvevőket az elsődleges munkaerőpiacra;
- ◆ vagy képes alkalmazkodni a szociális transzferjövedelmeket kiegészítő „túlélési stratégiákhoz”.

A foglalkoztatási projektek részben tartós munkanélküliség, részben a „*skill mismatch*” speciális helyi változatára igyekeznek válaszokat keresni, tehát arra a problémára, hogy a munkaerőpiac keresleti és kínálati oldala nem fedi egymást, ugyanakkor a munkaerőpiac tényleges határai dinamikusak, egyénileg változók. Minél nagyobb távolságba járnak napszámba, hetelni vagy hosszabb idejű alkalmi munkavégzésre az érintettek, annál tágabbak esetükben a helyi munkaerőpiac határai, és minél inkább szezonális és minél változékonyabb az időszakai munkavégzés, annál nehezebb összeegyeztetni a helyi közfoglalkoztatási programokkal vagy a pályázati finanszírozású foglalkoztatási programokkal. Ráadásul a sikeres túlélési technikákat alkalmazó családok többelemű stratégiát követnek: a szociális jövedelmek maximalizálása mellett az időszakos legális munkák, a paraszti, félpaszti gazdálkodás, a napszámos és hetelő legális vagy illegális alkalmi munkák, a forgótőkét nem igénylő időszakos „vállalkozási” formák, a távolsági vagy helyi alkalmi csereügyletek, a színesfém-kereskedelem, a lomizás, a házaló kereskedelem, a teljesen illegális tevékenységek széles tárháza biztosíthatja a megélhetést. A többelemű megélhetési stratégia biztosíthatja, hogy bukás esetén van lehetőség más tevékenységekbe kezdeni, ismételten felhalmozni. Ennek a stratégiának a feladása növeli a kockázatot: bukásra számíthat az, aki csak alkalmazottként akar megélni, vagy aki „valódi” főállású vállalkozóvá szeretne válni. Ugyanakkor a többelemű megélhetési stratégia csapda is, mert gátolja a kitörést ebből a közegeből, és távolra sodorja az érintetteket a társadalombiztosítástól, mindenekelőtt a nyugdíjjogosultságtól.

A gyakorlatban a problémahalmaz többnyire rejtve marad. A közfoglalkoztatási formák közül a közmunkaprogramok elvben az első célkitűzést fogalmazzák meg, ám a közmunkaprogramok maguk is időszakosak, így elvben beleilleszthetők a si-

keresként leírt többelemű megélhetési stratégiába. A közhasznú és a közcélú munkavégzés, vagy a segélyező önkormányzat közvetlen vagy közvetett érdekeltségi körében tartozó és a diszkrecionális segélyek fejében megkövetelt munkavégzés esetében nem egyszerűen a kényszer vagy a büntető jelleg a döntő tényező, hanem az, hogy a konkrét tevékenység mennyiben illeszkedik a családok megélhetési stratégiáihoz, beleértve az időszaki, nem legális munkavégzési formákat is.

A pályázati forrásokból finanszírozott programok azonban a reintegrációt célozzák, ám a gyakorlatban ez többnyire hiú remény marad. Ennek több oka is van:

- ◆ a programok eleve „kis kaliberűek”: a képzések piacképtelen tanfolyamok, ráadásul a programok foglalkoztatási komponensei időszakosak, silányak, és alkalmatlanok arra, hogy közelebb juttassák az érintetteket a munkaerőpiachoz;
- ◆ a programok képtelenek illeszkedni a relatíve sikeres többelemű megélhetési stratégiákhoz;
- ◆ a programok területi kiterjedése nem illeszkedik a tényleges időszakos munkaerőpiac területi kiterjedéséhez;
- ◆ a programok csak abban az esetben javítanak a kedvezményezettek valódi munkaerő-piaci esélyeit, ha lehetővé tennék a nagymérvű mobilitást, tehát hogy lakóhelyüktől több száz kilométeres távolságra munkát vállalhassanak. Ehhez bérlakásszektor, munkásszállói hálózat vagy elköltözést lehetővé tévő mobilitási támogatás lenne szükséges.

A megélhetési és a vállalkozásfejlesztési programok közötti határ gyakran elmosódik, jöllehet mindkét típusú program időszakos támogatással hosszabb távú tevékenységet akar generálni.

- ◆ A megélhetési, jövedelemgeneráló program olyan, jórészt mezőgazdasági tevékenység generálása, támogatása, amely alapvető szükségleteik kielégítésében segíti a kedvezményezett családokat, ám nem célja, hogy a tevékenység profitot hozó vállalkozássá fejlődjék.
- ◆ A vállalkozásfejlesztési programok célja, hogy a támogatott tevékenység idővel önfinanszírozóvá váljon, majd profitot termeljen, esetleg munkahelyeket teremtsenek.

A dilemma ebben az esetben is hasonló, mint a foglalkoztatási programok esetében: a rendszer „tisztá profilra” törekszik, ugyanakkor a gyakorlatban a határok elmosódása biztosíthatja a túlélést.

A szükségletek értelmezése, illetve a szükségletek és az érdekek elkülönítése a foglalkoztatási, képzési programok esetében még nehezebb, mint a közoktatási programok esetében. Az alapvető szükséglet természetesen minden vizsgált esetben a munkanélküliség, a tartós munkanélküliség, az alacsony képzettség, a mobilitási készség és képesség hiánya. Ugyanakkor a közoktatás esetében mégiscsak létezik egy standard intézményi hálózat és egy standard oktatási, képzési követelmény; az óvodáztatás és az iskoláztatás ötéves kortól tizennyolc éves korig mégiscsak köte-

lező. A megélhetés, a foglalkoztatási esetében természetesen ilyen standard követelményrendszer nem létezik.

3.2. Foglalkoztatási szükségletek, percepciók és válaszok

Foglalkoztatási szükségletek, percepciók és válaszok

Észlelt probléma	Értelmezett szükséglet	Válasz	Értékelés
Felsővadász			
A kialakult mezőgazdasági üzemek nem igényelnek élőmunkát. Ha mégis igényelnek élőmunkát, akkor nem a helyiekkel dolgoztatnak. A helyi romák távolra járnak napszámba és hetelni	Nincs	Nincs	Nincs
Csányoszró			
Beszűkült a dinnyepiac Egy elektronikai cég buszoztatja a munkásokat Pécsre	Nincs	Használaton kívüli dögműtató kiváltó állati hulladékgyűjtő és -átrakó állomás – használaton kívül	Foglalkoztatásbővítő hatása nincs

Az észak-magyarországi Felsővadász és Lak, valamint a baranyai Csányoszró esetében nem beszélhetünk arról, hogy bárki értelmezte volna a foglalkoztatási szükségleteket. Felsővadász és Lak erősen gettósodó települések, illetve erősen gettósodó kistérségben fekszenek, jóllehet mindkét falut egyelőre nem romák kormányozzák. A gettósodás a hivatalos és személyközi kapcsolatok morális és verbális elvadását is jelenti. Mindkét településen érvényesítik a romák beköltözésének tilalmát, jóllehet ennek már nincs tétje: az iskolák elcigányosodása befejeződött. A felsővadászai önkormányzat, közelebbi nyomdafestéket aligha tűrő kifejezéseket használva, lényegében leírta a települést és a település lakóit, jóllehet érdeklőségei még vannak a faluban. Történetek keringenek arról, hogy a kistérség falvaiban a politikai és közoktatási viták eldöntésében egyre nagyobb szerepet kap az ökológia és a riválisok bérért történő megvertetése. Lakon sincs már tétje a romák elleni „védekező” stratégiának, de a falut irányító elit, Felsővadással és Gadnával ellentétben, még nem mondta ki a település „társadalmi halálát”, és érdekelt az intézmények működtetésében. A polgármester azzal fenyegeti a roma családokat, hogy megvonja tőlük a segítyt, ha gyermekeiket alapítványi iskolákba íratják. A helyi, drágán árusító bolt tulajdonosa előre kéri a pénzt, és nem szolgálja ki azokat, akik a közeli olcsóbb bevásárlóközpontokba is járnak.

Lakon egyetlen alkalommal sikerült látványos foglalkoztatási sikert elérni: 2004-ben egy laki fiatal a munkaügyi központ által szervezett hegesztőtanfolyamon vett

részt sikerrel Miskolcon, majd egyből állást is kapott Felsőzsolcán, havi 250 ezer forintos fizetéssel. Példáját még nyolcan követték; egyikük azóta vállalkozást is alapított, németországi és angliai munkákat szerezve mindannyiuknak. Ez azonban nem volt projekt, hasonlóan a gyulaji esethez. (A munkaügyi központ által szervezett és finanszírozott tanfolyamok költségeit, mivel ezek nem projekt alapúak, nem szerepeltetjük az összegző táblázatban).

Az ormánsági Csányoszró helyzete más: az elcigányosodás ellenére sem beszélhetünk gettósodásról. A falu vezetésének határozott jövőképe van, amelynek lényege, hogy mindenáron meg akarják őrizni a függetlenségét visszanyert Csányoszró intézményeit. A foglalkoztatási krízist a mezőgazdaság munkaerő-eltartó képességének zsugorodása és a dinnyepiac beszűkülése okozta, míg a kitörést az Elcoteq elektronikai cég, amely busszal viszi a környékről a munkásokat az üzembe. Ezért a faluban nincs igazán tere a munkaerő-piaci programoknak. Az egyetlen kísérlet erre a döggutat kiváltó hulladékállat-gyűjtő és -átrakó állomás létesítése volt, amely a megépítése óta használaton kívüli, és legfeljebb a közhasznú munkásoknak ad őrési feladatokat.

3.3. Foglalkoztatási és településfejlesztési komplex programok

Foglalkoztatási szükségletek, percepciók és válaszok

Észlelt probléma	Értelmezett szükséglet	Válasz	Értékelés
Hencida			
A helyi munkaerőpiac felvevőképessége csekély, a közmunkák lehetősége korlátozott	Pályázati kiírás vezérelte projekt igazi szükségletértelmezés nélkül	Telepfelújítás – közmunkával	Fürdőszoba nélküli silány minőségű házak építése
Besence			
A helyi munkaerőpiac felvevőképessége csekély, a közmunkák lehetősége korlátozott	Képzési, foglalkoztatási és épületfelújítási szükségletek együttes értelmezése	Képzés, gyakorlat és a falusi házak felújítása komplex program keretében	Komplex képzési, foglalkoztatási program, illetve a résztvevők házaik felújítása – a programelemek ésszerű kapcsolódása. A projekt alapvetően sikeres

Az önkormányzatok számára kézenfekvő, hogy amennyiben a helyi munkaerőpiac felvevőképessége illuzórikussá teszi a foglalkoztatási, képzési programokat, és helyben már nem lehet ésszerű módon bővíteni a közfoglalkoztatási formákat, akkor meg lehet kísérelni a foglalkoztatási programokat összekötni a településfejlesztéssel.

Ennek a koncepciónak az egyik variánsa a cigánytelep-felszámolás vagy -felújítás. Ezt a lehetőséget használta ki Hencida, ám ez a vállalkozása éppoly kevésbé volt ésszerű, mint a közoktatási projektek. A kudarcot a települési stratégia komplexitásában érthetjük csak meg. Láttuk, hogy a település faluintegrációs oktatáspolitikai és iskolafelújítási programot valósított meg, miközben a *white flight* már teljessé és a szociális/etnikai integráció okafogyottá vált. Ugyanakkor a falu nem kívánt változtatni az SNI gyerekek szegregált oktatásán. Tanodát működtettek, de a projekt futamidejének lejártával, tehát 10 hónap múlva a szolgáltatás megszűnt. Végül telepfelszámolási, illetve -felújítási programot hajtottak végre, amelynek keretében közmunkásokat alkalmaztak, de az új házak a települési szegregációt nem oldva, silány minőségben és fürdőszoba nélkül épültek fel, és a projekt lényegében a vállalkozó önkényének volt kiszolgáltatva.

Baranyában, a Csányoszárral szomszédos Besencén viszont a falu méreteihez képest nagyszabású és a falusi házak felújításával egybekötött képzési programot kezdtek el. A hét hónapos képzés ideje alatt a résztvevők keresetpótló támogatást kaptak, és a gyakorlati oktatás során a település lakóházait újították fel. A felújítási munkákhoz szükséges anyagokat részben a program költségvetéséből biztosították, részben pedig a lakóházak tulajdonosai vásárolták meg. A program eddigi időszaka alatt összesen 19 ház (elsősorban a projekt résztvevőinek háza) homlokzatát újították fel, ami meglehetősen nagy eredmény egy összesen ötven házból álló faluban. A lakóházak tulajdonosai a szükséges építőanyagok megvásárlásához egyszeri, ötvenezer forintos kamatmentes szociális hitelhez juthattak a települési önkormányzattól.

3.4. Foglalkoztatási program vagy vállalkozásfejlesztés

Foglalkoztatási szükségletek, percepciók és válaszok

Észlelt probléma	Értelmezett szükséglet	Válasz	Értékelés
Tiszaadony			
Nincs helyben napszám, a kalákaszisztéma miatt A helyi munkaerő immobil, pedig távol lenne munkaalkalom	Helyi vállalkozás-fejlesztési és megélhetési, egyben munkahely-generáló programra van szükség	Kecskeprogram – szociális földprogram keretében Internet-hozzáférés fejlesztése	Valójában inkább vállalkozástámogató, mint megélhetési program, de annak sikeres. Ugyanakkor munkahelyeket nem teremt. A bevont cigány családok egy idő után levágták a kecskéket – forráshiány és szakértelemhiány miatt

Tiszaadony legfontosabb munkaerő-piaci problémája, hogy a helybeli alacsonyan képzett munkanélküliek csak mobilitási képességeiket és szándékaikat messze meg-

haladó messzeségben tudnának munkához jutni. A probléma helyben kezelhetetlen. A szociális földprogram keretében megvalósított és finanszírozott kecskeprogram voltaképpen egyszerre megélhetési és vállalkozásfejlesztési jellegű. Megélhetési program, mert kilenc év futamidő alatt sem sikerült nyereséggé vagy önfinanszírozóvá tenni, és kétséges, hogy a szociális földprogram támogatásának megszűnését túléli-e. Ugyanakkor a legszegényebbek, így a cigány családok képtelenek voltak tartósan megkapaszkodni a programban. A kecskeprogram leginkább egyfajta önellátó, kisebb részben piacra dolgozó paraszti stratégiát generált, ami a jobb pozíciójúak tudnak kihasználni.

A szélessávú internetszolgáltatás kiépítése is elsősorban a magasabb jövedelmű családoknak jelentett közvetlen hasznot, igaz, ez nagyjából minden hasonló infrastuktúrafejlesztésre elmondható.

3.5. Izoláció és elhibázott szükségletértelmezés

Foglalkoztatási szükségletek, percepciók és válaszok

Észlelt probléma	Értelmezett szükséglet	Válasz	Értékelés
Gyulaj			
Az erdészet már nem alkalmaz helybeli munkást	Elszigeteltség; az erdészeti munkák helyett másfajta, de fával kapcsolatos munkára, illetve képzésre van szükség	Vesszőbútor-gyártó tanfolyam 12 fővel Famegmunkáló kiképzés 12 fővel Számítógépes tanfolyam	Elhibázott szükségletértelmezés: egyik típusú képzettségre, illetve munkára sincs helyben kereslet

Gyulaj elszigeteltségét két tartalmilag sikeres, célját tekintve viszont teljesen eredménytelen képzési projekt jelzi. Egy szabolcsi vállalkozó fantáziát látott a vesszőbútor-készítésben, az önkormányzat egyik üresen álló házát a közmunkások rendbe hozták, az önkormányzat földjén vesszőt ültettek, megtartották a tanfolyamot, 12 ember, férfiak, nők vegyesen, többségükben cigányok, a négy hónapos – a munkaügyi központ által támogatott – tanfolyam alatt meg is tanulták a bútorfonást. A tanfolyam végén semmi nem történt, eladással, megrendelés szerzésével senki nem foglalkozott, a szabolcsi vállalkozó odébbállt. Ez a történet a szó szoros értelmében megint csak nem projekt, ugyanúgy, mint a laki hegesztők esete, finanszírozása helyi erőből és a munkaügyi központ forrásából valósult meg.

Egy másik projekt folyamán 12 famegmunkálót képeztek ki, mondván, hogy erdős vidék, itt ez a végzettség kenyeret ad. Nem ad, az erdészet nem foglalkoztatja őket. Hasonlóan járt az a négy számítógépes tanfolyamot végzett fiatal nő és férfi, akik ezzel a nem használt, nem gyakorolt tudással sehová nem mehetnek.

Az első két történet kudarca összefüggésben van azzal, hogy a helybéli erdészet már nem alkalmaz gyulaji munkást, az erdőkezelést kiadták távoli vállalkozóknak,

akik saját embereikkel dolgoztatnak. Még a hulladékfát sem gyűjthetik össze, mint eddig, mivel azt is feldolgozzák préselt tüzelőanyagnak. Hajtáskor hívnak csak alkalmi munkára fiatalabb cigány férfiakat a faluból.

3.6. Mikrovállalkozások

Foglalkoztatási szükségletek, percepciók és válaszok

Észlelt probléma	Értelmezett szükséglet	Válasz	Értékelés
Balkány			
Sajátos, tanyás, külterületes kisváros	Teljes értékesítési vertikum kialakítása	Családi és mikrovállalkozások támogatása, mezőgazdasági vállalkozások támogatása	Nincs érzékelhető hatása a munkaerőpiacra

Balkányban a vállalkozásoknak juttatott támogatások ellenére a közösség szintjén nem érzékelhető a gazdaság erősödése, ami szerkezeti okokkal magyarázható: mind a mezőgazdasági mind a fémipari hagyományokra építkező vállalkozások esetében családi, illetve mikrovállalkozásokról beszélhetünk.

A mezőgazdaság esetében is volt önkormányzati szerepvállalás, próbáltak 2002-ben TÉSZ¹⁰-t szervezni, de részben a Balkányban működő felvásárlók ellenérdekeltisége, részben a termeléssel foglalkozó gazdák ellenérzései miatt ez nem alakult meg. Végül évekkel később a felülről kitalált, a polgármester termeléssel és felvásárlással egyaránt foglalkozó mezőgazdasági vállalkozó férjéhez köthető TÉSZ nem tudta betölteni a szerepét, nem tudott gazdaságilag a település potenciáljához mértén megerősödni, mert a településen közel tucatnyi olyan felvásárló van, aki nem lépett be. A vizsgált időszak mezőgazdasági pályázatainak mögött intézményes rendszerek: falugazdász, kamarai tanácsadó segítsége áll, számosságuk ellenére a támogatások zöméből csak relatíve kisebb léptékű beruházások valósultak meg, a jelentősebb helyi családi gazdaságok léptékének megfelelően. Mindezek miatt a termelés ma az alapanyag-előállítás szintjén marad Balkányban, az NFT1 nem tudta átlendíteni ezen a helyi mezőgazdaságot.

¹⁰ Termelői Értékesítő Szervezet

3.7. Az állatorvosi ló

Foglalkoztatási szükségletek, percepciók és válaszok

Észlelt probléma	Értelmezett szükséglet	Válasz	Értékelés
Öcsöd			
Munkaerő-piaci vákuumhelyzet	Szegmentált szükségletértelmezés	HEFOP: hátrányos helyzetű emberek alternatív munkaerő-piaci képzése PHARE: roma parkgondozók képzése ROP foglalkoztatási paktum HEFOP: nők munkaerő-piaci reintegrációja	HEFOP: a legszegényebb csoportot lényegében kizárták ROP foglalkoztatási paktum: kimaradtak a fő munkáltatók A programokat a képző intézmények diktálják A közfoglalkoztatási programoknak semmiféle járulékos hasznuk sincs

Az öcsödi programok kudarca bizonyos értelemben tárháza a típushibáknak, illetve azoknak a dilemmáknak, amelyeket többnyire nem lehet feloldani.

A „Küzdelem a munka világából történő kirekesztés ellen” című PHARE-projektnek nevesítetten roma célcsoportja volt. Nyolc és fél hónapos képzést követően ötvenen tettek le teljesen piacképtelen parkgondozói vizsgát. „A nők munkaerőpiacra való visszatérésének ösztönzése” című programból lényegében kimaradtak a romák, illetve a legszegényebbek. A foglalkoztatási paktumból kimaradtak a legfontosabb munkáltatók. A közmunkaprogramok végeztével a résztvevők ismét munkanélküliek lettek.

A célzott projektekből vagy a legszegényebb célcsoport, többnyire a cigány tartós munkanélküliek maradnak ki, vagy pedig, ha etnikailag címkézettek a projektek, akkor annyira „lebutítottak”, annyira silány tartalmúak, annyira piacképtelen, alibi képzésekből állnak, hogy gyakorlati hasznuk nincs. A programokat a képző intézmények, szervezetek diktálják, és az ő érdekeik érvényesülnek. A foglalkoztatási paktumot a lehetséges részt vevő foglalkoztatók érdektelensége üresíti ki. A közmunkaprogramok pedig – mint ahogyan az összes közfoglalkoztatási program – csak arra szolgálnak, hogy futamidejük alatt a résztvevők valamilyen munkához jussanak, de sem képezettséget, sem jártasságot, sem referenciát nem kínálnak; legalábbis nem olyan mértékben, hogy azok révén a programok résztvevői később az elsődleges munkaerőpiacon is munkát kaphassanak.

3.8. Fényes elszigeteltség vagy agglomerációs páriahelyzet

Foglalkoztatási szükségletek, percepciók és válaszok

Észlelt probléma	Értelmezett szükséglet	Válasz	Értékelés
Telkibánya			
Munkaerő-piaci vákuumhelyzet	Iszoláció a környezettől minden eszközzel Turisztikai fejlesztések	Turisztikai pályázatok	A település mind magyarországi, mint regionális fekvését hibásan értelmezi, ezért képtelen kihasználni valóságos lehetőségeit

A környezetétől minden eszközzel önmagát izolálni akaró roma lakosság nem jellemzi Telkibányát. A település számára a turizmus¹¹ jelenti a vágyott, és minden bizonnyal illuzórikus kitörési lehetőséget, a szociális földprogram az alibi projektet, a szlovák határ túloldalán fekvő kényheci ipari park pedig a valóságot: a falu alig képes profitálni az ipari parkból, ugyanakkor annak egyfajta agglomerációs településévé vált.¹² A turizmussal kapcsolatos várakozások messzemenően túlzottak, mint ahogyan az erre épülő kapacitás is az. A szociális földprogram éveken át a források egyszerű szétosztásából állt. Képzettség hiányában a szomszédos ipari parkban alig néhány itteni ember talált munkát, ugyanakkor szlovákiai befektetők elkezdtek felvásárolni a telkibányai házakat.

¹¹ A turisztikai fejlesztés mint foglalkoztatási, bevételi lehetőség nemcsak a telkibányaiakat mozgatta meg. Kazáron például a Díjugrató verseny mellett, ami a háromnapos búcsú része, van Laskafesztivál és Tócsniparti, és lassan, de emelkedik az ott töltött vendégéjszák száma. Tiszaroffon a polgármester a termálfürdő fejlesztését és a kompátkelő kialakítását tartja a helyi gazdaságfejlesztés egyetlen lehetséges útjának. A Tiszaroffi Találkozó rendezvénysorozatra 2004 óta minden nyernék pénzt. Mindezek a turisztikai célú beruházások, fejlesztések azonban a legritkább esetben növelik a helyi foglalkoztatást, és még ritkábban érik el a legszegényebbeket.

¹² Hasonló a helyzet Dombegyházán, ahol a település vezetői attól várják a fellendülést, hogy ha megnyílik a kishatárátkelő, újra elérik Aradot. Azt remélik, hogy beindul a mezőgazdasági termelés a hatszázezer fős aradi piacra. A „Magyarország–Románia határ menti együttműködési program 2007–2013” című forrásból több mint egymilliárd forintot pályáztak határnyitási és útépitési célra.

4. ÖSSZEGZÉS

A vizsgálat arra vállalkozott, hogy 15 településen készített esettanulmány keretében választ kapjon a kérdésre: vajon a hazai és európai uniós forrásokból finanszírozott projektátogatásoknak volt-e érzékelhető pozitív hatása az ott élők esélyeire, mindekelőtt a gyerekszegénységre. A gyerekszegénységet meghatározó dimenziók közül kiemelten a gyerekek közoktatási esélyeit (ezen belül is az oktatási esélyegyenlőséget és szegregációt érintő területeket) és a szülőket érintő foglalkoztatási esélyeket vizsgáltuk, mivel a projekt alapú támogatások elsősorban ezeken a területeken voltak fellelhetőek.

Az oktatási, esélyegyenlőségi, foglalkoztatási projektek kapcsán több olyan dilemmát érdemes végiggondolni, amely magyarázhatja a projektek többségének kudarcát, illetve azt, hogy a legszegényebbeket miért nem éri el (vagy éri el kellő mértékben) a támogatás. Az első okot, a folyó finanszírozású társadalompolitikai rendszerek és az egyedi projektek illeszkedésének zavarait már előljáróban említettük. Esettanulmányaink azonban két másik fontos dilemmát is felvetnek, amelyek egyenesen kapcsolódnak problémafelvetésünkhöz. A dilemmák tárgyalása előtt fontosnak tartottuk, hogy megvonjunk egy „egyszerűsített mérleget” a befektetett fejlesztési forrásokról a vizsgált települések tekintetében.

4.1. Egyszerűsített mérleg

Az esettanulmányok megismerése után majd joggal kérdezhetjük: változtattak-e érezhetően a fejlesztési források a gyerekszegénységen, a társadalmi kirekesztésben élő gyerekek helyzetén a vizsgált településeken? Mivel csak egyes fejlesztéstípusokat vizsgáltunk, amelyek befolyásolják a szegénységben, társadalmi kirekesztésben élő gyerekek helyzetét, erre részleges választ tudunk csupán adni.

Egyrészt a tipizált és elemzett esetek azt mutatják, hogy sokszor minden szabály, előírás betartása, sőt a legnagyobb és legtisztességesebb jó szándék ellenére is az elköltött százmilliók nem oldják az oktatási szegregációt (sőt hosszabb távon akár erősítik), nem javítanak a társadalmi kirekesztésben élők helyzetén, sőt akár még jobban izolálják őket, végképp elzárva az integráció lehetőségét.

A teljesség igénye nélkül tekintsük át a megítélt támogatások sorsát és hatását településenként azokban az esetekben, ahol a befektetések hatásáról – vagy hatástalanságáról, esetleg negatív hatásáról, amennyiben rossz helyzetek (szegregált oktatás) megerősítését és fenntartását annak tekintjük – már most tudhatunk valamit. Azokat az eseteket gyűjtöttük ki tehát, ahol a fejlesztések társadalmi kirekesztésre, azon belül a szegénységben, kirekesztésben élő gyerekek helyzetére egyértelműen negatív hatást gyakoroltak, vagy helyzetükön nem változtattak, vagy hatásuk legalább is megkérdőjelezhető (4. táblázat).

4. táblázat: Megkérdőjelezhető hatású fejlesztések a vizsgált településeken

Település	Fejlesztés	Hatás	Összeg, millió Ft
Felsővadász	Iskolafelújítás	Visszafordíthatatlanul szegregált cigány iskola	225,155
Lak	Iskolafelújítás	Visszafordíthatatlanul szegregált cigány iskola, SNI gyerekek szegregált oktatása	147
Hencida	Iskolafelújítás	Visszafordíthatatlanul szegregált cigány iskola	97,025
Hencida	Tanoda	10 hónapig működtetett tanoda HH gyerekeknek, majd forráshiány miatt megszűnt	13,841
Hencida	Telepfelújítás közmunkával	Szegregált, silány minőségű házak építése	55
Telkibánya	Iskolafelújítása	Iskola izolációjának fenntartása a környező elcigányosodott intézményektől	95
Tiszaadony	Iskolafelújítás	A felújítást követően megszűnt az intézmény	100
Tiszaadony	Szociális földprogram	A bevont roma családok támogatás és szakértelem hiányában lemorzsolódtak	50*
Csányoszló	Iskolafelújítás	Megállíthatatlanul hanyatló iskola, elvándorló diákok	84 (3 forrásból)
Balkány	Iskolai infrastruktúra- és humán erőforrás-fejlesztési projektek, iskolaközponttá válás ambícióval	A fejlesztések nincsenek összhangban a valós igényekkel és kereslettel, a tanyasi iskolák bevonása sem történt meg	1680,963
Milota	Iskolafelújítás	Egyre csökkenő gyerekszám, a beruházás nem ért cél	126
Ócsöd	Hátrányos helyzetű emberek munkaerő-piaci képzése	A legszegényebb csoportot praktikusán kizárták a bevonandó célcsoportból	35,132

* 1999–2007 között 500 millió forintot fordítottak erre a programra.

A megkérdőjelezhető hatású projektek megítélt összes támogatása meghaladja a 2,5 milliárd forintot. Ez természetesen egyáltalán nem jelenti azt, hogy minden forint kidobott pénz volt (ezt például állíthatjuk Tiszaadony esetében, ahol a 100 milliós iskolafelújítást követően bezárt az intézmény), de legalábbis a projektek egésze megkérdőjelezhető hatású (vagy kimondottan negatív hatású) a társadalmi kirekesztésben, szegénységben élő gyerekek helyzetét tekintve.

4.2. Célzott vagy univerzális célcsoportú projektek

A célzás vs. univerzalitás feladványa projektek esetében némileg más, mint a transferjövendelmek esetében. A célzást többnyire az indokolja, hogy az univerzális módon meghatározott célcsoport vagy földrajzi egység esetében a forrásokat ténylegesen elosztó vagy a hozzáférés esélyét ténylegesen megszabó döntésekben a helyi elitcsoportok, illetve a magasabb státuszú települések kíméletlenül érvényesítik vélt vagy valós érdekeiket, továbbá kizárják a gyengébbeket, mindenekelőtt a romákat, a roma munkanélkülieket, a roma tanulókat, valamint az elcigányosodott intézményeket és településeket. A megoldás látszólag a kör szűkítése, a célzás szigorítása, a célcsoport pontosabb definiálása, végső esetben az etnikai vagy kvázi etnikai címzés. Csakhogy a tapasztalatok szerint minél szigorúbb a célzás, annál silányabb a projekt tartalma, míg az etnikailag címzett projektek „lebutított” és a célcsoportok valójában segíteni nem képes projektek lesznek. A másik probléma összetettebb, és átvezet a másik típusú, tehát a „földrajzi” dilemmához.

4.3. Önálló település vagy társulás

A magyarországi önkormányzati rendszer fragmentált, településcentrikus rendszer: a települések mindegyikének joga van az önkormányzatisághoz, és ennek a jognak elsőbbsége van a feladatellátás szempontjából optimális méretű önkormányzati egységek kialakításának elvével szemben. Ehhez hasonló szisztéma számos országban, így például a mediterrán országokban is működik. Ami a magyarországi szisztémát egyedivé teszi, az a rendkívüli társadalompolitikai, oktatáspolitikai, szociálpolitikai felhatalmazás, valamint a példátlanul nagyfokú pénzügyi önállóság, ami a források reallokációját is lehetővé teszi. Az önkormányzati rendszerhez a rendszerváltást megelőző évtizedek tapasztalatai alapján nagy várakozásokat fűztek: mindenekelőtt azt, hogy a szisztéma igazságos és szükségletorientált lesz. Az ezredforduló utáni évtizedben elindult recentralizációs törekvések, a többcélú kistérségi társulások, a közoktatási intézmények fenntartóit társulásra és intézmény-összevonásra ösztönző csoportfinanszírozási rendszer melletti érvek azonban a kistépülések kapacitáshiányára hivatkoznak, és nem arra, hogy az önkormányzati rendszer nem igazolta azokat a várakozásokat, amelyeket a szisztéma igazságosságához fűztek. A recentralizációt bírálók viszont a kistépülések önállóságát és a kistépülési intézményfenntartást automatikusan azonosítják az esélyegyenlőséggel.

Az önkormányzatiságot bírálók egy része nyíltan kimondja, hogy a jelenleginél igazságosabb közoktatás és a munkaerő mobilizálása összeegyeztethetetlen a kistépülések érdekeivel. Választani kell tehát, hogy össztársadalmilag melyik a fontosabb, és nem kétséges, hogy a települések érdekeit kell háttérbe szorítani. Csakhogy ez a megközelítés is féloldalas, ráadásul nem számol azzal, hogy ennek az elvnek az érvényesítése erősítheti a már így is súlyos kistépülési kistérségi gettósodás folyamatát.

Témánk szempontjából ez a diskurzus azért fontos, mert a legszegényebbeket célzó projektek pályázói és a projektek végrehajtói a legtöbb esetben a települési önkormányzatok, vagy azok intézményei, ágensei, megbízottjai, így a projektek sikerességének esélyei attól is függenek, hogy egyáltalán lehetséges-e az adott pályázó településen oktatási esélykiegyenlítő, foglalkoztatásbővítő, szegénységeenyhítő, megélhetést támogató stb. politikát folytatni, illetve ilyen tartalmú projektet sikerrel lebonyolítani. Ha tehát a célcsoport elérése céljából a kiírás fokozza a célzást, szigorítja a feltételeket, földrajzi értelemben olyan kisméretű földrajzi egységekre szűkítheti a kört, ami egyszerűen alkalmatlan arra, hogy sikerre vigyen egy ilyen projektet. Ha viszont a kiírás tágítja a kört, igyekszik befogni a teljes közoktatási mikropiacot, illetve a formális és informális munkaerőpiacot, akkor a döntéshozatal során könnyen érvényesülhetnek a kistelepülések – és az ott élők – érdekeit negligáló szándékok.

Végül említsük azt a dilemmát is, hogy a projektek nem képesek elválasztani eredményindikátorait a pályázó vagy pályázók által befogott földrajzi, intézményi körtől. Pedig a közoktatási esélyegyenlőség csak a közoktatási mikropiac keretein belül értelmezhető, szűkebb dimenziókban nem. Igaz, a közoktatási mikropiac keretei változhatnak. Még inkább bizonytalanok, változékonyak a munkaerőpiac határai, ráadásul a pályázati rendszer egyszerűen nem képes mit kezdeni a munkaerő-mobilizálás feltételeivel. Csakhogy az adott pályázó önkormányzat kizárólag saját kompetenciája erejéig lehet képes felelősséget, illetve bármilyen kötelezettséget vállalni arra, hogy teljesíti a megkívánt eredményindikátorokat.

Hivatkozások

- Havas Gábor (2008): Esélyegyenlőség és deszegregáció. In Fazekas Károly, Köllő János és Varga Júlia (szerk.): *Zöld könyv a magyar közoktatás megújításáért 2008*. ECOSTAT, Budapest, 2008, 121–138. Elérhető: <http://oktatasi.magyarorszagholnap.hu/images/ZKTartalom.pdf>
- Havas Gábor–Kemény István–Liskó Ilona (2002): *Cigány gyermekek az általános iskolában*. Oktatókutató Intézet–Új Mandátum Kiadó, Budapest.
- Havas Gábor–Liskó Ilona (2005): *Szegregáció a roma tanulók általános iskolai oktatásában*. Oktatókutató Intézet, Budapest. /Kutatás közben sorozat, 266./
- Havas Gábor–Liskó Ilona (2006): *Óvodától a szakmáig*. Oktatókutató Intézet–Új Mandátum Kiadó, Budapest.
- Kertesi Gábor–Kézdi Gábor (1998): *A cigány népesség Magyarországon*. Dokumentáció és adattár. Socio-typo, Budapest.
- Mészáros Magdolna (2008): Az állami paternalizmustól az egyéni felelősség felé – Szegénység, jövedelmi egyenlőtlenségek, munkapiaci kirekesztés, jóléti transzferok Szlovákiában. In Törzsök Erika, Paskó Ildi, Zolnay János (szerk.): *Cigánynak*

- lenni Magyarországon*. Jelentés 2007. Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, Budapest. Elérhető: www.eokik.hu/data/files/129436056.pdf
- Spéder Zsolt (2002): *A szegénység változó arcai. Tények és értelmezések*. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság–Századvég Kiadó, Budapest.
- Szivós Péter–Tóth István György (1998): *A jóléti támogatások és a szegénység Magyarországon, 1992–1997*. TÁRKI, Budapest. /TÁRKI Társadalompolitikai Tanulmányok 5./ Elérhető: www.tarsadalomkutatas.hu/termek.php?termek=TPUBL-A-437

Második rész:
SZEMELVÉNYEK AZ ESETTANULMÁNYOKBÓL

A következőkben a kutatás során elkészült esettanulmányok szemelvényei olvashatók. (A közreadott szemelvényeken kívül esettanulmányt készített még Barát Endre, Lukács Görgy, Poós Ferenc és Szabics Lilla.) A tanulmányrészletek három fejlesztési területhez (közoktatás, foglalkoztatás, turisztika) kapcsolódóan mutatnak be olyan helyi folyamatokat, amelyeket egy-egy fejlesztési támogatás elnyerése vagy éppen annak hiánya generál. Ezt követi egy, a helyi fejlesztések kistérségi összefüggéseit bemutató esettanulmány rövidített változata.

1. KÖZOKTATÁST ÉRINTŐ FEJLESZTÉSEK

1.1. Iskolafejlesztés Hencidán (Farkas Zsombor)

„...akármilyen kacsalábon forgó palotát építhetsz, nem fogja ide hordani a szülő. Amíg olyan 30 százalék volt a cigány gyerekek aránya, addig nem volt semmi probléma... Amikor e fölé emelkedik, és eléri az 50 százalékot, akkor a magyar szülő a hóna alá csapja a gyerekét.”

Az 1997-ben egyesített Hencidai Általános Iskola és Napközi Otthonos Óvoda 2007-től Váncsod településsel közösen intézmény-fenntartó társulás formájában működik, „*de ez ilyen kényszerházasság volt, aminek nem volt semmiféle gyakorlati háttere, mert a váncsodi gyerekek nem odajárnak*”.

A gesztortelepülés Hencida, amelynek iskoláját 1732-ben alapította az egyház. Jelenleg két épületben folyik itt az oktatás. Az általános iskola nyolc évfolyamos, 150 férőhelyes, közel 90 százalékos kihasználtsággal működik. Évfolyamonként egy osztály van, de a 3–4., valamint az 5–6. összevont osztályok. A sajátos nevelési igényű (SNI) gyerekek eltérő tantervű, összevont (1–3., illetve 4–6.) osztályokban tanulnak. A 2006/07-es tanévtől a 7. és 8. osztályosok már integrált osztályokba járnak. A 2008/09-es tanévben 134 tanuló iratkozott be az iskolába, mindannyian romák.

Az iskola tanulóinak létszáma 2001-ben még 178 fő volt, azóta azonban jelentősen csökkent. Ennek oka, hogy a nem cigány szülők más településekre, Berettyóújfaluba, Szentpéterszegre és Gáborjánba viszik a gyerekeiket. Az elcigányosodás folyamata a 2001/02-es tanévtől gyorsult fel, a nem roma szülők konkrét konfliktus következményeként¹ kezdték a szomszédos településekre és a kistérségi központba járatni gyerekeiket. A cigány tanulók aránya először a 2003/04-es tanévben érte el

¹ Az iskola a 2001/02-es tanévben bevezette a cigány kisebbségi oktatást, ezen belül a cigány népismeret tanítását. A nem cigány szülők ezt erős ellenérzésekkel fogadták, és válaszul elvitték gyerekeiket Hencidáról.

a 100 százalékot. Az utóbbi néhány évben már cigány gyerekek is tanulnak máshol, bár köztük olyanok is vannak, akik visszajönnek a hencidai iskolába. Mára a 230 általános iskolás korú gyerek 41,7 százaléka (96 fő) nem helyben tanul, miközben néhány évvel ezelőtt ez az arány 5–6 százalék körül mozgott. Szentpéterszegre busszal szállítják a hencidai tanulókat, ahol – 128 helyi iskoláskorú gyerek mellett – 180 fős iskola működik (224 férőhellyel). Hencidára bejáró gyerek nincs, a váncsodi tagintézményből² is máshová viszik a roma és nem roma gyerekeket.

A 75 férőhelyes, 102 százalékos kihasználtsággal működő óvodában hasonló a helyzet, rövid időn belül az is cigány óvodaként fog működni. A 2008/09-es tanévben beíratott 77 gyerek 96 százaléka (74 fő) roma. Az óvodáskorúak jelentős része szintén a már említett három településre jár át.

A hátrányos, illetve halmozottan hátrányos helyzetű (HH és HHH) kategóriába Hencidán szinte mindenki belefér. Az óvodában 97 százalékos, az általános iskolában 99 százalékos volt a halmozottan hátrányos helyzetű tanulók aránya a tavalyi évben. Az iskolában a sajátos nevelési igényű (SNI) gyerekek aránya is riasztóan magas (34 százalék), az országos átlag ötszöröse. Az óvodába ebben a tanévben egy – szakértői bizottság által – sajátos nevelési igényűnek minősített gyerek jár, aki – az óvodavezető szerint – finanszírozási nehézségek miatt nem kap speciális ellátást.

Az óvodában és az iskolában egyaránt probléma a hiányzás.

Mint az országban sok helyen, az elcigányosodó, gettósodó településnek a spontán szegregáció kövekeztében cigány iskolája és óvodája van. Esély sincs rá, hogy a nem cigány szülők a helyi intézményekbe íratják be gyerekeiket. Az oktatási piacot a kistérségen belül Berettyóújfalu uralja. Hencidáról és Váncsodról további két település is elszívja a magasabb társadalmi státuszú, nem roma tanulókat. Szentpéterszeg és Gáborján számára – nyilván a másik oldalról – szintén létfontosságú a létszám, amit más települések iskolásaival tud megtartani.

Hencidának semmiféle beleszólása nincs a térség oktatási piacának alakulásába, még Váncsodról sem visznek oda gyereket. Az egyetlen, amit tehet, és tesz is, hogy minél magasabb szintű oktatást és infrastruktúrát nyújtson diákjainak, a helyi cigány gyerekeknek, és ezt megmutassa a szülőknek is. Igaz, a születések számának csökkenésétől nem kell tartania, de attól igen, hogy az elvándorlás a cigány szülők körében is gyakoribbá válik. Ezt csak úgy tudja megakadályozni, ha fejleszti, egyre vonzóbbá teszi a cigány iskolát.

Az iskolaigazgató tisztán látja, hogy intézményének fejlesztését, és így a roma tanulók iskolához, tanuláshoz való viszonyának javítását, iskolai előmenetelük sikeresebbé tételét csak pályázati forrásokból tudja finanszírozni. Ennek érdekében igyekszik is megragadni a lehetőségeket. Az iskola 2005-ben nyert 13 millió 841 ezer forintot a HEFOP „Egyiskolás települések többségében halmozottan hátrányos helyzetű tanulókat oktató iskoláinak fejlesztése” című pályázaton „Egy kézfogás –

² Váncsodon 44 fős óvoda és 12 fős általános iskola működik tagintézményként, csak cigány gyerekekkel. Tavaly még 17 tanulója volt az iskolának.

a mindenség takarója” programjával. Ennek célja, hogy halmozottan hátrányos helyzetű cigány gyerekek számára minőségi oktatást nyújtsanak, megátolva ezzel a gyerekek más iskolába íratását.

A 2006. augusztus 1. és 2008. január 31. között lezajló pályázati programban az iskola vállalta az IPR menedzsment felállítását, az ehhez kapcsolódó képzéseken való részvételt, az informatikai eszközökkel támogatott képzési profil kialakítását (pedagógusok képzésével), szakemberek foglalkoztatását és eszközbeszerzést.³ A projekt finanszírozásával az egész tantestület (óvónőkkel együtt) 90 órás „Hatékony tanulómegismerés technikák, professzionális tanári kommunikáció” továbbképzésen és 30 órás IPR-képzésen vett részt. A támogatásból foglalkoztattak 10 hónapig logopédust, 18 hónapig drámapedagógust és roma koordinátort. Jutott a támogatásból szakkörökre, továbbtanulási programra és kirándulásokra, és a 11 korszerű géppel felszerelt számítógépterem kialakítására is.

A HEFOP nyújtotta lehetőséget az igazgató találta meg, de az ilyen nagyobb volumenű pályázatok megírásával az önkormányzat céget bíz meg. A szakmai tartalom kialakításában részt vett az iskola, a projekt teljes kidolgozását és lebonyolítását a pályázatíró cég végezte.

Az érintettek, a tantestület tudatossága az iskolafejlesztés lehetőségeinek folyamatos keresésében nyilvánul meg. Az igazgató tulajdonképpen kijelölte a követendő irányt, a pedagógusi kar pedig mellé állt.

„Keressük a pályázatokat, de pályázatírónk is van természetesen, és nagyon fontos a jó ismeretség mindenfelé, hogy tudja az ember azt, amit meg kell tudnia. Én is eljárók rendezvényekre elég sokfelé, meg én is esélyegyenlőségi szakértő vagyok, meg IPR is. Hát hogy ott legyen az ember, ahol kell lennie.”

A projektből – a pályázati dokumentációban is közvetlen célcsoportként definiált – tanárok is profitáltak. A képzések alapvetően az ő szakmai fejlődésüket szolgálták, a 10–18 hónapig alkalmazott szakemberek segítették munkájukat, és nem utolsósorban az infrastrukturális fejlesztések a pedagógiai feladataikat is könnyítették, érdekesebbé tették.

A célcsoportra, a gyerekekre és szüleikre gyakorolt hatást az iskolaigazgató alapvetően a fizikai környezet, a felszereltség színvonalának emelésben látja.

³ A projektben meghatározott cél „egy nyitott iskola, mely infrastrukturális felszereltségével, szakos ellátottságával és az együttnevelést szolgáló innovatív pedagógiai módszerek alkalmazásával megteremti és biztosítja tanulói számára a minőségi oktatás feltételeit. Célunk, hogy hátrányos helyzetű és roma származású tanulóink iskolai élete is sikeres legyen, megalapozva ezzel továbbtanulási esélyeiket. Továbbra is szeretnénk a képességkibontakoztató oktatást folytatni iskolákban, nemcsak a halmozottan hátrányos helyzetű gyerekek esetében, hanem a sajátos nevelési igényű gyerekeknél is.”

„Ha én tudok neki biztosítani szép környezetet, meg jó bútorzatot, meg eszközt... ez őt is jobban inspirálja... ha bejönnek a szülők, látják, hogy például a háztartástan szakkör nagyon jól felszerelt... Tehát itt olyanokat tudunk a gyerekeknek megmutatni, a sütőtől kezdve a turmixgépig minden, és ezt használják is. És bevonjuk a szülőket, egy-két alkalmat közösen, tehát látják. És ha van pénz, és egy rendezvényre normálisan fel tudom díszíteni a termet, és látja. Még ha nem is jön el, hallja, mert nem biztos, hogy mindig eljönnek a szülők... Remélem, hogy ettől majd jobban bevonhatók lesznek, de ez még most így folyamatban van.”

A projektben vállalt számszerű mutatók teljesülésének értékeléséhez nem sikerült adatokat szerezni. Néhány indikátor esetében azonban könnyen kiszámítható, hogy a helyzet nem javult. A településen élő, de más település iskolájába eljáró tanulók aránya 2005-ben 41 százalék volt, 2007-re ezt 11, 2008-ra 21 százalékkal vállalták csökkenteni. Az eljárók aránya ma 41,7 százalék.

„A gyerekek tanulmányi eredményére... hát reméljük, hogy hatni fog... Mert most mi is fejlesztési tervet dolgoztunk ki egy éve szakértők segítségével. Ez egy kompetenciamérésre alapozott fejlesztési terv, hogy hogy írjuk meg az egyéni fejlesztési tervet, hogy mérjük meg őket, de mire ebből is kiderül, hogy most jól dolgoztunk vagy nem...”

A projekt fenntarthatósága komoly gond. Az eszköz- és infrastruktúra-fejlesztés a támogatás megszűnése után sem jelent többletkiadásokat, de a pályázati pénzből alkalmazott szakemberek foglalkoztatására ma már nincs lehetőség, és kevesebb jut a programokra, rendezvényekre.

Az iskola egyéb jelentősebb pályázatai

2009-ben fejeződött be az ÖTM közel 20 milliós programja „Kistelepülési iskolák tárgyi feltételeinek javítása” címmel. Az új iskolában felújították a vizesblokkot, lecserélték a nyílászárokat, a padlót, a bejárat ajtókat.

A telepprogram „2. körében” „A telepeken és teleszerű környezetben élő gyermekek iskolai integrációja” címmel 2006. szeptembertől 2007. októberig valósítottak meg projektet. Tíz hónapig tudtak tanodát működtetni. Ezt a mentor a szakmai beszámolójában példaértékűnek minősítette: A 7–8. osztályos tanulókkal és a középiskolásokkal foglalkoztak a továbbtanulási esélyek javítása és a lemorzsolódás csökkentése érdekében. Roma koordinátor szervezte a szabadidős programokat, együttműködő kapcsolat alakult ki a szülőkkel. Aztán, ahogy az igazgatónő fogalmaz, *„elfogyott a pénz, és most én kinek mondtam, hogy ingyen meg délután, meg este jöjjön be, meg honnan szerezzek kirándulásra...”* A tanodán kívül további két fő célt próbáltak megvalósítani: az enyhe fokban értelmi fogyatékosként minősített roma származású

tanulók számának és arányának csökkentését és az óvodába járó gyerekek számának növelését. Ennek érdekében számos olyan eszközt alkalmaztak, amelyeket a mentor sikeresnek értékelt (pl. egyéni fejlesztési tervek, roma dajka, szülői fórum, nyílt nap az óvodában, más forrásból tolerancia és IPR-képzés). A beszámoló szerint jelentősen nőtt az óvodába járás gyakorisága, csökkent a hiányzás.

A fejlesztések kapcsán felmerül a kérdés: miért éri meg a településnek az iskolát fenntartani, nem lenne-e racionális annak bezárása? Nem szolgálná-e jobban az iskola bezárása a tanuló roma gyerekek hosszú távú érdekeit? A szegregáció elkerülhetetlen és visszafordíthatatlan. Ha a hencidai cigány tanulók átmennének Szentpéterszegre vagy Gáborjába, a nem cigányok valószínűleg továbbmennének. A szülők a kritikus határ átlépése után elvinnék gyerekeiket. Ebben a helyzetben a gettóiskola a fejlesztés útját választja, javítja a felszereltséget, és pedagógiai munkájában is „lépést tart a korral” (IKT⁴, képzések, IPR). Pluszszolgáltatásokat nyújt, hetente kétszer hatféle szakkör közül lehet választani, szaktermeket terveznek berendezni. Igaz, néhány évvel ezelőtt felmerült, hogy a felső tagozatot megszüntetik, de aztán maradt minden a régi, és azóta sem gondolt erre az önkormányzat. Gáborján és Szentpéterszeg társulni akart Hencidával, az oktatási és szociális minisztériumokból is jöttek szakemberek, de a halmozottan hátrányos helyzetű gyerekek aránya miatt csak „gyerekcserével” lehetett volna megfelelni az integrált oktatás feltételeinek. Így járt volna az integrációs normatíva, de Hencida végül nem vállalta. Az iskolában egyébként egy pedagógusra 13 gyerek jut, a szakos ellátás – főként a 7–8.-ban – eléggé hiányos (nincs pl. testnevelés, rajz, fizika, kémia, biológia szakos tanár).

Úgy tűnik, a lehetőségeket az önkormányzat kihasználta, és jelentősebb fejlesztéseket is megvalósított, illetve tervez megvalósítani (Új Magyarország fejlesztési terv, ÚMFT). Ezek egy része ténylegesen segíti az alacsonyabb jövedelmű családokat, de szegénységükön mit sem változtat. A projektek eredményei időlegesen, többnyire nem fenntarthatók.

.....
⁴ Információs és kommunikációs technika

1.2. Tiszaadony (Kóródi Miklós)

Tiszaadony Tiszakerecsennyel és Mátyussal közösen körjegyzőt alkalmaz. Kerecsennyel közösen tartja fenn a háziorvosi ellátást, Adonyban heti két rendelésre mehetnek az itt lakók.

A település a közoktatási feladatait a Tiszaszalka és Környéke Intézményfenntartó Társulás tagjaként látja el. A társulás 2007 augusztusában jött létre, a helyi iskolában ettől kezdve megszűnt a felső tagozat. Az alsós oktatás ezt követően két összevont osztályban még egy évig működött, aztán a 2008/09-es tanévtől kezdődően már minden tanuló a tiszaszalkai intézménybe jár.

Az óvoda egy csoportszobában 32 fős gyereklétszámmal, két óvónővel és egy dajkával működik. Az óvodába járók közül mindenki hátrányos helyzetű, a csoportban 26 fő a cigány gyerekek száma.

„...odament az iskola, ahol nincs is gyerek, tehát ugye ez egy furcsa dolog...” (polgármester, Tiszaadony)

Az utóbbi évek hazai és uniós forrásokból finanszírozott beruházásai között a térségben az oktatási infrastruktúra fejlesztése központi szerepet játszott. A helyi (mikrotérségi, kistérségi) szükségletek, igények és fejlesztések összehangolatlanságát jól illusztrálják a közoktatási intézményi struktúra teljes átalakulását megelőző és azt végigkísérő infrastrukturális fejlesztések.

E helyütt a közoktatást érintő kérdéseket nem érdemes a teljes kistérség viszonylatában vizsgálni. Érthetőbbé válnak azonban az utóbbi évek tiszaadonyi történései, ha egy földrajzilag is jól lehatárolható mikrotérségben vesszük szemügyre az oktatási intézményrendszer átalakulását. A Tisza mint természetes határ választja ketté a kistérséget, bezárva a beregi aprófalvakat maga és az országhatár közé.

A beregháti térség földrajzilag is összetartozó – a 41-es főút, az ukrán határ és a Tisza által lehatárolt háromszögben – 13 településének mintegy 800 általános iskolás korú gyermeke három intézményfenntartó társulás iskoláiban tanul. A társulások jelenlegi formájának kialakulásához azonban egy hosszabb folyamat vezetett, amit sokkal inkább a települések és azok vezetőinek egymás közötti viszonya befolyásolt, mint racionális szakmai vagy gazdasági szempontok. A tanulólétszám drasztikus csökkenésével és a közoktatás finanszírozásának átalakulásával szükségessé vált intézményfenntartói társulások létrehozását előkészítő tárgyalások, puhatolózások 2005 környékén kezdődtek. Az már korábban nyilvánvalóvá válhatott az érintett önkormányzatok körében, hogy a meglévő intézményhálózat túlméretezett és túlságosan elaprózott a várható tanulólétszámhoz és a települések anyagi lehetőségeihez képest.

A vizsgált beregi mikrotérség tanulói jelenleg három intézményfenntartó társulás (Tiszakerecseny, Tiszaszalka, Csaroda) intézményébe járnak, Beregdaróc iskolájá-

nak fenntartását a Magyar Evangéliumi Testvérközösség vette át, Beregsurány pedig Vásárosnaménnyal társult.

Tiszaszalka a rendszerváltást megelőzően körzeti iskolát tartott fenn, aminek a beiskolázási körzetébe többek között az akkor iskola nélküli Tiszavid és Tiszaadony is beletartozott. Tiszaadony a rendszerváltást követően önálló, 1–8. évfolyamos iskolát indított, a tisaszalkai iskola körzeti jellege azonban megmaradt, mert Tiszavid és Vámosatya tanulói továbbra is ide jártak. A 2001-es tiszai árvizet követően Tiszaszalka hazai támogatási forrásból a korábbi nyolc tantermes iskolája helyén egy teljesen új, 16 tantermes iskolát épített. Ez a beruházás, a meglévő körzeti jelleg és a Vásárosnaményhez való közelség egyértelművé tette, hogy a település vezető szerepet fog játszani a létrejövő társulások egyikében annak ellenére is, hogy a településen lakó „saját” tanulóinak száma jóval kevesebb, mint a bejáróké.

A kérdés az volt, hogy melyik lesz az a másik két (esetleg több) település, amelyik székhellyé tud válni. Erre leginkább Tizsakerecseny, Barabás, Beregdaróc és Csaroda pályázott, komoly iskolai infrastrukturális fejlesztésekkel a háta mögött. Utóbbi település lélekszámát (660 fő) tekintve nem sorolható még mikrotérségi szinten sem a jelentősebbek közé, elhelyezkedése (a 41-es főút mentén, közel Vásárosnaményhoz) és sikeres infrastrukturális fejlesztési pályázata révén azonban kedvező pozícióba került, és társulási központtá vált.

A vezető szerepre vágyók egymásra licitálva próbálták magukhoz csábítani a hezitáló önkormányzatokat. Egy-egy település önmagában a jó infrastruktúrájú, jól felszerelt iskolájával még nem jelentett elegendő vonzerőt, ennél többet kellett ígérnie annak, aki nyerni akart. A legjobb példa erre Tizsakerecseny, ahol a térség egyik legjobban felszerelt iskolája található műfüves, villanyvilágítású focipályával, új tornateremmel; mégis az utolsó pillanatig kérdéses volt, hogy intézménye meg tud-e maradni. A cigány többségű iskola még úgy sem vonzó a környező településeken lakók számára, hogy saját busszal, térítésmentesen szállítja tanulóit háztól házig. A cigány tanulók többsége és a települések közötti korábbi ellentétek vezettek például oda, hogy Lónya végül a tőle 25 kilométerre lévő tisaszalkai önkormányzattal állapodott meg a néhány kilométerre lévő Tizsakerecseny helyett. A tanulókat szállító szerződéses Volánbusz mindennap kétszer megy el a kerecsenyi iskola előtt. Tizsakerecseny végül Barabással hozott létre társulást.

Tiszaadony két lehetőség közül választhatott, és végül 2006-ban a Tiszaszalka és Környéke Köznevelési Társuláshoz csatlakozott, amit hat település hozott létre: Tiszaszalka, Tiszaadony, Lónya, Vámosatya, Tiszavid és Mátyus. A társulás minden települése ezer fő alatti lélekszámú, Tiszaszalka kivételével számottevő cigány népességgel. A döntés mögött meghúzódó okok között lehet említeni egyfelől, hogy senki sem akart „kifelé”, azaz a határ felé társulni, így Tizsakerecseny már a tárgyalások kezdetén hátrányból indult Szalkával szemben, amit csak fokozott, hogy társulás esetén nem tartott volna igényt az adonyi pedagógusokra. Kerecseny mellett szólt ugyanakkor a közösen fenntartott körjegyzőség, és a rendszerváltást megelőző „kényszerházasságból” adódó ellenszenv Tiszaszalkával szemben.

A társulási döntésben végül a lehető legtöbb munkahely megőrzésének igénye játszotta a legnagyobb szerepet. Az Adonyban tanító pedagógusok többsége helyi lakos, így egyáltalán nem volt mellékes szempont, hogy a leendő székhelyintézmény alkalmazza-e őket. Szintén fontos szerepet játszott a döntésben az az egyezség, ami Tiszaadony és Tiszaszalka között jött létre a társulási szerződés megkötése előtt. A két önkormányzat abban állapodott meg, hogy a regionális operatív program keretében csak Tiszaadony ad be pályázatot óvodafelújításra és egy olyan konyha kialakítására, ami a saját települési igénye mellett a tiszaszalkai közoktatási intézményeket is ellátja. Az egyezség tartalmazta azt is, hogy Tiszaadony nem rontja Tiszaszalka hazai forrásokra aspiráló tornaterem-építési pályázatának esélyeit saját pályázattal. A csatlakozás végül két ütemben zajlott. 2007-ben a tiszaadonyi önkormányzat csak a felső tagozatos oktatás megszüntetését határozta el, továbbra is fenntartva két osztályba összevont alsó tagozatát. Egy tanév után azonban az alsós nem roma szülők szinte egyöntetűen döntöttek úgy, hogy gyerekeiket inkább Tiszaszalkára járatnák. A létszám nélkülük annyira lecsökkent, hogy az önkormányzat kényszerhelyzetbe került, és iskoláját teljesen bezárta.

„Most szerencse vagy balszerencse?”

A kérdést az egyik érintett iskola igazgatója tette fel magának a cigány tanulók számának növekedésére utalva, de a térség több óvodájában, iskolájában lehet ezzel a kettősséggel találkozni. A pedagógusok szemében a cigány gyerek általában probléma, gond, de a munkájukhoz (fizetésükhöz) az ő révükön jutnak. Ha ők sem lennének, nem lenne szükség az óvodára, iskolára.

A tiszaszalkai iskolában a tanulók több mint fele, a 2008-ban beiratkozott 41 gyerek közül pedig 30 roma. A társulás létrejötté előtt a szalkai iskolába csak Tiszavidről jártak nagyobb számban roma tanulók, az utóbbi két évben azonban főleg Tiszaadonynak köszönhetően számottevően megnőtt a cigány tanulók aránya. Az *1. táblázat*ból látható, hogy a társulás azon településein magasabb a 6–14 évesek aránya, ahol a cigány népesség aránya jelentősebb az állandó népességen belül (Tiszaadony, Tiszavid). A leendő általános iskolások nagy hányada az elkövetkező években is ezekről a településekről érkezik, így a roma tanulók arányának további növekedése várható.

A környező településekről érkező egyre több cigány tanuló miatt a szalkai iskolából mind több nem roma család viszi gyermekét Vásárosnamény iskoláiba. A szalkai iskola „védekezésül” a párhuzamos osztályokban külön tanítja a cigány tanulókat. A teljes elkülönítés a cigány tanulók magas aránya miatt már nem lehetséges, de a B osztályokban szemmel láthatóan az iskola pedagógusai által problémásabbnak ítélt gyerekek tanulnak. A Tiszaadonyból bekerült gyerekek és az átvett pedagógusok is a B osztályokban kaptak helyet.

1. táblázat: A Tiszaszalka és Környéke Közoktatási Társulás településeinek demográfiai adatai, 2008

Település	Állandó népesség, fő	Cigány népesség aránya, %	A 6–14 évesek aránya az állandó lakosságon belül, %	A 0–5 évesek száma, fő
Tiszaszalka	974	–	9	33
Tiszaadony	720	25–30	11,2	48
Tiszavid	515	40–50	14,3	39
Lónya	821	15–20	9,8	41
Vámosatya	597	10	9	25
Mátyus	338	20	8,2	16

A cigány gyermekek és tanulók integrált nevelését célzó vagy elősegítő, elérhető támogatási formák közül csak egy jelentősebb működött a társulás területén.

Tiszaadonyban az elmúlt években működött a kistérség által szervezett és koordinált „Biztos kezdet” program. A 2003-ban indult program egyik fontos célja volt, hogy a halmozottan hátrányos helyzetű gyermekek minél hamarabb kerüljenek óvodába. Tiszaadony az óvodavezető lelkes közreműködésével bonyolította a programot; elsősorban a roma szülők és családok bevonásával zajló foglalkozásokat a régi orvosi rendelőben tartottak. Kisebb-nagyobb ajándécsomagok révén főképp azokat a cigány családokat szerették volna bevonni a programba, amelyek három évet már betöltött gyermekeiket nem hordták óvodába. Ez a törekvés azonban nem járt teljes sikerrel, mert kisebb-nagyobb rendszerességgel csak azok jártak, akik egyébként is aktívak voltak, és már korábban is jó kapcsolatuk volt az iskolával és az óvodával. A tiszaadonyi óvodavezető ugyanakkor ennek a programnak tudja be, hogy ma már nincs olyan harmadik életévét betöltött gyerek a faluban, aki ne lenne beíratva az óvodába. Némileg árnyalja a képet azonban az, hogy a beírt gyermekek közül többen szinte alig, vagy egyáltalán nem járnak az óvodába.

Közoktatási infrastrukturális fejlesztések

Az elmúlt évek társulási versenyének gazdasági szempontból rövid távon egyértelmű vesztese lett Tiszaadony. A kistérség településeinek önkormányzatai közötti alkuk során a falu jó pozícióba került, azonban a külső körülmények kedvezőtlen alakulása miatt nemcsak hogy nem nyert, de még jelentős anyagi veszteség is érte a társulásnak tulajdoníthatóan. A fentebb említett óvoda- és konyhafelújítási pályázatukat forráshiány miatt elutasították, az iskolai kiadások megszűnése miatt pedig az ön-

kormányzat elesett az ÖNHIKI-támogatásoktól¹, és a korábban ennek keretében megkapott előleget is vissza kellett fizetnie.

Érdeemes azonban áttekinteni, hogy az elmúlt néhány évben milyen jelentősebb infrastrukturális beruházásokat valósítottak meg azokon a településeken, amelyek a tiszakerecsenyi és tiszaszalkai társuláshoz tartoznak. A 2. táblázat adataiból jól látható, hogy a mára iskolanélkülivé vagy minimális gyereklétszámmal csak alsó tagozatot fenntartó önkormányzatok közül Barabás, Lónya és Tiszaadony összesen több mint százmillió forintot költött az elmúlt tíz évben az oktatási infrastruktúra fejlesztésre.

2. táblázat: Az elmúlt tíz év jelentősebb oktatási infrastrukturális beruházásai az érintett településeken

Település	Forrás/megvalósított pályázat	Támogatási összeg, millió Ft	Év	Intézmény
Tiszakerecseny	ROP: Tiszakerecseny község nevelési-oktatási intézményének felújítása, bővítése, korszerűsítése	85,488	2006	Barabással közösen intézményfenntartói társulást hozott létre, az iskola székhelyintézménnyé vált
Barabás	ROP: a 21. századi IKT és oktatási módszereknek megfelelő, többcélú teremcsoport kialakítása	53,847	2004	A település végül Tiszakerecsennyel közösen hozott létre intézményfenntartói társulást. Új iskolája teljesen üresen áll, a 17 fős alsós tagozatot takarékosági okokból egy jóval kisebb régi épületben helyezték el
	Hazai támogatás: általános iskola rekonstrukciója	40,626	2005	
Tiszaszalka	Új iskola és tornaterem építése		2002 és 2007	Öt másik településsel közösen intézményfenntartói társulást alakított, székhelyintézménnyé vált
Tiszaadony	Iskolaépület külső, belső felújítása, nyílászárók cseréje, kisméretű tornaterem kialakítása	6,110	2003	Általános iskolai oktatás jelenleg nincs a településen, az iskola épülete üresen áll
Lónya	Iskolabővítés, új épületszárny építése		2000	A felső tagozat Tiszaszalkán tanul, két alsós összevont osztállyal tagiskolaként működik. Az új épület négy tantermét használják, az épület nagyobbik fele üresen áll
Mátyus	–	–	–	Saját iskolája soha nem volt
Tiszavid	–	–	–	Saját iskolája soha nem volt
Vámosatya	–	–	–	Alsó tagozat működött, iskolája jelenleg üresen áll

¹ Önhibájukon kívül hátrányos helyzetbe került települések támogatása

1.4. Iskolafelújítás Ricsén (Vég Zoltán Ákos)

„A suliból tutti-frutti, hogy nem lesz semmi, mert a drága betelepült brazil babák szétrombolnak mindent!!!”¹

Az esettanulmány Ricsén az első Nemzeti Fejlesztési Terv (NFT1) keretében 2004–2006 között elnyert európai uniós források, programok hatásának vizsgálatára terjed ki. A legfontosabb beruházások közül a ricsei óvodabővítés és az iskolafelújítás 2006-ban, a LEADER+ program beruházásai pedig 2008 utolsó negyedében fejeződtek be. A Ricse nagyközséget érintő infrastrukturális fejlesztéseknek nemcsak települési, hanem mikrotérégi szintű hatást is el kellene, el kellett volna érni. A ricsei beruházások manapság mégsem tudják teljes mértékben kielégíteni a mikrotérégi közoktatási igényeket, az óvodabővítést követően nem minden gyermek részesül óvodáztatásban, a társulás szomszédos településeit is figyelembe véve. Az iskolafelújítás pedig nem járt bővítéssel, intézményi integrációval, így az alsó tagozat egy része és a kisegítő tagozat jelenleg nem a felújított központi iskolaépületben tanul. A fejlesztések értékelésében természetesen nem lehet olyan választ adni, hogy „jó”, vagy ellenkezőleg, „rossz” volt-e egy-egy megvalósult projekt eredménye. A közoktatási célú beruházásoknál több tényező miatt is ellentmondásosak az eredmények, mivel mind a pályázati úton elnyerhető források korlátai, mind a helyi önkormányzati tervezés, mind az oktatáspolitikai folyamatok kiszámíthatatlansága közrejátszott abban, hogy ne hiánytalanul valósuljon meg a beruházás.

Ricsén alapfokú oktatás és nevelés folyik a II. Rákóczi Ferenc Általános Iskola, Óvoda és Alapfokú Művészetoktatási Intézményben. Az általános iskolában az oktatás 1–8. évfolyamon, az óvodai nevelés 3 korcsoportban zajlik. Az intézményben alapfokú művészeti oktatást is végeznek: képzőművészeti, modern tánc, néptánc és hangszeres oktatás.

A településen az 1950-es években már 13 tanteremben folyt az oktatás, 15 pedagógussal, minden évfolyamban párhuzamos osztályok működtek. 1955-től egy évtizeden át a 150. sz. Iparitanuló Intézet kihelyezett tagozata, illetve a Dolgozók Esti Iskolája is működött itt. Az előbbiben asztalos-, kőműves-, ács-, bodnár-, villanyszerelő-, nőiszabó-, avagy kéményseprőszakmát szerezhettek a növendékek, utóbbi érettségit adott. 1958-ban 16 teremben, 19 nevelő dolgozott az iskolában, és ebben az évben adták át az óvodát is. A megnövekedett tanulólétszám miatt szükségessé vált egy nagyobb iskola, ezért a Kossuth Lajos utca 3. szám alatt 1969-ben meg is kezdődött az építkezés. Az 1971-ben átadott új iskolaépületben már akkor is csak a felső tagozatos diákok fértek el.

Az 1960-as évektől három településről jártak a gyerekek Ricsére iskolába. Még a kilencvenes években is vitába keveredett a kistérség, de az oktatáshoz akkor sem

¹ Ricse honlapján a Fórum rovatba beküldte: Patti, 2007. 04. 13.

nyúltak hozzá a települések önkormányzatai. A normatíva összege elég volt, nem kellett sokat hozzátenni. Ez a mai napig igaz, sőt, Ricse önkormányzata nem tartott és ma sem tart igényt a szomszédos települések hozzájárulására.

Az 1971-ben épült iskolát több mint harminc év után, egy 2005-ös ROP-pályázat keretében újítták fel. A pályázott összeg 200 millió forint, a támogatás mértéke 183 millió 605 ezer forint volt. A pályázatot külsős cég írta, de az utolsó pillanatban a levezetését visszamondta, így Ricse jegyzője vitte végig a projektet. Az egyemeletes, lerobbant állapotú iskola felújítása 2006-ban kezdődött el.

Férőhelybővítés nem történt az iskolában, csak az óvodában. Az eredeti elképzelés szerint sem az volt a koncepció, hogy egy épületben legyenek a gyerekek, hanem a feltételek javítását kívánták elérni. A mellette lévő korábbi ÉMÁSZ-épületet saját erőből átalakították, így alkalmassá vált az alsóbb osztályos gyerekek külön elhelyezésére.

„Illetve korábban a laktanyai általános iskolába jártak az alsósok, ide a felsősök. Amikor én tanácselnök lettem, akkor megszüntettük azt az iskolát, mert amikor télen jöttek lefele, akkor láttam, hogy nem lassítanak az autók, mikor vonultak a gyerekek, tiszta víz lett a fél csoport.” (polgármester)

A felújítás egy évig tartott, mialatt a tanítást egyrészt a művelődési házban, a mostani rendőrségi épületben (akkor még könyvtár volt) és a tornateremben oldották meg. A szervezéssel nem volt gond, egyedül az étkezőbe kellett a gyerekeket kísélni minden étkezéskor.

„Logikus lenne, ha kétszer ennyi pénzt kaptunk volna, és akkor le lenne a gond, mindenre jutott volna, és nem maradt volna ki semmi, de hát az önerő ennyire volt elég. Vezetőként soha nem gondolkodtam el azon, hogy nem egy épületben vannak a gyerekek. Abból a szempontból jó, hogy a kicsik külön vannak a nagyoktól, nyugodtan tudnak haladni stb. Az SNI gyerekek is külön vannak, ez is jó, hiszen biztosított a nyugalmuk, »box« csak szünetekben van. Abból a szempontból rossz, hogy az embereknek szokni kellene az együttélést, a másságot. Nincs fedett átjáró a tornaterembe, az étkezőbe, nyilván örülnénk neki, ha lenne, de hát nincs.” (polgármester)

Jelenleg a sajátos nevelési igényű gyerekek oktatása a tornateremben kialakított tanteremben, a többiekétől teljesen elkülönítve folyik. A felújítások befejezése után felajánlottak nekik két tantermet a főépületben, de nem fogadták el.

Két – megfelelő szakirányú végzettséggel rendelkező – pedagógus dolgozik a gyógypedagógiai tagozaton. Egyikük foglalkozik a fiatalabbakkal, az ő véleménye szerint ez a megoldás a legideálisabb,

„...mert ezeknek a gyerekeknek egész más a napirendjük. Itt ritka, hogy a gyerekek 45 percig tudjanak összpontosítani. Talán 4 éve, hogy ide kerültünk, akkor, amikor

a felújítás elkezdődött. Mindenki elfogadta, hogy itt szeretnénk maradni. Én döntöttem így.”

A gyógypedagógiai tagozaton két osztály van, az összlétszám 27 fő, ebből 10 alsós, 15 felsős és 2 fő magántanuló. Mindenféle súlyossági fokon vannak gyerekek, középsúlyosak és enyhe értelmi fogyatékosok. A magántanulók heti hat órában kötelezettek képzésre. A szülőkkel való egyeztetés után általában heti háromszor jönnek alkalmanként két órára. Külön fejlesztési naplót vezetnek róluk. *„Mindenféle kórképpű gyerekünk van, Down-kóros, anyagcsere-beteg, van olyan, aki oxigénhiánnyal született.”* Meghatározó a romák aránya: a tanárnő megítélése szerint a 27 főből 25 roma származású. Körükben jellemző a korai terhesség, jellemzően ez vezet a magántanulóvá váláshoz.

A gyerekek összevont 1–4. és 5–8. osztályba járnak. A középsúlyosak nem osztályfokon, hanem csoportban tanulnak. Jelenleg öt foglalkoztatós gyerek van az osztályokban. Jellemző a túlkorosság, van egy 11 éves második és egy 17 éves nyolcadikos gyerek is. A tanárnő ebben a tekintetben a szegregált oktatás híve, ugyanis véleménye szerint:

„...aki a szegregált oktatás ellen van, az még nem látott ilyen gyereket, és még nem töltött el vele 10 percet. Szerintem a szegregált oktatásnak is megvan a helye. Nem minden gyereket lehet és nem minden gyereket kell integrálni.”

Az iskola közös napközit működtet, jelenleg négy gyerek jár oda a gyógypedagógiai osztályból.

A gyógypedagógiai tagozaton jellemzően értelmi fogyatékos gyerekekkel foglalkoznak, a magatartászavar nem hozzájuk tartozik. Az integrált oktatás működik az általános iskolában. Volt már példa a gyógypedagógiai osztályból normál osztályba való visszahelyezésre is. A minősítési eljárást az óvoda vagy az iskola kezdeményezi, az óvónő vagy a tanítónő tesz javaslatot, ennek alapján elküldik a gyereket a sátoraljújhelyi pedagógiai szakszolgálathoz, onnan pedig Miskolcra küldik tovább a tanulási képességet vizsgáló szakértői és szakmai bizottsághoz.

„...a probléma az, hogy a bizottság nem végezheti ezt a vizsgálatot a szülő jelenléte nélkül. Jelen pillanatban pedig nincs semmiféle eszközünk arra, hogy a szülőt rávegyük, hogy elvigye a gyereket. Sok olyan gyerek van, aki 2–3 éve kering a normális iskolai rendszerben, mert nem tudjuk elvinni őket. (...) Aki itt van, annak itt a helye, és még sokkal több gyereknek kellene ide járnia.”

Az igazgató úgy értékeli, hogy az iskolafelújítási program megvalósítása nagyon nagy dolog volt, mivel az országban kevés ilyen szép, felújított iskola van, a gyerekeknek is látniuk kell, hogy milyen helyre járhatnak tanulni, és milyen helyzet van otthon. Emellett a kistérségben pozitív tartalma van egy ilyen bővítésnek.

„Minden ember tudja, hogy ha egy településen megszűnik az iskola, akkor a település is megszűnik 10–15 éven belül. Ha egy iskola megújul, akkor nem azt közvetíti a környezetének, hogy az az iskola meg fog szűnni. Tehát valamilyen jövőképet nyújt a környező embereknek.”

Mindennek ellenére a tantermi körülmények kifogásolhatók, indokolt lenne az SNI osztályokat máshol elhelyezni. Az önkormányzat tájékoztatása szerint az osztályok elmozdítására nincs igény, és az SNI gyerekek tantermeinek felújítását az elkövetkezendő időkben saját forrásból nem tudják megoldani.

Az iskolában, a bejáró gyerekeket is figyelembe véve, öt éven belül stagnálni fog a létszám. A leányvári és agárdi gyerekek Cigándra járnak továbbra is, Ricsén keresztül. 15 kilométer helyett 30 kilométert utaznak. Ricsén két párhuzamos osztály tanul, évfolyamonként 19–20 fős osztálylétszámokkal, így körülbelül 70 felsős leányvári és agárdi gyerek férne el az iskolában. A ricsei iskolában a gyerekek több mint fele roma, Leányváron alig vannak, Agárdon 50 százalék lehet a települési átlag. Mivel Cigándon is nagy a települési és iskolai roma arány, nem lehet egyértelműen erre fogni Révleányvár és Zemplénagárd társulási ódzkodását.

A ricsei óvoda- és iskolabővítés megerősíti azt a több településen tapasztalt jelenséget, hogy a közoktatási célú beruházások nincsenek összhangban a helyi és főleg a kistérségi igényekkel. Az NFT1 idején a közoktatási intézmények felújítását az Európai Szociális Alap (ESZA) finanszírozta; ám sok olyan települést találunk, ahol pár évvel az átadást követően már alig maradt elegendő számú iskolás gyermek. Jelenleg pontos adataink nincsenek, de teljes körű hatásvizsgálat és részletes szabályozás nélkül nem lehetett volna az ÚMFT keretében újabb milliárdokat infrastrukturális beruházásra fordítani.

Az ÚMFT keretében ugyanaz látszik megisméltódni, mint Ricsén, vagyis a településre bízzák, a település felelőssége, hogy nyilatkozzon a várható gyermeklétszámokról, nagyjából a települések tervezhetik meg szabadon, hogy milyen önálló és társulási konstrukcióban szeretnék megvalósítani a fejlesztést, építkezést.

A ricsei mikrotérség esetében is látni kellett volna 2005-ben azt a gyereklétszámot, ami indokolta volna, hogy ne csak felújítást, hanem bővítést is végezzenek, szabályozni kellett volna, hogy Zemplénagárd és Révleányvár kivel társulhat, nem utolsósorban pedig nem kellett volna komoly összegeket költeni arra a zemplénagárdi iskolára, ahol kevesebb mint 70 gyerek van, miközben több településen még óvoda sincsen. Központilag kellene szabályozni egy település szűk vagy tág környezetének társulási, fejlesztési irányait.

Ellenőrzés jelenleg intézményi és településszinten történik. Az OKM háttérintézménye, az Educatio Kht. koordinálja, hogy közoktatási esélyegyenlőségi szakértők bevonásával lehet csak az ÚMFT keretében európai uniós pályázatokon indulni. A szakértők bevonásával készítendő helyzetelemzésben elsősorban az intézmények közötti és intézményen belüli szegregált oktatás a vizsgálat tárgya, sem kapacitása, sem pedig felhatalmazása nincsen ma senkinek arra, hogy egy település szűkebb

környezetét például mikrotérési szinten is elemezzék. A legtöbb, de különösen az oktatási célú infrastrukturális beruházásokat csak központi ellenőrzés mellett, mikrotérési és kistérségi tervezést követően szabadna megvalósítani. Az önkormányzati autonómiára és a szülők szabad iskolaválasztására mint betonba ágyazott és megváltoztathatatlan tényre tekintenek az elmúlt évek kormányzatai. Sajnos a konkrét intézkedések helyett kényelmesebb a frázisok mögé bújva, szétárt kézzel fenntartani ezt az egyre egyenlőtlenebb és sehova nem vezető „közoktatás-fejlesztési politikát”.

A leghátrányosabb helyzetű (LHH) kistérségek komplex tervezésekor talán először jelent meg az az idea, hogy kistérségi és mikrotérési szinten is az esélyegyenlőségi szempontok figyelembevételével valósuljanak meg a fejlesztések és beruházások. Az országos törvényi, jogszabályi környezet azonban nem változott, ezért még ha a legnagyobb jóindulattal tervezte is volna meg minden fejlesztési társulás a helyi kistérségi programcsomagját, akkor sem lehetne elkerülni, hogy hasonló pazarló és értelmetlen projektek jöjjenek létre.

A tervezési stratégiák összefüggésben vannak a települések helyzetével, helyi humán kapacitásával, önrész- és hitelképességükkel, így a leghátrányosabb helyzetű települések nem mernek és tudnak nagyot álmodni. A legújabb ROP-pályázatban elvárt megújuló energiaforrások beépítése kimerül az energiatakarékos villanykörte megvásárlásában, normális méretű tornaterem helyett tornaszoba építésében.

Ricsén fel sem merült a bővítés, „ennyit lehetett pályázni, ennyi fért bele”, az önkormányzat tervei ezzel kapcsolatban pedig továbbra is csak az alsó tagozatnak helyet adó ÉMÁSZ-épület megvásárlásig terjednek. Lehet, hogy az eddigi költségvetést megnyírbáló gyakorlat helyett egyszer úgy lesznek kiírva a pályázatok, hogy csak egy hozzávetőleges költségvetést kell benyújtani, és külső szakértői segítséggel arra jut a támogatást osztó szervezet, hogy az adott iskola vagy óvoda csak kétszer annyi pénzből valósítható meg, és valóban európai uniós normáknak megfelelő és színvonalú közintézmények létesülnek.

1.5. Iskolafelújítás Telkibányán – izolációt szolgáló társulás (Béres Tibor)

A telkibányai iskolát 1975-ben körzetesítették a mintegy 10 kilométerre fekvő Gönc-höz. A felső tagozat Göncről került vissza a rendszerváltáskor. A körzetesítés azzal járt, hogy a gyerekes családok tömegesen költöztek Göncre és Encsre. Ekkorra tehető, hogy a falu lakossága ezer főről hétszáz alá süllyedt.

Az 1991/92-es tanévben csak 31 gyerek volt az összevont osztályokban. A számuk pár év alatt megduplázódott, mert már nem volt értelme elköltözni egzisztenciális okokból. Akik megtehették, hogy az akkoriban megjelenő munkanélküliség (a hollóházi porcelángyár hanyatlása, a téész leépítése) előtt elköltözzenek, azok már eddigre elmentek. A megduplázódás mindazonáltal nehezen érthető, hiszen épp az aktív korúak, családosoak költöztek el.

A falu határában működik egy katonai objektum, aminek kiszolgálását mintegy 25 honvéd végzi. A tavalyi évben a honvédség kialakított 15 új házat, és megvásárolt további tízet a fiatal, ide költöző honvédeknek, akikre a település vezetői úgy tekintenek, mint akiktől – illetve majdani családjaiktól – a rossz korösszetétel megváltoztatása remélhető. A helyi óvodát, ahol jelenleg 31 gyerek van, az ő „kedvükért” működtetik tovább, és remélik, hogy a falu népességyarapodásához is hozzá fognak járulni. Ma ez még csak egy-két gyereket jelent a faluban.

Az iskola fejlesztésére 2005-ben kaptak 90 millió forint támogatást, amit további ötmillióval kellett kiegészíteni. A fejlesztés célja az egyébként nem régi, nyolcvanas években épült korábbi iskolaépület felújítása volt. Ekkor az iskolába összesen 71 gyerek tanult alsó és felső tagozaton. Ma a gyereklétszám 74 fő, az iskolába nem jár cigány tanuló, és mindössze hárman nem helybeliek (ketten az Abaújtúron lakó lelkész, egy gyerek pedig az egyetlen bejáró, kékedi tanárral jár naponta).

Az iskola nemrégiben az abaújszántói általános iskola tagiskolája lett, elveszítve ugyan intézményi önállóságát, de garanciát nyerve a fennmaradásra.

Az iskola „zöldiskolaként” speciális tantervvvel működik, fejlesztési célkitűzéseik is ebbe az irányba mutatnak (erdei iskola a helyi önkormányzat által működtetett két gyerektáborban). Más településekről nem kívánnak több gyereket fogadni, holott szükség volna a gyerekszám növekedésére, de legalábbis stagnálására.

Az óvodai létszám is várhatóan mérséklődik az elkövetkezendő években, így a gyereklétszám hamarosan ismét a kritikus szintre csökkenhet – jóllehet a tagiskolai státusz miatt ma már nincs az a konkrét adminisztratív határ, ami alatt be kell az iskolát zárni.

2008-ban az Élőlánc Magyarországért „Kisiskolamentő programjában”¹ Telkibánya nemcsak részt vett, hanem maga a mozgalom is gyakorlatilag innen indult, az iskola igazgatója a kezdeményezők közt volt. A telkibányai iskola „megmentése”

¹ http://elolanc.hu/index.php?Itemid=11&id=10083&option=com_content&task=view

ennek a mozgalomnak a jellemző példája. Az Élőlánc a kistelepüléseken kis létszámú csoportokat működtető általános iskolák további fenntartása mellett szállt síkra.

A telkibányai iskolát azonban a tagiskolákra vonatkozó féltés másként érinti, hiszen 2008-ban nem volt más választása a település önkormányzatának, mint a társulás. Hiába újítták fel ugyanis 2005-ben ROP-támogatásból az iskolát (95 millió forint teljes költség, ebből a támogatás 90 millió forint), a gyereklétszám továbbra sem biztosítaná az önálló fennmaradást, és racionális érvet sem lehetne túl sokat találni az iskola helyi fenntartása mellett.

A telkiek az abaújszántói iskolát választották (*„nem mi kellettünk az abaújszántóiaknak”*), mivel a hivatalos érvelés szerint ennek az intézménynek a szakmai programja felel meg leginkább a telkibányai Szepsi Csombor Márton iskola jelenlegi és jövőbeni pedagógiai programjának és értékeinek. Mindkét iskola ökoiskola, azaz a pedagógiai program ennek megfelelően épül fel. Bár az abaújszántói nagy iskola, speciális tagozatokkal, annak pedagógiai programja is hasonló, s a környéken ez volt a legközelebbi ilyen iskola, jóllehet ez is több mint 30 kilométerre fekszik. A társulás így tehát a nagy távolság és a rossz közlekedési lehetőségek miatt (nincs közvetlen buszjárat, mivel nem egy útvonalon fekszik a két település, hanem gyakorlatilag a kistérség déli és északi végpontján) tulajdonképpen csak intézményi, formális összehasonlásnak tekinthető, mert sem most, sem a jövőben nem képzelhető el a gyerekek bejárása, de még a tanároké sem nagyon. Jelenleg, egy kivételével, minden telkibányai tanár helybeli, Abaújszántóról senki nem jár át tanítani, erre legfeljebb helyettesítés idején lenne szükség, de még nem volt rá példa.

A társulás keretében külön pedagógiai program alapján dolgozik a két intézmény, és bár a törvény nem tenné kötelezővé, a vezetői kinevezés önállósága is megmaradt helyben. A társulási megállapodás szerint minden lényegi döntés megegyezés kérdése a két önkormányzat között. A finanszírozás esetében kisebb önállóságot élvez Telkibánya, minden bevétel Abaújszántóra fut be, a költségeket is az anyaintézmény fedezi – de ez egyáltalán nincs ellenére a telkieknek. Nemcsak Telkibányával van tagiskolai viszonya Abaújszántónak, hanem Fonnyal² is, de ott csak alsó tagozat van, két pedagógussal.

A társulás kaphatna magasabb normatívát, ha a 7–8. osztályosok bejárnának Abaújszántóra; ez évi plusz öt és félmilliót jelentene, de ennek nemcsak a földrajzi távolság, hanem az eredeti szándék is ellentmond. A tagiskolai viszony lényege a jogi feltételek megalapozása, de ez több pénzt nem hoz. A két jegyző rendszeresen elszámol, a munkáltatói viszony a abaújszántói intézményé. A két település, illetve intézmény közt jó a viszony.

A társulásnak, azaz tulajdonképpen az iskola megtartásának a motivációja egybeeseng az Élőlánc érvelésével, akár az igazgatót, akár a helyi vezetést hallgatjuk:

² Fonny Telkibányához annyiban hasonlít, hogy itt sem élnek romák, és a település – bár nem olyan látványos mértékben, mint Telkibánya – a turizmus fejlesztésében élen jár.

„Abban a pillanatban, ha egy iskola megszűnik, annak a településnek vége van. Ha bezár az iskola, akkor az értelmiség is elmegy (most a helyi iskolában mindenki helyi tanár – egy óraadó jár csak Kékedről). Nem akarunk úgy járni, mint Vágáshuta vagy Sima, amelyek üdülőfalvak. Nincs tulajdonképpeni helyi lakosság. Ha nincs iskola és fiatalság, akkor nem lesz helyi identitás sem.”

Gönccel, amely sokkal közelebb van, és a két település közt természetes, történeti és gazdasági kapcsolatok is vannak, nem akartak társulni, mert annak bekebelezés lett volna a vége. A gönci iskola szakmai orientációja is eltér. Ez azonban csak az egyik ok volt, a telkibányaiak nemcsak a bejárás kényelmetlensége miatt nem akarták ezt a fajta beolvadást.

A szereplők érvelése tulajdonképpen világos és racionális, csak hogy van itt még egy fontos tényező, ami igazán érthetővé teszi, hogy miért épp Abaújszántóval jött létre a társulás, és miért tesz és tett meg mindent a telkibányai vezetés az iskola megtartásáért, önállóságáért. Telkibányán gyakorlatilag emberemlékezet óta nem éltek és élnek cigányok. A környékbeli településeken azonban – kivéve a kihalófélben lévő vagy üdülőfalvakat – a romák létszámaránya magas. Ez jellemző természetesen a környékbeli iskolákban is. A telkibányaiak kifejezetten büszkék arra tényre, hogy elkerülték a települést a romák, illetve a romákkal kapcsolatos problémák – így arra is, hogy gyerekeiknek nem kell egy osztályba járni cigány gyerekekkel. Amíg a helyi iskola önállóan fenntartható volt, addig csak arra kellett „ügyelni”, hogy a településre ne költözzenek cigány családok. A gyereklétszám csökkenése azonban oda vezetett volna, hogy legalábbis a felsősöknek Göncön (vagy más településen) meg kellett volna tapasztalniuk, hogy milyen egy osztályba járni roma gyerekekkel. Az abaújszántói társulás azonban eleve kizárja azt, hogy oda kelljen hordani a gyerekeket, az iskola is helyben maradhat.

Ezzel magyarázható az is, hogy miért vetette el a tantestület annak lehetőségét, hogy ide bejárjanak más településekről a gyerekek, jóllehet – elvileg – ez még a tagiskolává válás nélkül is megoldhatta volna a fennmaradást. Hiszen ha valóban magas színvonalú az oktatás, egyedi pedagógiai programot követnek, akkor az feltehetőleg más településeken élő gyerekeknek is hasznára válhatna. Csakhogy ezek a más gyerekek nagy valószínűséggel javarészt cigány gyerekek lettek volna. Ha az abaújívári helyi iskola megszűnése miatt Göncre járó gyerekek Telkibányára jártak volna, már elfogadhatóbb lenne a gyereklétszám. (Ez azonban most már akkor sem következhetne be, ha a telkibányaiak ezt akarnák, mivel Abaújíváron ebben az évben 33-ról 11-re fogyott az iskolaköteles korú gyerekek száma a szlovákiaiak házvásárlása és a romák elvándorlása miatt.)

Az intézményvezetőnek arra a paradoxonra, miszerint az ökoiskolai programmal rokonítható, fenntartható fejlődés elve a szegregáló szándéknak ellentmond, az az érve, hogy az ökoiskolai program csak helyi gyerekekkel valósítható meg. És ha már a romákról beszélünk: mivel Telkibányán nem éltek cigányok, nem szoktak hozzá a gondolathoz a helybeliek, mindenképp konfliktusokhoz vezetne az együtt iskolázás.

A sikeres iskolai pályázatnak, pontosabban a megtartott viszonylagos önállóságnak vannak nyűgei is. Noha az összes kistérségi település társult a közoktatásra, Telkibánya nem részesedik a kistérségi forrásból. A társulási megállapodást mégis aláírták, mivel ennek hiányában az nem alakulhatott volna meg.

Az senki előtt nem kétséges, hogy még egy nagyon erős tagiskolai együttműködés sem teszi a helyi iskola fenntartását lehetővé egy végképp alacsony gyereklétszám mellett, ami előreláthatólag előbb-utóbb bekövetkezik. Új tartalmat és működési módot, stratégiát kell tehát az intézmény számára kidolgozni, ha a település valóban nem akarja a pár éve felújított épületet bezárni, a helyi értelmiséget jelentő tanári kart pedig elengedni a faluból. A „*társadalomorientált marketingstratégia*” gyakorlati megvalósítása az intézményvezető által jól ismert civil szervezeti, közösségfejlesztő háttérre támaszkodva valósul meg: Ha a gyereklétszám emelkedését nem lehet remélni, akkor felnőttképzési szakintézménnyé válnak, aminek előkészületei épp mostanában kezdődtek meg. Az intézmény a Dialóg a Közösségekért Közhasznú Egyesülettel együttműködve, a Kárpátok Eurorégió keretében létrehozott Kárpátok Alapítvány finanszírozásával hozzáfogott, hogy felmérje az abaújházi felnőttképzési igényeket. Az iskola ezzel az új profillal kiegészülve tudna működni, és ez nem azt jelentené, hogy az általános iskolai funkció megszűnne, hanem az iskola egyfajta komplex képzési-oktatási intézménnyé alakulna. Jelenleg az akkreditálható-akkreditálandó szakképzési igények felmérése zajlik a kistérségben. Az irány – más területfejlesztésben érintett helyi szereplő szerint is – nagy valószínűséggel a turizmus, vendéglátás, falusi turizmus iránya lehetne.

2. A FOGLALKOZTATÁST ÉRINTŐ FEJLESZTÉSEK

2.1. A Tiszaadonyi szociális földprogram *(Kóródi Miklós)*

A helyben élők szinte egyöntetűen fogalmazzák meg elsődleges szükségletként/igényként a foglalkoztatás bővítését, a különböző jövedelemszerzési lehetőségek megteremtését. Kistérségi szinten az elmúlt évek beruházásai, fejlesztései egyértelműen nem reagáltak erre a szükségletre. Infrastrukturális beruházások tömkelege valósult meg, munkahelyteremtő program alig. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy az igény a helyi foglalkoztatás bővítésére vonatkozik, mert a potenciális munkavállalók mobilitási hajlandósága nagyon szerény. A fiatal, képzett munkaerő elvándorlása évek óta zajlik, de a képzetlen, tartósan munkanélküli, az esetleg korábban még sosem dolgozó és a még aktív korú, de már az idősebb korosztályhoz tartozó munkanélküliek számára nem vonzóak az ország távolabbi pontjain felajánlott munkahelyek. Ajánlatok pedig folyamatosan érkeznek, jellemzően olyan munkaközvetítők tolmácsolásában, akik tömegével toboroznák a munkavállalókat székesfehérvári, dunaújvárosi, győri és más dunántúli munkahelyekre.

Az ajánlat egy betanított munkás számára általában három műszakos munkarenddel átlagosan bruttó 120 ezer forintos fizetés, emellett a szállást a munkáltató biztosítja, és havonta két alkalommal a munkavállaló utazási költségeit is megtéríti. Az eljárók elmondásából az derül ki, hogy a különböző pótlékokkal átlagosan havi nettó 100 ezer forintos fizetéshez lehet hozzájutni. Évente általában négy nagyobb toborzási kampányt rendeznek, de kistérségi szinten az eljárók száma nem éri el az 50 főt¹ sem.

A Tiszaadonyban 1999 óta működő szociális földprogram a helyi munkaerő-piaci igényekre reagál, a képzetlen, tartósan munka nélkül lévőköt célozza meg a településen.

¹ A Foglalkoztatási Hivatal Vásárosnaményi kirendeltségének tájékoztatása alapján.

Kecskeprogram (szociális földprogram)

„Akkor még a képviselők nem nagyon tapsoltak, a jegyző meg különösen nem. Jó van polgármester úr, legyen, de ha nem működik, nem azt mondjuk, hogy mi csináltuk, hanem hogy te.”

Tiszaadony polgármestere emlékszik így a kezdetekre. Mára sokat változott a képviselők véleménye, de a kecskeprogramot még mindig a falu első emberének lelkesedése és elhivatottsága élteti. Frissen megválasztott vezetőként már az első adandó alkalommal szerette volna a szociális földprogramot elindítani a faluban, de az 1999-es kiírás szerint csak már működő programok kaphattak támogatást abban az évben. A polgármester személyes találkozót kért az akkori szociális minisztérium illetékesétől, akitől azt az ígéretet, kapta, hogy ha előáll a település egy innovatív ötlettel, akkor kivételt tehet a támogató. A kecsketartás már korábban felvetődött benne, így amikor kiderült, hogy az akkoriban működő földprogramok között nincs ilyen, biztossá vált, hogy az adonyi pályázat innovatív lesz.

A program 1999-es indulásakor a támogatásból kecskéket és az éppen felszámolás alatt álló korábbi téeszvagyonból két szarvasmarha-istállót vásároltak. A kilencven anyaállatot a közös telepen tartották, majd a második évtől megkezdtek a szaporulat kihelyezését családokhoz.

A pályázó és projektgazda önkormányzat elképzelései szerint a részt vevő családok egy része a kihelyezett kecskeállomány tartásával saját tej-, illetve hússzükségleteit elégíti ki, másik része pedig piaci értékesítésre termel. Utóbbi csoport termékének (a tejnek) a felvásárlását maga az önkormányzat végzi, és saját üzemében sajtot készít belőle. Kezdetben nyers tejes gomolyát készítettek meglehetősen kezdetleges eszközökkel. A pasztörözés hiánya ugyan nagyban csökkentette az előállított termék piaci értékét, de az újabb kihelyezéseknek köszönhetően a feldolgozandó tejmenyiség fokozatosan nőtt. Az önkormányzat emiatt megegyezett egy termelővel, aki bérbe adott egy ötszáz literes pasztörizáló kádát, egy hűtőt, és vállalta két foglalkoztatott betanítását saját üzemében, valamint a megtermelt sajt jelentős részének felvásárlását. Az együttműködés a felvásárló fizetéseképtelenné válása miatt szakadt meg. A cég a tiszadonyi önkormányzatnak is tartozott másfél millió forinttal, amit már nem tudott kiegyenlíteni, így a korábban bérelt eszközök tulajdonjogáról a tartozás fejében lemondott.

A sajtüzem a bevételkiesés miatt ebben az időszakban borotvaélen táncolt. A helyzetet csak súlyosbította az önkormányzatnál éppen akkor zajló ÁSZ-vizsgálat, ami figyelmeztette a hivatalt a vállalkozási tevékenységből adódó vesztesége azonnali megszüntetésére. A tartozás fejében különböző pénzügytechnikai manőverek segítségével az átruházott eszközök billentették helyre végül a pénzügyi egyensúlyt.

Ezt követően újabb felvásárlóval sikerült megegyezésre jutni, a korábban készített gomolyából préselés és érlelés követően pedig már sajt készül. A jelenleg előállított

termékük négyötödét nagykereskedőnek adják el, aki a sajtot átcsomagolja, és saját márkanéven értékesíti. Az előállított sajtmennyiség egyötödét értékesítik tisztaadonyi címkével. Manapság az üzem kapacitása két műszakban ezer liter tej feldolgozására elegendő.

A program 1999-től folyamatosan, minden évben kap támogatást a szociális föld-program keretében, „mintaprojektté” vált, amihez a kecsketartást kezdetektől koordináló önkormányzat számottevő egyéb hazai támogatásokat is meg tudott szerezni (1. táblázat).

*1. táblázat: A kecskeprogramra fordított pályázati támogatások
1999 és 2007 között, ezer Ft*

Év	SZMM-támogatás*	Önkormányzati saját forrás és egyéb hazai támogatások	Összes ráfordítás
1999	3 800	–	3 800
2000	3 000	–	3 000
2001	3 450	2 568	6 018
2002	2 500	1 272	3 772
2003	3 390	1 202	4 592
2004	1 700	1 100	2 800
2005	2 100	20 086	22 186
2006	1 200	–	1 200
2007	1 940	–	1 940
Összesen	23 080		49 308

* A Szociális és Munkaügyi Minisztérium, valamint
jogelődői által megítélt támogatások.

A program mozaikszerűen épült fel, a pályázati támogatásokat tartalmazó táblázat adataiból körvonalazódnak a fontosabb mérföldkövek. Az első két évben kecskekihelyezések történtek, a megtermelt tejet más településekről érkező feldolgozók vásárolták meg. A felvásárlás bizonytalansága és a tejszállítás, -tárolás egyre szigorodó szabályai miatt az önkormányzat saját tejfeldolgozó létesítésére szánta el magát, 2001-ben a korábban megvásárolt téeszistállók egyikében alakították ki a kezdetleges eszközökkel felszerelt sajtüzemet.

Az újabb jelentős mérföldkö 2005 volt, amikor területfejlesztési támogatás felhasználásával a sajtüzem infrastruktúráját az uniós normákhoz igazították. A beruházás keretében az istállóhoz hozzáépítettek egy új épületrészt, itt alakították ki a minden szabványnak megfelelő sajtüzemeet. Később egy újabb pályázati támogatásból készülhetett el az üzemet és istállót körülvevő kerítés. Időközben folyamatosan szereztek be a fejőgépeket is, amik azokhoz a családokhoz kerültek használatba, akik folyamatosan szállítják a tejet feldolgozásra.

2008-ban öt család termel folyamatosan a napi 500–1000 liter tejet feldolgozó sajtüzem részére, a sajtot pedig két főállású alkalmazott készíti. Az üzem tulajdonosa és üzemeltetője továbbra is a tiszaadonyi önkormányzat, aki sem gazdasági, sem civil szervezetet nem hozott létre a projekt működtetésére. Ennek az a legfőbb oka, hogy így nem szükséges külön adminisztratív személyzetet alkalmazni, a polgármesteri hivatal dolgozói minden feladatot el tudnak látni pluszdíjazás nélkül is.

A kecsketartás munkaigényes elfoglaltság. A térségben a kecskehús eladathatatlan, így a legfőbb bevételi forrás a tej. Jó minőségű és főképpen nagy mennyiségű tejet csak megfelelő takarmányozás révén lehet elérni, amihez elengedhetetlenül szükséges az állatok gyakori és hosszas legeltetése, valamint a jó minőségű és elegendő mennyiségű szemestakarmány megléte.

A kecsketartók elmondása alapján a legeltetés mellett 1–1,2 kg takarmányt kell biztosítani egy-egy állatnak naponta. Jelenleg öt-hatezer forintért lehet beszerezni egy mázsa abrakot. A szociális földprogram keretében egy harminc kecskét tartó család az idei évben [2008] húsz mázsa takarmányt kapott támogatásként, ami hozzávetőleg két hónapra volt elegendő. Az év többi részében ennek megfelelően havi tíz mázsa takarmányra van szükségük, ami ötven-hatvanezer forintos kiadást jelent számukra. Az állatorvosi költségeket szintén a támogatásból finanszírozzák. A harminc kecske az év kilenc hónapjában (a téli időszakban nincs fejés) átlagosan napi 50–60 liter tejet ad. A jelenlegi felvásárlási ár valamivel meghaladja a száz forintot, így a havi bruttó bevétel 180–200 ezer forint.

A tiszaadonyi kecskeprogram nem tartozik a klasszikus szociális földprogramok közé, leginkább azért, mert a programban résztvevőknek tényleges munkát, ráadásul szakértelmet igénylő munkát kell végezniük. A jelenleg kecskét tartó családok mindegyike foglalkozott korábban is állattartással, így nem okozott gondot nekik a takarmányozás, állatgondozás, fejés és a többi kapcsolódó tevékenység elvégzése. Ebből adódik azonban az is, hogy a program nem a település legrászorultabb családjainak biztosít lehetőséget némi pluszjövedelem megszerzésére, hanem annak a rétegnek, amelyik háztáji gazdálkodása révén folyamatosan tudott eddig is magának pluszjövedelmet termelni.

A program kezdetén bevont cigány családok egyike sem tartott korábban állatot, földtulajdonnal és állattartási tapasztalattal nem rendelkeznek. Mezőgazdasági tapasztalataik is csupán a térségre jellemző, alkalmilag végezhető és különösebb szak tudást nem igénylő munkákra korlátozódik (gyümölcszedés). A kihelyezett állatok tartása hosszabb-rövidebb időn belül szinte minden cigány családnál az állatok levágásával és elfogyasztásával végződött.

Azt is meg kell azonban jegyezni, hogy a kecskeprogramban résztvevők a takarmánytámogatás mellett is csak akkor tudnak számottevő nyereséget termelni, ha valamilyen módon megkerülik az őstermelőket terhelő adók befizetését. Mivel egy bizonyos értékhatárig nem kell adót fizetni, az adófizetést a legegyszerűbben úgy

lehet kivédeni, ha minél több (lehetőleg nyugdíjas) családtag részére váltják ki az őstermelői igazolványt.

A program koordinációját és mindennemű szervezési feladatát egy személyben a polgármester végzi. Ő úgy építette fel ezt a közel tíz éve működő, egyre nagyobb és nagyobb méretűvé váló programot, hogy saját bevallása szerint nem értett sem a kecskéhez, sem a sajtékészítéshez. Folyamatosan szervezkedett, pályázott, kereste terméküknek a piacot.

„Bementünk a multikba, vettünk sajtokat, és hazavittük, hogy megnézzük, ki gyártja, hogy felajánljuk nekik gyártókapacitásunkat.”

Jelenleg összesen 26 családnál vannak kihelyezve állatok, de a többség csak saját szükségletére tartja a kecskéket. Az önkormányzat istállójában tartott kilencven anyakecskés állományt gondozó család havi bruttó bevétele a fejési időszakban eléri a félmillió forintot. A fentebb leírt harminc kecskés család mellett a további tejleadók havi bevétele 50–150 ezer forint között szóródik. Az önkormányzat havonta átlagosan egymillió forint tejpénzt fizet ki a gazdáknak összesen.

Az infrastrukturális beruházások mellett Tiszaadony fejlesztései között 1999-től folyamatosan központi szerepe van a kecskeprogramnak. A program évről évre bővül, és már a következő időszakra is megvannak a fejlesztési elképzelések.

A közeli Csaroda kecsketenyésztői tejfelvásárlójuk elvesztését követően együttműködési szándékkal keresték meg Tiszaadony polgármesterét. A faluvezető nyitott volt, a gazdákkal együtt megalakítottak egy szociális szövetkezetet, és pályázatot adtak be az Országos Foglalkoztatási Közalapítványhoz eszközfejlesztésre. A támogatásból beszereznek egy hűtőkocsit, amivel a csarodai gazdák a tejet be tudják szállítani az adonyi üzembe, a készterméket pedig teríteni tudják a boltokban. Az elképzelések szerint az adonyi sajtüzem csak bérgyártást vállal, a többlet késztermék értékesítése a csarodai feladata lesz. A feldolgozandó tejmenyiség megnövekedésével az üzem kapacitását is növelni kell új eszközök beszerzésével, amire a tiszaadonyi önkormányzat már be is nyújtotta pályázatát a TRFC² alaphoz. A távolabbi tervek között egy látogatóközpont kialakítása szerepel, és a sajtüzemben keletkezett, hűtésre használt nagy mennyiségű víz segítségével halastó kialakítása.

A polgármester szerint most érkeztek el egy olyan határhoz, hogy ha az idei fejlesztéseket elvégzik, akkor a program önfenntartóvá válik. A szociális földprogram kilenc éve folyamatosan érkező támogatását már nem fordíthatják a sajtgyártásra csak a szociális elemként működő állatkihelyezésre és takarmányozásra. Fejlesztésükhez más forrást kell találniuk, de a jelenlegi biztos felvásárlói háttér és a kialakított helyi rendszer egyelőre olyan alapnak látszik, amire lehet tovább építkezni.

.....
² Terület- és régiófejlesztési céllelőirányzat

3. TURIZMUST ÉRINTŐ FEJLESZTÉSEK

3.1. Turizmus mint kitörési lehetőség Tiszaroffon?

(Farkas Zsombor)

„Tab¹ ezelőtt mindenbe elől járt a környéken. Sokat számított a hét kastély! Tisza, nagy forgalom, meg igen sok úr – az aszt vitte előre a falut. Sehun ilyen divatos níp nem vót mint a tabi!...”

(Csalog Zsolt: *Parasztregény*)

Tiszaroff a Jász-Nagykun-Szolnok megyei Tiszafüredi kistérség déli részén, a Közép-Tisza-vidéken fekvő, 1900 fős település. A fő közlekedési útvonalak ugyan elkerülik a falut, de van kompátkelője, természeti kincse pedig – a folyó mellett – a mozgásszervi betegségek kezelésére alkalmas termálvíz. A kistérségben meghatározó a Tisza és a Tisza-tó közelsége, az idegenforgalomból származó jövedelem fontos bevételi forrása néhány településnek; ez azonban csak szezonálisan jelenik meg a vendégéjszakák számában, és az ebből származó bevételek is három településen (Tiszafüred, Abádszalók, Tiszaörs) koncentrálódnak. A kistérség községeinek, főleg azoknak, amelyek nem a Tisza-tó partján fekszenek, csak szerény bevételei csordognak az idegenforgalomból. Ugyanakkor 2005-ben az ezer lakosra jutó vendégéjszakák száma (2564) a kistérségben magasabb volt, mint az országos átlag (2251). A 2006–2008 közötti időszakban a vendégéjszakaszám folyamatosan emelkedett, 2008-ban a kereskedelmi szálláshelyeken 13,8 százalékkal növekedett.²

A hagyományosan mezőgazdaságból élő térségben korábban minden településen a termelőszövetkezetek voltak a legnagyobb foglalkoztatók, munkát adva több ezer embernek. A ma még működő mezőgazdasági vállalkozások, térszek a rendszerváltás előtti munkaerőnek csak töredékét foglalkoztatják. De még így is többen dolgoznak

¹ Csalog Zsolt *Parasztregény* című könyvében (1978) Tiszaroff fantázianeve lett Tiszatab.

² http://hirlaptar.vfmk.hu/tiszafulredi_tudosito/2009/2009_10.pdf

a mezőgazdaságban, mint más ágazatokban. A rendszerváltásig a szocialista állami vállalatok (alumíniumgyár, gyógyszerárugyár, kézműipari vállalat, hajó- és darugyár, gépipari szövetkezet) szintén nagyszámú, szakképzetlen vagy alacsony képzettségű munkaerőt alkalmaztak. Az 1990-es évek elején a vállalatok és térszerek megszűnése itt is tömeges munkanélküliséggel, gazdasági depresszióval járt. Ma már a Tisza-tavi kiemelt üdülőkörzet az egyik legdinamikusabban fejlődő hazai turisztikai célpont, és további tervek is vannak egy gyógyvizet hasznosító, arra szolgáltatásokat telepítő termál mikrorégió kialakítására. Az idegenforgalmi bevételek megoszlása ugyanakkor egyenlőtlen, ezért a kistérségen belül is élesek a különbségek.

A rendszerváltásig Tiszaroff lakosságának két fő megélhetési forrása volt: az egyik az Aranykalász Termelőszövetkezet, a másik, a „Compack” Kereskedelmi Csomagoló Vállalat. Utóbbi az 1960-as években éppen a térsz kezdeményezésére települt a községbe, és egészen 1991-ig foglalkoztatta a falu lakosságának jelentős részét. Ma már csak az 50 embert foglalkoztató Agroff Kft. működik. A munkahelyek nagy része így megszűnt 1990 után, azóta indult meg a falu elszegényedése, de a környékbeli településekhez képest Tiszaroffot még ma is élhetőbbnek mondják sokan.

Az Agroff Kft. mellett az önkormányzat a másik fontos munkáltató (25 fő). Rajtuk és az egy-két embert alkalmazó néhány kisvállalkozáson (összesen kb. 30 foglalkoztatott) kívül nincs más. A „Compack” bezárása nagyon érzékenyen érintette a települést, ez idézte elő a nagyarányú elvándorlást is. Akik maradtak, azok segélyt kapnak, illetve aki tud, ingázik, de a kistérségen belül is nehéz munkát találni. Néhányan Törökszentmiklósról és Szolnokra járnak, és a jászberényi Samsungnál is dolgoznak tiszaroffiak. Nyáron a mezőgazdaság nyújt szezonális jövedelmet, és vannak, akik messzebbre is elmennek címerezni.

2008-ban az aktív korú (15–74 éves) népesség közel 17 százaléka regisztrált munkanélküli, de helybeliek 30 százalékosra teszik a tényleges munkanélküliség arányát. Nyolc százalék a tartós munkanélküliek és majdnem kilenc százalék a rendszeres szociális segélyezettek aránya. A munkanélküliségi ráta 2008-ban két és félszer magasabb a faluban az országos aránynál. A rendszeres szociális segélyezettek száma a szeptemberi adat szerint 106 (évi átlagos számuk 170) fő, többségük roma. Főként ők azok, akik mezőgazdasági, esetleg ház körüli alkalmi, szezonális és feketemunkával igyekeznek kiegészíteni bevételeiket.

Tiszaroff önkormányzatának polgármestere a környéken négy benzinkutat üzemeltető vállalkozó. A költségvetési hiány 2006-ben 40, 2007-ben 32, idén 11 millió forint volt, de a falu első embere büszke rá, hogy a 2006-ban racionalizált gazdálkodás eredményeként a településnek nincs felvett hitele. A költségvetés egyébként 290–300 millió forint körül van, ami szinte egészében a fenntartási költségekre megy el. Az iparüzési adó a Vásárhelyi-terv építkezései miatt most 8–9 millió forint évente, egyébként 3–4 millió forint. Az önkormányzat éves szinten 60–70 embert alkalmaz közfoglalkoztatás keretében.

A kilencszázas ingatlanállomány egyharmadát üdülőként használják, az önkormányzati költségvetésbe azonban nem folyik be túl sok pénz az idegenforgalom-

ból. A legfőbb probléma az, hogy a Tisza-tóhoz érkező vendégek, ha el is látogatnak Tiszaroffra, költeni nemigen költenek, a vendégéjszakák száma itt nem túl magas; a falusi turizmuson van még mit fejleszteni. De egyelőre nincs olyan szolgáltatás, amely idevonzaná és itt is tartaná a látogatókat.

A lakosság szükségletei és a döntéshozók igényei bizonyos mértékig átfedésben vannak. Amennyiben arra gondolunk, hogy a település vezetése és a vállalkozók által kívánt idegenforgalmi fejlesztések munkahelyet teremtenének, megalapoznák Tiszaroff fejlődését, és így közvetve hatással lennének a falu teljes népességének életkörülményeire, talán igaz az állítás. Ugyanakkor a helyi társadalmi hierarchia alsóbb csoportjai, köztük a romák nem feltétlenül részesülnének a gazdasági fellendülésből. A tervezett turisztikai beruházásokhoz kapcsolódó falusi turizmusban és egyéb kiegészítő szolgáltatások nyújtásában elsősorban a magasabb jövedelműek, esetleg a falusi középosztály tudna részt venni, ugyanakkor az építési, felújítási munkák a település szakképzetlen munkavállalóinak is nyújthatna jövedelmet. Ha évek múltán sikerülne is megvalósítani az idegenforgalom fejlesztését célzó grandiózus terveket, azok nagy valószínűséggel nem tudnának olyan mennyiségű (szakképzetlen) munkaerőt foglalkoztatni, mint korábban a csomagolóüzem és a téesz.

A szükségletek és igények alakulását tehát két oldalról kell vizsgálni: mi az érdekük azoknak a döntéshozóknak, gazdasági szereplőknek, akik befolyással lehetnek a pályázati irányokra, illetve mire van, mire lenne szüksége a falu lakosságának, azon belül is a szegényeknek?

Nem meglepő, hogy azon a településen, ahol az aktív korú népesség 17 százaléka regisztrált munkanélküli, illetve ahol a tényleges munkanélküliség ennél még nagyobb, alapvető szükséglet lenne a munkahelyteremtés. Ráadásul csak olyan foglalkoztatók jelentenének megoldást, akik nagy számban alkalmaznák a képzetlen, alacsony képzettségű munkavállalókat. A munkanélküliséggel összefüggő strukturális probléma tehát a lakosság alacsony iskolai végzettsége, képzetlensége is.

A kedvezőtlen társadalmi-gazdasági helyzetből, úgy tűnik, egyelőre nincs kiút. A Vásárhelyi-tervből finanszírozott fejlesztésekben, a szennyvízkezelő építésében helyiek nem vagy alig dolgoztak, a „szokásos menetrend” szerint a nyertes fővállalkozó hozta az alvállalkozóit, azok meg a saját embereiket. *„Nagyon jól tudjuk, hogy a Tisza-menti építkezések azok nem a helyi munkaerő-teremtésnek a példaképei, hanem pont annak a megölése.”*

Az önkormányzat eszközei a foglalkoztatás növelése érdekében kimerülnek a közfoglalkoztatásban. A cigány kisebbségi önkormányzatnak erőtlen próbálkozásai vannak szezonális munkalehetőségek szervezésére. A közelmúltban igyekeztek összehozni a 7–8. osztály elvégzését biztosító „felnőttek iskoláját”, de ez is meghiúsult.

A megkérdozett döntéshozók és szakemberek mindegyike a foglalkoztatás szintjének emelését jelölte meg a legfőbb szükségletnek, de rövid és középtávon megoldási irányt egyikőjük sem lát. Az egyetlen út, amit elképzelhetőnek tartanak, az idegenforgalmi beruházások megvalósítása lenne. Nem véletlen, hogy több tervezet, fejlesztési elképzelés része a kistérségi, illetve mikrotérségi közúthálózat felújítása. Va-

lóban, az utak katasztrofális állapotban vannak, a településeket egymással összekötő mellékutak – nem nagy túlzással – járhatatlanok. A vállalkozások esetleges idetelepülésének nyilván nem elégséges, de szükséges feltétele lenne az úthálózat minőségének javítása. Tudja ezt a polgármester is, és mások is; addig, amíg a helyzet így néz ki, aki csak teheti, elkerüli a környéket. Az útkezelés elsősorban az állam, illetve a megye feladata lenne. A település vezetője szerint 2012 van céldátumként meghatározva a Fegyvernek–Tiszafüredi útvonal nagy részének felújítására, ami Tiszaroff szempontjából a Kunhegyes–Tiszagyenda szakasz miatt lenne fontos.

A lakosság szükségleteire adott önkormányzati válaszok többsége nincs közvetlen hatással a lakosság élethelyzetére, azok elsősorban a település közintézményeinek fejlesztésére irányulnak. 2002 és 2008 között hétszer kaptak forrást útépitésre-felújításra. Látszik, hogy a falu csinosítását komolyan veszik. De a humánerőforrást erősítő, a helyi társadalom életminőségét érzékelhetően javító vagy munkahelyet teremtő projektek nincsenek. Prioritás még az idegenforgalom, ezen a téren azonban egyelőre csak kisebb összegű támogatásokat sikerült elnyerni. A nagy tervek valóra válása, amelyek a településvezetés, a helyi gazdasági szereplők igényei szerint alakultak, még váratnak magukra. A pályázati tevékenység alapvetően a hazai forrásokat célozza, az NFT1-ből alig jutottak pénzhez, az ÚMFT-ben eddig két nyertes (nem önálló) projektjük volt.

A pályázati tevékenység teljes mértékben igazodik a meglévő keretekhez, amely „projektszemléletbe” szorítja a települést. Nem számít a fenntarthatóság, nincsenek komplex célok, amelyek összetett társadalmi problémákat tudnának kezelni. Az infrastrukturális fejlesztések egy-egy ágazati operatív program vagy hazai pályázati konstrukciók céljaiba ágyazódnak Tiszaroffon is, amikor intézményfelújításokat, akadálymentesítést vagy útfelújítást valósítanak meg. Így az jelenti az eredményt, amikor átadásra kerül egy-egy útszakasz, új ablakokkal ellátott iskola vagy az orvosi rendelő műszerei. Arra már nem válaszolnak a projektek, hogy a cigány gyerekek iskolai teljesítménye javuljon, vagy az alacsonyabb státuszú csoportok is eljussanak az egészségügyi szolgáltatásokig.

A munkanélküliség enyhítésére nincs eszközük, annyit tesznek, hogy a pályázati lehetőségekről értesítik az agrár-kisvállalkozókat. Szociális földprogramra az érdektelenség miatt nem pályáznak, mert, mondja a faluvezető:

„...az az alapvető probléma, hogy azt a réteget, akit meg tudnék találni szociális földprogrammal, az már abba a generációba tartozik, aki nem látta otthonról elmenni a szülőjét dolgozni.”

A település vezetésének, a vállalkozóknak és közvetve a lakosságnak is érdeke az idegenforgalmi fejlesztés. Erre már több konkrét terv is született, a kistérség szinte minden települése ebben látja a kitörési pontot. Tiszaroffon már konkrét elképzelések vannak termálfürdő kialakítására és a kompátkelő környékének fejlesztésére. Egyelőre azonban nincsenek eredmények, pedig a polgármester ezt tartja a helyi gaz-

daságfejlesztés egyetlen lehetséges útjának. 2007 márciusára készült el a hat települést érintő termál mikrorégió-fejlesztés megvalósíthatósági tanulmánya.³ Igyekeztek elérni, hogy az alternatív energiahasznosítással kibővített, mintegy hárommilliárdos terv kiemelt projekt legyen. Ez nem sikerült, így elképzelés maradt a termálvízre alapozott fürdő- és gyógyturizmus, valamint az ehhez kapcsolódó infrastruktúrális fejlesztések és egyéb szolgáltatások. Persze nem örülnek neki, főleg mert „*érdekes módon Hajdúszoboszló második látványfürdője belefért ebbe a történetbe*”. A Nemzeti Fejlesztési Ügynökség (NFÜ) kistérségi koordinátora szerint a terv a 2009–2010-es akciótervben benne lehet, és kiemelt projektként esélyes a támogatásra. Érdekes azonban, hogy Tiszaroffon a klubrendszerben működő luxusszálloda, a Kastélyszálló adta volna a projekt alapját, amely ma semmilyen módon nem jelenik meg a település (gazdasági) életében. Ide tervezték a fedett gyógyvizes medencéket, a már épülő fürdő bővítését és az erre épülő egészségturizmust. A megvalósíthatósági tanulmány szerint ennek profilja a mozgásszervi és nőgyógyászati problémák kezelése lett volna. Ezzel párhuzamosan a vadászatra, horgászatra épülő falusi turizmust is fejleszteni tervezték.

Az NFT1 keretében mindössze két kisebb költségvetésű projekt valósult meg Tiszaroffon. Az önkormányzat nyert 521 ezer forintot nyert turisztikai információs pont kialakítására. A másik nyertes, egy helyi magánszemély, szintén ebből a forrásból jutott támogatáshoz (a pénz 2007 májusa óta nem érkezett meg) egy látványporta és kisállat-park tervezési munkálataira. Az NFT1-ből összesen kevesebb mint 1,5 millió forint érkezett a településre.

Az önkormányzat pályázati tevékenysége alapvetően kétirányú Tiszaroffon: egyrészt igyekeznek élhetőbbé tenni a falut azzal, hogy útépítésre, középületek felújítására, infrastrukturális fejlesztésére pályáznak, másrészt ha már a nagy idegenforgalmi beruházások váratnak magukra, legalább a turisztikai szempontból jelentős rendezvények finanszírozására igyekeznek pénzt szerezni.

Az idegenforgalom fellendítésének céljából tíz évvel ezelőtt kezdték megrendezni a Tiszaroffi Találkozó című rendezvénysorozatot. Erre és egyéb rendezvényeikre 2004 óta minden évben kapnak hazai támogatási forrást. A turisztikai táblák felszerelésével együtt 2004 és 2007 között összesen 14 millió forintnyi támogatást kaptak. Bizonyos mértékig a turizmusfejlesztéshez kapcsolódik a pályázati pénzből finanszírozott csónakkikötő megépítése (TURC⁴, 2004-ben 3,2 millió Ft), valamint az önkormányzati tulajdonban lévő komp idei felújítása (GKM, 2008-ban 3,6 millió Ft). Tervezés alatt áll egy az idegenforgalomhoz kapcsolódó projekt: a helyi református egyház templomtornyot újítana fel, parkosítana, turisztikai célpontrá téve így a templom környezetét.

³ *Közép-Tisza-vidéki Termál Mikro Régió Fejlesztés Megvalósíthatósági Tanulmány*. Keviterv Akva Kft., Sanitas Corporos Kft., 2007. március.

⁴ Turisztikai Céllelőirányzat

Tiszaroff az ország 31. legfejletlenebb kistérségében, a tiszafürediben található, mégis rendezett, karban tartott település benyomását kelti. A vállalkozások fejlődésének és újak betelepülésének, így a foglalkoztatási helyzet javításának jelentős, de Tiszaroff által leküzdhetetlen akadálya a környék közúthálózatnak nagyon rossz minősége. A szakképzetlen munkaerő nagy része ingázik vagy segélyből él.

A falu vezetése fontosnak tartja a közintézmények fejlesztését, és nagy lehetőséget lát a Tisza-tóra, illetve a gyógyturizmusra építő idegenforgalmi beruházásokban. Ezek megvalósulása a közeljövőben azonban nem várható. Mindenesetre ez a két irány uralja Tiszaroff pályázati tevékenységét, háttérbe szorítva azokat a programokat, amelyek a képzettség szintjének emelésével, a foglalkoztatási lehetőségek bővítésével a falu lakosságának életkörülményeire közvetlen hatással lehetnének.

Az látszik, hogy a pályázati tevékenységet elsősorban a polgármester alakítja, prioritást adva az infrastrukturális beruházásoknak, és, amennyire lehet, az idegenforgalomra épülő helyi gazdasági érdekeknek.

A 2002 és 2008 közötti időszak pályázati támogatásainak vizsgálata után az látszik, hogy a projektek számát tekintve túlsúlyban vannak a hazai finanszírozású fejlesztések, miközben az NFT1-ből csak minimális forrásokat sikerült megszerezni. Az ÚMFT-ben már vannak nyertes, szintén közintézmény-felújítást célzó pályázataik.

Összességében: az idegenforgalom fellendülésébe vetett hit annyira erős, hogy más típusú kitörési pontokban nem is gondolkodik a település. Nagyszabású, majdnem a kistérség egészét lefedő tervük van a termálvíz kihasználó turizmus fejlesztésére, amely talán helyet kap a 2009–2010-es akciótervben. De addig is élni kell, pályázni kell, mert csak projektről projektre tud létezni egy ilyen kis település. Legyen az hazai pénz, NFT vagy ÚMFT, olyan korlátok közé van szorítva, amelyek még csak a lehetőségét sem engedik meg a komplex társadalmi problémák (képzetlenség, munkanélküliség, szegénység öröklődése) kezelésének, ugyanakkor arra ösztönöznek, hogy amit csak lehet, fel kell újítani. Legalább olyan szinten, mint ahogy azt Tiszaroff teszi.

3.2. Turisztikai fejlesztések Kazáron (Vég Zoltán Ákos)

Az első LEADER-programot Kazár igen ügyesen használta ki, és mérhető eredménnyel. Amióta vidékfejlesztés címén pályázati forráshoz lehet jutni, azóta nincs olyan isten háta mögötti, turisták által soha nem látogatott település, amely le nem írná, hogy „egyetlen kitörési pont a turizmus”, holott sejthető, hogy még látogatottabb helyeken sem biztosít tömegeknek megélhetést az idegenforgalom. Szerencsére Kazár nem ezt a frázist ismételgeti, hanem átlátható konkrét programokat dolgozott ki a palóc kultúra értékeinek megőrzésére fókuszálva.

A *Helyi Vidékfejlesztési Terv* négy fő terület határoz meg:

- ◆ „*Vidéki Esélyek*” – a helyi jellegű termékek előállításához, a helyi termelő és szolgáltató vállalkozások versenyképességének javításához szükséges fejlesztések megvalósításához nyújtanak segítséget, valamint egy térségi szintű minőségjelző védjegyrendszer bevezetésével támogatják ezen termékek piacra jutását, értékesítését.
- ◆ „*Vonzó Vidék*” – a térség sajátos értékeire építkeznek. Alapvető célja a térségi összetartozást hangsúlyozó, eredeti palóc jelleget szolgáló arculati fejlesztések és tevékenységek megvalósítása, melyek jelentősen hozzájárulnak a palóc kulturális örökség megőrzéséhez, valamint a marketingtevékenység erősítésével a helyi turisztikai és kulturális értékek potenciális hasznosításához.
- ◆ „*Egyedül nem megy*” – alapvető célja a civil társadalom aktivizálása, új közösségek létrejöttének elősegítése, a közösségi együttműködések fejlesztése.
- ◆ „*Egységben az Erő*” – a terv megvalósítását közvetlenül elősegítő humánerőforrás-képzéssel támogatja.

A LEADER-ben megvalósult programok előzményei már jól kirajzolódtak az 1991-ben megalakult Kazári Hagyományőrző és Faluszépítő Egyesülettel, a Kazári Búcsú elindításával. Már a legelső búcsún külföldi vendégek is voltak, például Gap város (Franciaország) hagyományőrző együttese, egy törökországi és egy szlovák hagyományőrző együttes.

„A fő csapásirányként a néphagyományt jelöltük meg, erre lehet építeni falusi turizmust. Tudtuk, hogy a salgótarjáni dolgok nem fognak menni, a bányák megint csak nem fognak beindulni, más elmozdulási lehetőséget nem láttunk.” (igazgató)

A LEADER+ a LEADER-program harmadik generációja, mely az előző időszakban kialakult kapcsolatrendszereken, hálózatokon keresztül a kiírás elképzelése szerint mindenki számára elérhető. Az első LEADER-programban a romák egyáltalán nem rúgtak labdába, ezért az FVM Vidékfejlesztési Képzési és Szaktanácsadási Intézete felállított egy Roma Integrációs Programirodát (RIPI). Sajnos borítékolható, hogy az erőfeszítések ellenére is igen alacsony lesz a már elindult LEADER+ programban a romák részvétele.

Az önkormányzat, a vállalkozói és a civil szektor közös vidékfejlesztési stratégiájában a turizmusra, vendéglátásra, helyi élelmiszerek, kézmű- és kisipari termékek előállítására fókuszáltak a települések. Kazáron voltak ugyan próbálkozások, hogy minden programba bevonják a helyi romákat, de többségük nem volt sikeres; a Kazári Búcsú az egyedüli, ahol roma tánccsoport minden alkalommal megmutatja magát.

2003-ban megalakult a *8 Palóc Mikrotérségi Egyesület*, amely fejlesztési egyesületként jött létre Cered, Zabar, Szilaspogony, Bárna, Kazár, Mátraszele, Mátranovák és Rákóczibánya települések, valamint három civil szervezet összefogásával. A részt vevő települések köre 11-re bővült, és több civil szervezet is belépett a tagok közé. Ezen szervezet gesztorságával tagja Kazár a 14 település összefogásával működő 8 Palóc „+” Helyi Akciócsoportnak, mely a LEADER program keretében végrehajtotta a komplex vidékfejlesztési programot.

A 2007–2013 közötti időszakban a vidékfejlesztési források lehívásának érdekében a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium (FVM) rendeletének megfelelően az előzetesen elismert akciócsoportoknak nonprofit jelleggel működő, jogi személyiséggel rendelkező szervezeti formát kellett megalakítaniuk. A 8 Palóc „+” 28 előzetesen elismert akciócsoport 74 tagja 2008. június 3-án megalapította a *36 Jó Palóc Közhasznú Egyesületet*, ami két kistérséget (a salgótarjánit és a bátonyterenyeit) fed le teljes mértékben.

Mindkét egyesület helyet ad az Ófalu program keretében felújított és új funkciókkal ellátott *Magtárház*, a két egyesület vezetője Kazár polgármestere. Az épület 2003-tól Civil Szolgáltató Központként működik, itt tevékenykedik a Helyi Vidékfejlesztési Iroda, a Tourinform Iroda, a LEADER akciócsoport munkaszervezete, valamint a Teleház és Foglalkoztatási Információs Pont. A Magtárház közösségi házként is működik, a központ kollegái a LEADER+ segítségével segíteni tudják a térség civil szervezeteit: pályázatírás, projektmenedzsment, elszámolások készítése, sajtófigyelés, pályázatfigyelés stb. szerepelnek az általuk nyújtott szolgáltatások körében. A központ a térségben élő fiataloknak, álláskeresőknek, hátrányos helyzetű rétegeknek is elérhetővé, megtanulhatóvá teszi a világháló nyújtotta szolgáltatásokat.

A lakosságot a programokról a *Kazári Élet és Szó* helyi újságban tájékoztatják, amit az önkormányzat 2000 óta jelentet meg. Folyamatos visszacsatolást várnak a lakosságtól, és elvárják a részvételt a tervezett programokban.

Van továbbá két egyesület a faluban: egy hagyományőrző és egy faluszépítő egyesület, akik az ötleteket szállítják. A fiatalok az ún. Tizen5let Ifjúsági Közhasznú Egyesületen keresztül hozzák az ötleteiket. A fiatalok hatékonyabb bevonása érdekében írták ki továbbá a „Hogyan képzelem el Kazárt 20 év múlva” című pályázatot, melyre 10 és 25 év közötti fiatalok pályamunkáit várták. 2007-ben a fent említett 8 Palóc „+” térség védjegyrendszerének kialakítására is sor került egy AVOP-3 pályázat révén. A cél a védjegy bejegyzése volt, amit egy jogi iroda végzett. Elkészült a védjegyszabályzat: 11 áru- és szolgáltatásosztály lett bejegyezve, például gyékényből, fűzfából készült termékek. A logó használatára az egyesületnél lehet pályázni.

A 8 Palóc „+” Helyi Akciócsoport 43 beadott projektjéből, a 36 Jó Palóc Egyesület megalakulásáig 17 nyertes született. Az elnyert támogatások összege összesen 31 191 797 forint (mely az elnyerhető összeg 40%-a).

A pályázatok – leszámítva a Nemzeti LEADER Központot – legnagyobbbrészt az *idegenforgalmi* fejlesztéseket érintették. Nagy hangsúlyt fektettek egyrészt a település megszépítésére („Múlt és jövő a Kazár domb körül”), másrészt az idegenforgalmi infrastruktúra fejlesztésére (vendégház, sportpálya, tenispálya Mátraszelén). Nem esett kisebb súllyal a latba a meglévő idegenforgalmi látványosságok, rendezvények vonzóbbá tétele sem (riolittufa, Kazári Búcsú, kiállítási stand).

A „Múlt és jövő a Kazár domb körül” című, 46 millió forintos támogatással, közel 62 milliós összköltségvetéssel megvalósult projekt legnagyobbbrészt település-rendezést jelentett. A faluközpontban található szemétkerakót megszüntették, illetve komoly földmunkálatokat végeztek. Ez utóbbi magyarázza a magas összeget (70 cm réteget kellett feltölteni 3 hektár területen). A régen Kisrétnek nevezett, egy időben még focipályaként is használatos területet a lakosok szemétkerlappé csúfították. Ennek a megtisztítására irányult a projekt: utakat, játszóteret, dombokat alakítottak ki, megoldották a vízelvezetést, a villamosáram-ellátás még várat magára. A rendbe hozott részen szabadidőparkot alakítottak ki, és az önkormányzat további telkek ki-alkatást tervezi a területen.

A turisztikai fejlesztések eredményességét mutatja, hogy 2003 és 2008 között a vendégéjszakák száma a 2,5-szeresére nőtt Kazáron (2003-ban 931, 2004-ben 775, 2005-ben 1484, 2006-ban 1155, 2007-ben 2644, 2008-ban 2093). Részletes információ csak a Kulcsosház vendégforgalmáról áll rendelkezésre. Az adatok tanúsága szerint a vendégek száma kisebb mértékben nőtt, mint a vendégéjszakák száma, vagyis növekedett az átlagos tartózkodási idő a településen. A legtöbb vendég 2008-ban érkezett a kazári Kulcsosházba, 405-en összesen 901 éjszakát töltöttek el itt (átlagosan 2,22 napot). A turizmusban mint kitörési pontban reménykedő sok vidéki település közül Kazáron valóban meghozta a gyümölcsét a sok fejlesztés, nem volt hiábavaló a várakozás. A minden évben megrendezendő Kazári Búcsú rendezvény-sorozat például az előző években még csak 3 napos volt, tavaly pedig már 5 naposra szervezték a megnövekedett érdeklődés miatt.

A település kulturális életét megmozgató szisztematikus programsorozatok tehát elérték valamilyen mérhető turisztikai hatást is a településen. Igaz, ezek tömegeknek nem nyújtanak megélhetést, és az önkormányzat számára sem jelentenek egyelőre számottevő bevételt.

Összességében elmondható, hogy a LEADER+ program során megvalósuló közös tervezés, a közös rendezvények, programok jelentősen erősítették a térségi együttműködést. Sikeres fejlesztéseket hajtottak végre önkormányzatok, vállalkozók és civil szervezetek. A falukép javítása, a bemutató gazdaságok, rendezvények sokat javítottak a térség turisztikai ismertségén. Munkahelyeket őriztek meg, a marketingtevékenységgel ismertebbé vált országosan is a vidék. Az őstermelőknek, vállalkozóknak javult a jövedelemtermelő képessége a nyújtott támogatásoknak köszönhetően.

3.3. Turizmus Telkibányán (Béres Tibor)

A turizmus fellendülése 2006-ban indult meg Telkibányán, amikor a falusi (de tulajdonképpen a belföldi) turizmus valóban népszerűvé kezdett válni. Ma az alig hét-száz fős faluban 560 hivatalos szálláshelyet tartanak nyilván. Telkibánya a korábbi években is komoly idegenforgalmi vonzerővel bírt, és a szálláshelyek tekintetében is az egyik legszámottevőbb település volt a kistérségben.

A település foglalkoztatását nagymértékben meghatározza a szezonális. Foglalkoztatási lehetőséget nyújt a négy szálloda, ahol jobbra helybeliek dolgoznak (mintegy 30 fő, közülük körülbelül 80% helybeli). A turizmus tekintetében a nyári hónapok mellett jónak mondhatóak a téli hónapok is, de az utóbbi időben a „konferenciaturizmusra” is nagy hangsúlyt fektetnek a nagyobb panziók. Az idegenforgalmi adó 100 Ft/fő, 2009-ben a duplájára emelik. A vendégéjszakák száma 19 ezer volt 2007-ben. A gyerektábori férőhelyek és a munkahelyi tréningprogramok után nem kell fizetni.

Itt is, mint sok más helyütt, komoly konfliktus van az alacsony kategóriájú és magasabban pozicionált szálláshelyek közt a forráselosztás módszerét tekintve. Az EMVA (Európai Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Alap) a turisztikai fejlesztéseket a pályázatot megelőző időszakban dokumentáltan igénybe vett szálláshelyek számának megfelelően finanszírozza. Sajnos a tapasztalat az, hogy a szálláshelyek esetében minél magasabb színvonalú egy-egy szálláshely, annál valószínűbb, hogy bevallja a vendégéjszakákat. Ez persze jelentheti azt is, hogy a majdani uniós forrás hozzásegít ahhoz, hogy az adózási-nyilvántartási fegyelem növekedjék ebben a szegmensben is, de utalhat arra is, hogy a fejlesztési források épp azokat nem fogják elérni, akik a kistérségi (és most már kormányzati) fejlesztési stratégia szerint épp a kistérség számára egyedüli vállalkozói méretet testesítik meg: a mikrovállalkozókat.

A másik gondot, dilemmát a turisztikai forráselosztás tekintetében az üdülők helyi adóra vonatkozó egységes szabályozás okozza. Ezt a fajta adónemet nem lehet kivetni a gyereküdültetés és a képzéshez kapcsolódó vendégéjszakák esetében. Márpedig – és Telkibánya esetében kiváltképp¹ – ez a szabály azokat a településeket sújtja, ahol például nagyobb gyerektáborok vannak, vagy a magasabb színvonalú szállásadó épp a konferenciaturizmus irányába pozicionálja a szolgáltatását. Nem csoda, hogy a kistérség 24 településéből összesen hatban van ilyen adónem.

A kistérségi turizmusfejlesztés egyik legfontosabb aktuális gondja, hogy a leghátrányosabb helyzetű (LHH) kistérségeket segítő program nem teszi lehetővé a turisztikai és mezőgazdasági fejlesztések finanszírozását, holott e kistérségben épp e kettőt tekintik „húzóágazatnak”. Igaz, hogy a többi e területen releváns uniós forrás felhasználható, mint korábban is, de a kistérségi összefogásban meg-

¹ Megjegyzendő, hogy a gyerektáboroztatásra kivethető üdülők helyi adó csak pénzátpakolás az egyik zsebből a másikba mindaddig, amíg nem egy független vállalkozó működteti a táborokat.

valósítható, a turisztikai vonzerő miatt mindenki számára fontos fejlesztések épp az önkormányzati kezelésben álló várak helyreállítása, promóciója lenne.

A 2002–2005-ös időszakban hazai és uniós forrásból három vendégház fejlesztését támogatták összesen mintegy 18 millió forinttal. A faluban ezekről a fejlesztésekről gyakorlatilag nem tudnak. A „Katica vendégház” és a „Marianna apartman” megtalálható az interneten, az előbbinek saját honlapja is van.² A harmadik fejlesztés a hidasnémeti polgármester feleségének a nevére szerepel, ezt a vendégházat valószínűleg még nem adták át; ottjártunkkor még a kertet építették.

Az ifjúsági táborok 100 és 64 férőhelyesek, teljes mértékben felszereltek, fűthetők. Az iskolával együtt lennének bázisai az erdei iskola programnak. Ennek előkészítését (tanulmányírás, minősítési eljárás) kistérségi forrásból már elkezdték. A tábor hasznosításának tehát ez a jövőbeni perspektívája, jelenleg azonban másként működik. Az adott évre érvényes térítési díjat a képviselő-testület rendeletileg határozza meg; a mértéke 2008-ban 3000 Ft/fő/nap, ami tartalmazza a napi teljes étkezés költségét is.

Az önkormányzat a táborokat nem annyira bevételi szándékkal működteti, hanem foglalkoztatás céljából. A szociális étkeztetés az egyetlen olyan ellátási forma, amely esetében Telkibánya maga oldja meg a feladatot, mivel helyben ott a tábor konyhája, amely az egyik legnagyobb helyi foglalkoztató. Itt nyári szezonban 15, szezonon kívül 6 főt foglalkoztatnak. A polgármester szerint az étkeztetést – figyelembe véve a közlekedési adottságokat – nem lehetne ennél olcsóbban megoldani, ráadásul ezt a kérdést csak úgy lehet tárgyalni, ha a költséghatékonyság mellett figyelembe veszik a konyha foglalkoztatási jelentőségét is.

A tábor nemcsak bevételt hoz az önkormányzatnak, hanem kiadáscsökkentést is. Mivel az abújszántói iskolának nem tudják fizetni a tagiskolai hozzájárulást, így szállással kompenzálnák azt. (Erről egyelőre még csak tárgyalnak.)

Bár a turizmus olyan bevételi forrása a településnek, ami talán kompenzálhatja a mezőgazdaság leépülését, az ipar tradicionális hiányát, nemigen működhet „Sun City”-ként egy erősen gettósodott környezetben.

A turisztikai fejlesztések nagyságrendje elmarad a faluban jelenleg is rendelkezésre álló férőhelyek számától (560), így a település gazdasági fejlődésére is csak korlátozottan hathattak. Kiemelendő, hogy a kedvezményezettek közül kettő nem helybeli, s hármójuk közül egyik sem foglalkoztat senkit, így foglalkoztatási hatása sem kimutatható a fejlesztéseknek.

A turizmus fejlődésére az intenzívebb promóció és koordináció (mai nevén: desztináció menedzsment) jótékonyan hathatna, de a vállalkozók ilyen kezdeményezésben nem vesznek részt. A kistérségi területfejlesztők szeretnék a közeljövőben kistérségi szinten ilyen tevékenységbe kezdeni, de ebben is nagyobb, szektorok és települések közti összefogásra lenne szükség.

A kistérség többi településén Telkibányáról úgy vélekednek, hogy mindig képes volt kihasználni a kapcsolati tőkéjére alapozott lehetőségeit, sikeres(ebb) pályázati

.....
² <http://katicavendeghaz.fw.hu>

részvételét ennek tulajdonítják. A település különállása, önállósága azonban több kistérségi vezetőnek is ellenszenves, véleményük szerint ebből fel kell a közeljövőben adniuk, ahogy a kistérségi együttműködés egyre szorosabbá válik a centralizált szolgáltatások biztosításában és nyújtásában.

Összefoglalóan elmondható, hogy Telkibánya versenyelőnyeit – talán nem túlzás kijelenteni – a kistérségi együttműködés és szolidaritás rovására tudja, tudta eddig kihasználni. A fejlesztések hatásai ugyanakkor nehezen kimutathatóak, és ami látható is – például az iskola esetében –, az inkább ellentétes szinte minden politikai, szakmai elvárással.

4. A HELYI FEJLESZTÉSEK KISTÉRSÉGI ÖSSZEFÜGGÉSEI ÉS HATÁSAI

4.1. Gyulaj – Dombóvári kistérség¹ (Lengyel Gabriella)

A kistérség

A Dombóvári kistérség jó termőföldekkel és gazdag erdőkkel három megye (Somogy, Tolna, Baranya) találkozásánál, három megye erőterében fekszik. Több közigazgatási átalakítást élt meg. A 19. századi dombóvári járás székhelye Tamási volt.² Tamási és Dombóvár vetélkedésében a feltörekvő Dombóvár sikeresebbnek bizonyult a már régen mezőváros Tamásinál. A század végén, 1895-ben kettéválasztották a járást, egyik fele maradt Tamási székhellyel, a másik központja Ó-Dombóvár lett, hozzá került Döbrököz, Szakcs, Nak, Lápafő, Várong, Kocsola, Kurd, Gyula-Jovánca (ma Gyulaj), Mucsi, valamint Csibrák a simontornyai járásból.³ Ezek közül Szakcs volt jelentősebb település, a századfordulón választókerületi központ; a funkció később Dombóvárra került a szolgabíróság megszervezése után. 1949/50-ben megalakult Dalmand település a Dombóvár közigazgatásához tartozó négy volt uradalmi pusztaból.

Az 1971-es Településhálózat-fejlesztési Konceptiót követően 1975-ben csatolták Tolna megyéhez és a dombóvári járáshoz Somogy megye kaposvári járásából Attalát és Kapospulát, Baranya megye sásdi járásából Csikóstóttóst, Jágónakot és Kaposszekcsőt (a nagymegye-konceptió Tolnának ezt a felét Somogy megyéhez kapcsolta volna).

Az 1980-as évek közepére, amikor járás helyett városkörnyékről beszélt az átszervezett közigazgatás, a dombóvári városkörnyék megegyezett a mai Dombóvári kistérséggel. Társközségi besorolásba került Kapospula, Csikóstóttós, Jágónak, Csibrák,

¹ Az esettanulmány terjedelmi okok miatt rövidített változata.

² Hogy miért, arra most nem tudok választ adni. Mindkét település uradalmi központ volt, valószínűleg a birtokosok történetében van a magyarázat.

³ A dombóvári uradalom egyéb települései Somogy megyében fekszenek, a megyehatár kettészeli Dombóvár jövőbeni lehetséges vonzáskörzetét.

Gyulaj, Lápafő, Nak, Várong. Az akkori társközségek közül talán Kapospulának sikerült Dombóvár közvetlen vonzáskörzetében helyzetén azóta javítania, az önálló tanácsú községek közül többnek a viszonyított helyzete romlott, leginkább Kocsolácé, valamennyire Kurdé, Szakcsé, Dalmandé.

A rendszerváltás után Tamási városkörnyéki községei közül Hőgyész és társközségei, Dúzs, Kalaznó, Mucsi⁴ és az önálló tanácsú Szakály gyors oda-vissza csatolást éltek meg a tamási és dombóvári városkörnyék/kistérség között. Az átcsatolásokat ma már nehezen kibogozható politikai érdekek irányították, idevéve azt a törekvést is, amellyel az aktuális politikai erő a saját településpolitikai elképzeléseit kívánja érvényesíteni.⁵

Érdeemes lenne történeti szemszögből is áttekinteni egyszer, hogy a különböző társadalmi térszervező képződmények milyenféle és mennyire erős hatással vannak az egyes településekre. A nagybirtok, a járásbíróság, a járási tanács és a pártbizottság, a városkörnyék tanácsai és pártirányítása, majd a kistérség milyen dimenziókban akarta és tudta, akarja és tudja szervezni a területén a fennhatósága alatt lakók életét.

A törvény szerint kistérség: a települések között létező funkcionális kapcsolatrendszer összessége alapján lehatárolható területfejlesztési-statisztikai egység. Funkcionális kapcsolatrendszer összessége? A Dombóvári kistérség lényeges jegyeiben mesterséges, a szerves fejlődést, valamint a kohéziót építő kapcsolatokat nélkülöző alakzat. Már maga Dombóvár is kétes helyzetben van, jóval közelebb esik hozzá, és könnyebben is megközelíthető a somogyi megyeszékhely, mint a Tolna megyei. (Igaz, ennek a különbségnek az utóbbi évtized megyét leértékelő fejleményeinek következtében egyre kevésbé van jelentősége.) A települések közötti útkapcsolat nem támogatja a társadalmi kapcsolatokat. A falvak között régen használatos mezei földutak gyalogos vagy szekeres közlekedésre, teherszállításra alakultak ki, karbantartás hiányában tönkrementek, legfeljebb munkagépek használják, és teszik még jobban tönkre őket. A műutak kiépítése nem az egymás közötti kapcsolatokat szolgálta, hanem azt, hogy valahogyan minden településről elérhető legyen a központi település, és valahogyan minden településre eljusson mentő, tűzoltó, rendőrség.

A térség már régebben is erős társadalmi egyenlőtlenségeket mutatott, csak éppen más jellegűeket, mint a maiak. Uradalmi puszták cselédfalvai, jól működő magyar parasztfalvak, német parasztfalvak, kisebb és szegényebb irtásfalvak kapcsolatrendszerét – és népességét – támadta meg a németek kitelepítése, új, zavaros viszonyokat támasztva kisebb részben a Bácskából jövő székely csoportok, felvidéki gazdacsaládok, nagyobb részben az Alföld távoli részeiről és Észak-Magyarországból érkező szegény csoportok betelepülésével. Később a központi szerepkörű és szerepkör nél-

⁴ Hányatott sorsú település, ahogy német lakosságát kitelepítették, a falu kiürült, főként Észak-Magyarországról kerültek ide nincstelenek.

⁵ Bizarr helyzetek is adódtak, volt például olyan átszervezés is, amikor két községet pusztán azért tettek át egyik megyéből a másikba, hogy a járási székhely Dombóvár ne kerüljön közvetlenül a megyehatárra.

küli települések kijelölését követő térszösszevonások, iskolakörzetesítések, közigazgatási körzetesítések – és a mindezekkel járó egyéb fejlemények, mint például az építési tilalom, vagy a felszámolásra került kis cigánytelepek népének beköltöztetése a faluszélekre – egymás ellen fordították a falvakat, és újabb feszültségeket teremtettek a falvakon belül is.

Kistérségi fejlesztés... Hogyan lehetne elvárni egy városi, projektmenedzsernek iskolázott társaságtól, hogy a gondjukra bízott falvak évszázados történetére odafigyeljen. A községek aktuális mutatóival dolgoznak, elcsodálkoznak a különbségeken, még szánakoznak is a leszakadókon, de se idő, se elegendő kíváncsiság nincs az okok kutatására.⁶ És hát tulajdonképpen – munkájuk szempontjából – értelme sem lenne. Az uralkodó stratégia, legalábbis a kisebb települések esetében bevallottan a „forráshoz a célt” elv, bár azt ők is tudják, hogy amíg ez meg nem fordul, és egy-egy településnek nem lesz meg a maga ön- és ebből adódó jövőképe, és persze amíg erről a forráselosztó rendszer nem hajlandó tudomást venni, addig valódi fejlesztésről nem beszélhetünk.⁷

* * *

A térségen belül komoly egyenlőtlenség mutatkozik a települések között.⁸ Néhány jellegzetes mutató⁹ szerint a települések azonos vagy nagyon hasonló sorrendet vesznek fel (1. táblázat).

.....
⁶ Amikor két település vonakodik az együttműködéstől, mondjuk, nem akar közös körjegyzőséget, széttárt karral, mosolyogva jegyzi meg: itt biztos valami személyi ellentéttről van szó. Nem gondolnak arra, hogy egy német és egy magyar eredetű faluról van szó, amelyek a '70-es években már megérték, hogy egyiket a másik fölé helyezték úgy, hogy az egyikről nemcsak a tanácsot, de még az iskolát is átvitték a másikba. Igaz, az iskolát kétéves harc és kijárási árán visszaszerezték az előbbieket (Kurd és Gyulaj).

⁷ Nem állom meg, hogy ne utaljak a szociális munkás párhuzamra. A szociális munka korszerűtlen szemlélete szerint csak olyan tartós változások érhetők el a kliens életében, amelyek személyiségéből és addigi életútjából következnek. Hasonló korszerűtlen szemléletet tartanék kívánatosnak a településekkel folyó munka esetében is.

⁸ Alig találtam olyan településszintű feldolgozást, amely lehetővé tenné a belső egyenlőtlenség mértékének kistérségek közötti összehasonlítását. A megismert szakirodalom főként megyén, régióon belüli kistérségi szintű egyenlőtlenségekről ír, települési adatokat legfeljebb a kistérségi mutatók finomításához használ fel. Kivételként a kistérségeken belüli egyenlőtlenségeket is elemzi Bálint Lajos (KSH) *Kistérségek egyenlőtlensége a Dél-Dunántúlon* című 2004-es tanulmánya.

⁹ Kérdéses persze, hogy a mutatók mit is mutatnak. A munkaügyi nyilvántartással nemcsak az a baj, hogy a gazdasági aktivitást csak becsülni lehet, és ez a becslés nagyon bizonytalan adatokon nyugszik, de a regisztráció és a bennmaradás feltételeinek teljesülése sem azonos esélyű, jóval könnyebben történik városi/városközeli ellátásban, mint a munkaügyi központtól, kirendeltségtől távol, a szociális ellátás kapcsolatrendszere nélkül. Hasonlóan a jövedelmet is fenntartással kezelhetjük, az adózott és nem adózott jövedelmek arányáról nagy merészség határozott kijelentést tenni. Még az autók számában sem lehetünk egészen biztosak: meddig is autó egy autó?

1. táblázat: Települési sorrend a nyilvántartott álláskeresők alapján, 2008. november

Település	Nyilvántartott álláskeresők a gazdaságilag aktív népesség %-ában	Települési sorrend	Nyilvántartott álláskeresők a munkavállalási korú népesség %-ában	Települési sorrend
Várong	37,5	1.	21,6	1.
Szakcs	34,3	3.	19,4	2.
Kocsola	32,8	5.	18,9	3.
Csibrák	34,1	4.	18,7	4.
Gyulaj	36,2	2.	17,4	5.
Lápafő	32,8	6.	17,2	6.
Jágónak	27,5	7.	14,0	7.
Döbrököz	23,3	9.	13,3	8.
Nak	25,5	8.	13,3	9.
Kurd	20,5	10.	12,6	10.
Dalmand	15,2	11.	10,3	11.
Dombóvár	11,4	14.	7,6	12.
Kaposszekcső	10,7	15.	7,6	13.
Attala	12,8	12.	7,3	14.
Csikóstóttós	12,0	13.	7,2	15.
Kapospula	10,0	16.	6,4	16.

Forrás: A megyei munkaügyi központ adatai alapján.

A gazdaságilag aktív népesség számát becsléssel állapítja meg a munkaügyi központ. A két érték közötti különbség az aktív korú inaktívak eltérő arányából adódik. A legkedvezőbb munkaerő-piaci helyzetben Dombóvár és szomszédos települései vannak, a legrosszabb a helyzet a kicsi Várong mellett az erősen cigányos falvakban, ilyen Szakcs, Kocsola, Csibrák, Gyulaj.

Az iskolai végzettség megoszlása – nem meglepő módon – hasonló képet mutat. A kistérségi közoktatási elemzés adatai szerint Kaposszekcsőn és Dombóváron a legalacsonyabb, 10 százalékos a 8 általánost el nem végzettek aránya. Ez a mutató Gyulajon a legrosszabb, 30 százalék. Az érettségizettek aránya Dombóváron a legmagasabb, 35 százalék, viszont Gyulajon 10 százalék.

A 100 lakosra jutó autók számában, amely némiképp az anyagi jól/rosszul létre utal, hasonló megoszlást találunk 1993-ban, mint a 2008. évi munkanélküliségi mutatóknál (negatív nézetben). A két időpontban a települési sorrendet a 2. táblázat mutatja.

Az egy adózóra jutó havi jövedelem szerinti sorrend változása – azzal együtt, hogy a településcsoportok nagyjából változatlanok – egyes települések életében jelentős pozícióváltozást mutat. Így Jágó, Attala, Kurd, Csikóstóttós relatív helyzete javult, Szakcsé, Döbröközé romlott. Nőtt az adózott havi jövedelem különbsége,

2. táblázat: Települési sorrend az anyagi helyzetre utaló mutatók alapján, 1993 és 2008

Település	Települési sorrend	
	a 100 lakosra jutó autók száma alapján, 1993	a nyilvántartott állás keresők* alapján, 2008
Gyulaj	1	2
Lápafő	2	6
Csibrák	3	4
Kocsola	4	5
Döbrököz	5	9
Várong	6	1
Jágónak	7	7
Csikóstóttós	8	13
Nak	9	8
Szakcs	10	3
Kurd	11	10
Attala	12	12
Dalmand	13	11
Dombóvár	14	14
Kaposszekcső	15	15
Kapospula	16	16

* A gazdaságilag aktív népesség %-ában.

a legmagasabb települési átlag 1994-ben 1,5-szerese a legalacsonyabbnak, 2004-ben 1,9-szerese.

Az eddigi – és az itt nem részletezett egyéb ellátottsági/demográfiai – mutatók alapján láthatóan három övezetre tagolódik a térség: *Dombóvár a szomszédos településeivel* – Attala, Kapospula, Kaposszekcső, valamennyire Csikóstóttós – van a legkedvezőbb helyzetben, ezt követi az *átmeneti övezet* – Dalmand, Nak, Szakcs, Döbrököz, Kurd, Jágónak –, és vannak a *nyomorúságos települések* – a kicsi falvak, mint Csibrák, Várong, Lápafő, és a nagyobbak, azaz Gyulaj és Kocsola. A hármas tagolódás a térképen is kirajzolódik, Dombóvár és szomszédai a 61-es út mentén alkotnak tengelyt, az átmeneti öv után Dombóvártól legtávolabb esnek a legszegényebb települések. Az biztos, hogy ez a tagozódás nem az utóbbi 20 év fejleménye, kialakulását csak az egyes települések történeti vizsgálatával írhatnánk le, de az is bizonyosnak tűnik, hogy a régebbiről induló tendenciák érvényesülését erősítette az újabb központi és a helyi fejlesztési politika.

A térség cigányságának települési megoszlása is nagyjából – néhány jellegzetes kivétellel – ezt a tagozódást követi (3. táblázat). 2006-ban egy TDK-dolgozathoz egy egyetemi hallgató, Kovács Valéria végigkérdezte a települési önkormányzatokat töb-

bek között arról, hogy náluk becslésük szerint mekkora a cigány lakosság. Ezt kíséri egy másik adatsor, melyet a környék legtekintélyesebb (lovaro) cigány vezetőjével¹⁰ folytatott beszélgetésben kaptam.

3. táblázat: A térség cigányságának települési megoszlása, 2006

Település	Teljes népesség, 2007, fő	Önkormányzati becslés, cigányok		Milyen kisebbségi önkormányzat működik	Cigány vezető becslése ¹¹
		fő	%		
Gyulaj	1048	500	48	cigány	50%, nagy részük beás
Kocsola (német)	1325	450	34	cigány, német	50%, nagy részük beás
Csibrák (német)	369	100	27	cigány, német	250 fő, beás + lovaro
Várong	171	35	20	–	kevés beás
Kurd (német)	1 284	210	16	cigány	150 fő, vegyesen lovaro és beás, itt a beás is kereskedik
Döbrököz	2 077	210	10	cigány	300 fő körül, nagy részük lovaro, 10 család beás, Zalából idevándoroltak 2002-ben
Szakcs	985	100	10	cigány	20%, beás + lovaro
Nak	625	40	6	cigány	10 család, beás
Csikóstótfő (német)	920	40	4	német	5 család, 3 lovaro, 2 beás
Dombóvár	20 272	500	3	cigány, német	250 fő, lovaro, a 2002-es hullámban 2600 beás települt be Zalából, Baranyából
Jágónak	281	7	2	–	3–4 család, beások
Kaposszekcső (német)	1 541	40	2	német	3 család, itt nem is voltak eredetileg, nevelt gyerekek kerültek ide magyar családokhoz
Dalmand	1 388	20	1	–	10 család, főleg beás
Aftala	880	6	0	–	2 család
Kapospula (német)	956	8	0	–	2 család, lovaro, kereskedéssel foglalkoznak
Lápatő	171	1	0	–	2 család, beások
Együtt	34 293	2267	6,6		

¹⁰ Majláth László, a dombóvári CKÖ volt elnöke, a környék leggazdagabb cigány embere, egy országos akkreditációjú, főként a dél-dunántúli régióban működő oktatási kht. vezetője.

¹¹ A 2002-es bevándorlásra vonatkozó becslés komolytalan. Majláth szerint az MSZP akciójáról van szó, a szocialista párt választási sikere érdekében hozott Döbröközre és Dombóvárra Zalából és Baranyából beás szavazókat. A nagy tömegű betelepülésnek nincs nyoma Dombóváron. Az eredetre vonatkozó kijelentéseit is fenntartással kell vennünk: minden cigány vagy most lovaro, vagy valamikor az volt, a beásokat pedig nem is tekintené szíve szerint cigányoknak.

A vidék legnépesebb cigány csoportja a beás (a Dél-Dunántúlon őket nevezik oláh cigányoknak román nyelvükről), a hatalmas uradalmi erdők széleire települtek, illetve telepítették őket erdészeti munkákra és vadriasztásra, emellett famegmunkálást is végeztek. Fokozatosan jutottak a kis erdei telepekről a falvak közelébe, betelepülésük az 1950–60-as években kezdődött. Tőlük elkülönülve telepedtek meg az oláh cigány (megnevezésük kolompár, leketár, varázsló) és köszörűs kis csoportok. Magyar cigányok elvértve akadnak a térségben.

Gyulajt, Kocsolát és Csibrákot már cigányfaluként emlegetik hivatalos körök nemhivatalos szóhasználatában is.

Gyulaj gazdafalu nagybirtok és uradalmi erdőség szorításában, kétszázan mennek el innen a tengerentúlra, kétszer annyian, mint a két világháború együttes vesztesége. A kulákperek első áldozatai gyulajiak, majd megszűnik a helyi tanács, évtizedekig tart az építési tilalom.

Kocsolán a nagybirtokos telepítési politikája annak idején magyar telepésekre német telepéseket költöztetett, egymástól elkülönülve, rossz viszonyban éltek, a második világháború után a németek egy részének kitelepítése után a Felvidékről jött családokat olyan ellenségesen fogadták, hogy azok egy idő után egységesen továbbköltöztek.¹²

Csibrák német telespes falu, kevés és gyenge földdel. 1946-ban a lakosság kétharmada kicserélődött, a kitelepített német családok helyére az Alföldről és a Felvidékről érkeztek betelepülők. A körzetesítés után megszűnt a tanács és a helyi téész, a népességszám a felére csökkent.¹³

Mindhárom település más-más történeti úton került ebbe a „cigányfalu” helyzetbe, melynek közvetlen előzménye az volt, hogy a megüresedő vagy elhagyott parasztházakat a faluszéli kis telepeken vagy távolabb élő cigány családok állami segédlettel, a telepfelszámolás valamely hullámában megvásárolták. Közös bennük, hogy a település valamikori helyi társadalma szétesett, és a szétesőben lévő cigány közösségek betelepülése/hozzátelepülése nem hozott újfajta kohéziós erőt.

Az lenne igazán tanulságos, ha megtudnánk: azok a települések, ahol csak egy-két cigány család él, mikor, miért és milyen módon tartották távol, azaz nyomták más települések felé a cigány csoportokat.

Valószínű, hogy más vidékekhez hasonlóan, már az '50-es évek végén, a '60-as években, a körzetesítések tervezésekor a várostól, a központi településtől távol eső (mint Kocsola) vagy szerepkörre nem szánt településekre (mint Gyulaj és az aprófal-

¹² A falu ma is zaklatott, 2008-ban a feloszlott önkormányzat helyett újat választottak.

¹³ Volt Csibrákon egy parkettaüzem, ahol a '80-as években 130-an is dolgoztak. Az üzem 1992-ben megszűnt, újraindításával többen többször próbálkoztak. A felszámolás alatt lévő céget fatuskó-feldolgozásra az utóbbi hónapokban egy Szegeden élő egyiptomi férfi vette meg, akit egy más ügyből adódóan 9 évre ítéltek első fokon. A férfit 2008 őszén valaki agyonlőtte a szakályi országúton.

vak) támogatták formálisan vagy informálisan járáson belül a telepi cigányság költöztetését. Vagyis itt többféle folyamat találkozik: a történeti meghatározottság, a helyi társadalmak megroppanása, a Kádár-rendszer területfejlesztési elképzelései, a földek, házak elértéktelenedési folyamata, a módosabb, fiatalabb, képzettebb lakosság elköltözése a központi, fejlődő települési övezetbe, valamint a településenkénti sajátos, egyedi körülmények. A térség cigánysága nagyobb részben tanulatlan, szakképzetlen, leromlott házakban, szegény falusi módon, tájékozatlanul, rossz egészségi állapotban él, jelenlétük aránya mára alapvetően meghatározza az egyes települések életét, oktatási rendszerét, önkormányzati gazdálkodását, jövőbeni kilátásait. Igaz, mára már a helyi társadalmak is átalakultak, a szegényebb falvakban nincs értelmiség, nincsenek helyben lakó pedagógusok, egészségügyi személyzet, alig van helyi vállalkozó, helyi tulajdonos. Gondoljuk el, mi történne, ha valami különös változás folytán a vidék cigánysága egyenletesen oszlana el a vidék települései között. A cigányos települések, de a középzónába tartozók is kénytelenek lennének a cigánykérdés megoldása helyett a település életének megoldását keresni.

A kistérség és települések fejlettségi mutatóit több lépésben, többéves munkával dolgozták ki, mostanra egy igen bonyolult osztályozás állt elő. A Dombóvári kistérség településeinek fejlettségét a 4. táblázatból kirajzolódó kép mutatja.

4. táblázat: A Dombóvári kistérség településeinek besorolása
a 7/2003. (I. 14.) Korm. rendelet alapján

Település	A társadalmi-gazdasági és infrastrukturális szempontból elmaradott települések	Az országos átlagot legalább 1,75-szorosan meghaladó munkanélküliségű települések
Csibrák	igen	igen
Dalmand	igen	igen
Gyulaj	igen	igen
Jágónak	igen	igen
Kocsola	igen	igen
Kurd	igen	igen
Lápafő	igen	igen
Szakcs	igen	igen
Várong	igen	igen
Csikóstótfő	nem	igen
Döbrököz	igen	nem
Nak	igen	nem
Aftala	nem	nem
Kapospula	nem	nem
Kaposszekcső	nem	nem
Dombóvár	nem	nem

Kilenc település több mint 10 ezer lakóval a területfejlesztési kedvezmények szempontjából leghátrányosabb helyzetű (a leghátrányosabb kistérségekkel egyenrangú) településnek számít. A munkanélküliség hármas összetevőjű mutatója (regisztráltak, tartós munkakeresők, aktivitási ráta) elég mozgékony, Csikóstóttós, Dalmand, Döbrököz, Kurd és Nak – vagyis a középvezethez tartozó települések – az évek során hol a kritikus határ, az országos átlag 150, majd 175 százaléka alatt, hol fölött vannak: nemcsak saját körülményeik, de az országos viszonyok is változnak.

A mutatórendszer nem tér ki az etnikai viszonyokra. Nemcsak azért, mert ezeket nem lehet pontosan, egységesen számszerűsíteni, hanem ugyan ki merné hivatalosan megmondani, hogy milyen etnikai arányoktól mozdul egy térség vagy egy-egy település, és milyen irányba. Ugyanakkor egy ilyen vegyes tájegységben köztudott, hogy melyek az erős német kötődésű települések, ahol számottevő a cigányság, és a helyi döntésekkor – legalábbis informálisan – ezeket a szempontokat is figyelembe veszik (pl. körjegyzői, oktatási, pályázati társulások, csoportos beköltöztetések).

* * *

Járás, városkörnyék, statisztikai kistérség majd önkormányzatok feladatmegosztó, közösen tervező szövetkezése: 16 település közös történelmének íve. Van benne egy döccenő: az 1990-es években a kiegyenlítő akarat a térséghez csatolta Tamási városkörnyékéből Hőgyész és kísérő községeit, Dúzt, Kalaznót és Mucsit, valamint Szakályt, úgy 5600 embert.¹⁴ Dombóvár nem tartotta meg – vagy nem tudta megtartani – a szerzeményeket,¹⁵ mindenesetre a 2001-es népszámlálás a régi összetételben veszi számba a két tájegységet: a Dombóvári kistérségnek 16 települése és 35 500 lakosa van, a tamásinak 32 települése 43 200 lakossal. Ugyanakkor Dombóvár – a város, nem a térség – dinamikus fejlődés útján indult el, Tamási – a város és a térség is – megmaradt leszakadottságában.

Dombóvár az 1990-es években tétovázott, elmaradott leányvállalatos ipara tönkrement, az élelmiszer-feldolgozás, némi textilipar, nyomdászat, gépgyártás – inkább összeszerelés – újraindítására tett kísérletek reménytelenek voltak. Akkor fordult csak meg a helyzet, amikor a 2000-es évek elején a korszellemet átérző csoport ke-

.....
¹⁴ Nagy lehetett a bizonytalanság, a választókerületeknél maradt ugyanis az eredeti beosztás, míg például a 2001-ben készült megyei közoktatási feladatellátási, intézményműködési és fejlesztési terv a szöveges ismertetésben Dombóvár térségéhez sorolja Hőgyészt, és elég ésszerűtlenül Tamásihoz Dúzt, Kalaznót és Mucsit, a táblázatos mellékletben már mindezek – Szakállyal együtt – Tamási térségénél jelennek meg.

¹⁵ Lehet, hogy politikai játszmák folytak a háttérben. Dombóvár hagyományosan szocialista képviselőt adott, a városi polgármester is szocialista volt, Tamási pedig az MDF-es Dávid Ibolya vidéke. 1998 és 2002 között volt Dombóvár egyéni képviselője fideszes. A város MSZP-s polgármestere 2009 őszén lemondott, az időközi polgármester-választást a Fidesz-KDNP jelöltje nyerte. A Pécsi Ítéltábla másodfokú, de nem jogerős ítéletében bűncselekmény hiányában 2010. januárban felmentette a volt dombóvári polgármestert a hivatali és személyes adattal visszaélés büntetnének vádjá alól (www.teol.hu).

rült vezető helyzetbe. A '90-es évek vége országszerte az ipari parkok alapításának ideje volt, a dombóvári a szomszédos Kaposszekcső mezőgazdasági területén, az elhagyott szovjet laktanya környékén nyílt meg; ezzel megindult Dombóvár terjeszkedése és Kaposszekcső elővárosiasodása. Az ipari parkban PHARE-támogatással alapított vállalkozás már a jövő útjának lehetőségét hordozta, a Kapos Innovációs Transzfer¹⁶ Központ Kht. (Kapos ITK Kht.) néven létrejött újszerű társulási forma meghatározza a következő évtized fejlődését, alapítói a kaposszekcsői és a dombóvári önkormányzat, a pécsi egyetem, megyei és régiós fejlesztési társaságok, vállalkozók.

Az 1997-es területfejlesztési PHARE-programban 52 nyertes pályázat volt a Dél-Dunántúlon, ebből kettőt Dombóvár hozott el, igaz, az egyiket megyei alapítvány adta be, de mindkettő a a várost 2009-ig vezető polgármesterhez kapcsolódik. Dél-Dunántúlról az ipari szerkezetátalakítási alprogramban csak az innovációs és technológiai komponens pályázhatták, ennek a keretében indult el az Innovációs Transzfer Központ programja, összköltsége 797 200 euró. A kht. felügyelőbizottságának elnöke 1998-tól ugyancsak a polgármester, aki akkoriban a kistérségi területfejlesztési társulás munkaszervezetének ügyvezetője volt. Magát a központot csak 2003-ban adták át. Hasonló pályázattal Tamásiban is megépült az innovációs központ feleakkora költséggel 2004-re. A térség harmadik ilyen innovációs transzfer jellegű intézménye a pécsi ipari parkba került mint mintaprojekt, teljes költsége 650 412 euró.

A másik dombóvári PHARE-pályázat ebben a menetben a vidékfejlesztési alprogramban indult és nyert. Itt a komponensek közül – termékfejlesztés, falusi turizmus, együttműködés-marketing, erdősítés, innovatív közösségfejlesztés – láthatóan kizárásos alapon az innovatív közösségfejlesztést célozták meg. Dombóvári Innovációs Községfejlesztő Központ pályázattal kistérségi közösségfejlesztő központ felépítésére és berendezésére nyertek kb. tizedakkora összeget, mint az előző innovációs központra (az összérték 84 ezer euró). A program gesztora a Tolna Megyei Vállalkozásfejlesztési Alapítvány, a megadott gesztor kontaktszemély pedig a 2009-ig hivatalát betöltő polgármester. A két központ feladatköre sok tekintetben fedi egymást: a transzfer kínálja mindazokat a szolgáltatásokat, mint a közösségfejlesztő, de persze többet is.

Az 1990/2000-es évek fordulóján még nem lehetett látni, hogy a kistérségi szerveződés milyen elvi és a pályázati rendszerbe beépülve milyen gyakorlati jelentőségű lesz a későbbiekben. A dombóvári statisztikai kistérséget 1993-ban alakította ki a KSH, 1996-ban jött létre a Dombóvár Város és Városkörnyéki Önkormányzatok Településfejlesztési Társulása, két év múlva alakult meg ennek munkaszervezete, a Dombóvári Kistérségi Fejlesztési Ügynökség, ügyvezetője az akkor még alig 30 éves Szabó Loránd, a későbbi polgármester. A 2002-es választásra született meg

¹⁶ Abban az értelemben transzfer, hogy közvetít a vállalkozók, az önkormányzatok és az oktatók/kutatók között.

a Közös Jövő komplex fejlesztési program, amely hagyományos szemléletűnek nevezhető abban az értelemben, hogy retorikájában komolyan veszi kistérség-fejlesztő funkcióját, a civil szféra erősítését, a területi esélykiegyenlítést.

Lett volna tere a fejlesztő elképzeléseknek, a térség falvainak jó része immár kritikus állapotba került. A téések felbomlottak, a földeket külterjes művelésre bérelték távolabbról vállalkozások, a téeszmaradványokon (állattelep, géptelep) alakult társaságok és a volt állami gazdaságok leromlott felszereltségükkel, hagyományos gazdálkodásukkal legfeljebb a helybeliek egy részének tudtak munkát adni. Az iskolák, templomok, községházák, művelődési házak leromlottak, az utak állapota növelte az elzártságot.

A város és szomszédos községeinek helyzete is csak a többiekhez viszonyítva volt kedvező. Dombóvár 2002-re csődközei állapotba jutott,¹⁷ a város reménysége, a Gunaras fürdő ténylegesen tönkrement, vezetői lemondtak.

Az ambiciózus új polgármester 2002 után szemléleti változást hozott több értelemben is.¹⁸

Először is fontosnak tartotta a város helyzetének változását, akár konfliktusok árán is. Képzettségénél, gyakorlatánál és politikai tapasztalatánál fogva felismerte a kellő pillanatot – az EU-csatlakozás előkészülete és az újabb szocialista kormányzás kezdete –, átlátta, hogyan lehet az új időkben jelentős pénzekhez jutni. Pályázatait a fejlesztési ügynökség, az önkormányzat és főleg az Innovációs Transzfer Központ – pécsi egyetemi segédlettel erősítve – készítették.

A szemléleti változás másik eleme, hogy átfogó, távlati elképzelések igénye fogalmazódik meg; van törekvés arra, hogy a részfejlesztések a távlati elképzeléseknek rendelődjenek alá. Dombóvár – egy dél-dunántúli régiós tervhez csatlakozva – kitálalta magának az egészségipart, emellett a klaszteresedést, és később megerősödött a fürdőváros koncepció. A szomszédos települések erőteljes fejlesztésével tágitotta a város határait. Távlati gondolkodásra utal, hogy a polgármester nem annyira a tá-

¹⁷ Jelentősen hozzájárult a csődközei állapot kialakulásához a városvezetést megosztó politikai ellentét. Az 1998–2002 közötti Fidesz-kormányzás idején szocialista polgármester volt a testület élén, a testületben pedig kormánypárti többség. Dombóváron nem jött létre – azóta sem – az a sok helyen tapasztalható, nagypolitikai nézőpontból egyensúlyi helyzet, amikor a politikai orientációt felülírják a – jobbik esetben – közös települési vagy sajátos érdekcsoportok szempontjai. A megosztottsághoz adódott még a fideszes országgyűlési képviselő személyes teljesítménye is. Valószínűleg pártja hívta vissza; a közlések szerint ő maga kérte fel az új jelöltet, Szabó Lorándot, hogy induljon a polgármesteri választáson, ő pedig alpolgármester lett.

¹⁸ Nem gondolom, hogy a változások kizárólag a személyéhez kapcsolódnak. De mindenképpen érdeme, akárhog is ítéljük meg a tevékenységét, hogy felismerve az új idők lehetőségeit, céljainak megfelelő, együttműködő embereket tudott maga körül megtartani, és újabakat maga köré vonzani.

gabb pártpolitikai vonalon, hanem pártirányultság alapján a régiós fejlesztéspolitika terén törekszik személyes érvényesülésre.

Változott a kistérséghez való viszony. Már nem az esélykiegyenlítés a fő szempont, hanem a működés racionalizálása, a centralizálás, ahol a város érdekei az elsődlegesek.

És végül szembeötlően megváltozott a kommunikáció: nem tudni, ebben mennyi a polgármester személyes érdeme, de láthatóan képzett és odafigyelő irányítás alatt áll a városi tájékoztatás. A városi és polgármesteri honlapokon, nyomtatványokon megjelenő szövegek már kezdettől átgondoltak, részletesek, érthetőek, a reagálások gyorsak.¹⁹ Szerencsés a mód, ahogy a szövegek az új fogalmakat megmagyarázva hozzák be a köztudatba. Mindez nem érvényes a kistérségi kommunikációra, a honlapok gyengék és üresek. A város és vidéke elvi viszonyát jellemzi, hogy a kistérség alig jelenik meg a városi közlésekben.

A város fejlesztési irányát a gyógyfürdő és az egészségipar határozta meg 2002 után. Nem sok előzménye volt az egészségiparnak, ennek ellenére érthetően a helyi és térségbeli adottságokra hivatkoznak a tervek indoklásaiban. Ásványvízforrás és palackozó Attalán, Dombóváron gyógycipőgyártó iparos, glukénmentes tészta gyártása, a halódó Gunaras gyógyfürdő. Az új szellemű városvezetés észrevette a lehetőséget, és 2005 végén megalakították az ország első egészségipari klaszterét,²⁰ aminek a kórház-rekonstrukció és a gyógyfürdős-rehabilitációs intézmény adta az alapját. Az oktatási struktúrát módosítva a szakiskolát és a szakközépiskolát is bevonták Dombóvári Egészségipari Területi Integrációs Szakképző Központ (DETISZK) néven, ezzel mindjárt az integrált szakképzés felé is tettek egy lépést. Az egészségipari klaszter menedzsmentje a Kapos ITK Kht.-ban működik. A távlati sikeresség kérdéses, a helyből indított GVOP- és GOP-pályázatok közül kevés tagolódik az egészségiparba, a klaszterek régiós értékelése szerint nem történt változás az együttműködők tevékenységében.

Látva, hogy az egészségipari klaszter nem hoz látványos változást, a gyógyturizmus nehezen indul be, újabb ötlet született, és megint csak országosan első kezdeményezésként: 2007 nyarán a Kapos ITK Kht. keretében megalakult a Környezetipari és Megújuló Energetikai Kompetencia és Innovációs Központ (KÖMEKIK), „célja a vállalkozók, a helyi önkormányzatok és a tudományos kutatók munkájának összehangolása a környezetvédelem és a megújuló energiaforrások terén”, megnyitotta a dombóvári polgármester (egyben a régiós fejlesztési tanács innovációs bizottságának elnöke). Alapítói a gesztor Kapos ITK Kht. mellett a Mecsek-Dráva Vagyonkezelő Kht. és a Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kara, az alakuláshoz

¹⁹ Amikor megjelent a városi kutyatartást megrendszabályozó rendelet, és nagy felháborodást váltott ki a kutyatartók körében, a városi honlapon hamarosan pozitív kutyás híreket lehetett olvasni: kutyás képviselőnő, elhagyott kutyák gondozása stb.

²⁰ A klaszterforma jól mutat a pályázatokban. Azt fejezi ki, hogy korszerű vezetésű, együttműködő hálózat részéről van szó, ami bizonyos mértékig már a minőséget is garantálhatja.

a Kapos ITK Kht. 80 millió forintos támogatást kapott a Baross Gábor Programból. Később változtak az erőviszonyok, a központi iroda Pécsre települt, Kaposszekcsőn kihelyezett iroda maradt. A város 2008-as helyzetelemzésében már nem esik szó környezetvédelmi klaszterről.

Lehetséges, hogy az egészségipari klaszter módosult formában mégis életképes lesz. 2008-ban ismét lendületet vett a gyógyfürdő fejlesztése, 1,2 milliárd forintos (30 és 50%-os) DDOP-támogatással négycsillagos szállodát és fantáziadús fürdőt (keleti és nyugati fürdőkultúra) épít a magántulajdonú Gunaras Zrt.; a vegyes tulajdonú társaságban a város a pályázat megnyerése után számolta fel az érdekeltségét. Mintha változna a célközönség, és a gyógyjellegű szomszéd város Tamási venné át, ahol Ability néven indul a meglevő gyógyfürdő (ebben 50%-ban tulajdonos maradt a város) fejlesztése szintén a közelmúltban kiosztott DDOP-pénzből nyert 700 millió forintból. Tamási kimondottan a fogyatékkal élőknek, közöttük vakoknak is, mozgáskorlátozottaknak tervezi a fürdőt, és mellé egy magántulajdonú szállodát, amelyhez szintén nemrégiben nyert a vállalkozó 600 millió forintot. Vagyis egészen iker a dombóvári és tamási pályázat. Kérdés, hogy egymástól 30 kilométer távolságban mennyire fognak tudni megélni.

A fürdővárosféle fejlesztések irányába mutat a Dombóvár és közvetlen környéke ivóvíztisztítása után a belső utak rendbetétele, a közterek kiépítése, a kiürült, leromlott ipari épületek hasznosítása.

Látható, hogy a város pályázási stratégiája kevésbé ötletszerű, inkább rugalmas. A regionális fejlesztési pozíciókon²¹ és a személyes kapcsolatokon keresztül a városi menedzsment folyamatosan tisztában van az aktuális irányzatokkal és lehetőségekkel. Merészség lenne megítélni, hogy a pályázati sikerekben mekkora szerepe lehet a kapcsolatoknak, a tekintélynek, a helyzetfelismerésnek és a szakmaiságnak.

Két alapelgondolás vetekszik a pályázási technika módjáról. Az egyik az, hogy olyan sok mindenre pályázunk, amennyire csak bírunk, valamennyi ebből biztosan bejön – ez az elterjedt gyakorlat. A másik kockázatosabb: e szerint kevesebb, de témájánál és főleg kidolgozottságánál fogva nagyobb valószínűséggel nyerő pályázatot készítünk. Dombóvárnak ez az utóbbi stratégia bevált: az NFT1 keretében 2005-ig országosan a tokaji és gárdonyi kistérség után a dombóvári a harmadik fajlagosan legtöbb (142 625 Ft/fő) támogatást elnyerő kistérség, a regionális elemzés összevont pályázati eredményességi mutatója szerint a Dél-dunántúli régió 24 kistérsége közül a dombóvári a negyedik.

A Dombóvári kistérségnek címzett sikeres pályázati teljesítmény a városra és közvetlen környékére vonatkozott, a térség többi települését alig érintette. A kistérségi

²¹ A polgármester 2006-ban a Dél-dunántúli Regionális Fejlesztési Tanács tagja volt, így a pénzügyminiszter képviselője. A tanács elnökével, Wekler Ferencsel történt összetűzése után lemondott, helyére Tóth Gyula, a térség akkori országgyűlési képviselője lépett, aki a pénzügyminiszter képviselője is a tanácsban. Szabó megtartotta bizottsági helyeit, a tanulmány írásának időpontjában a Dél-dunántúli Regionális Tervezési Bizottság alelnöke és a Dél-dunántúli Regionális Innovációs és Gazdaságfejlesztési Bizottság elnöke.

szervezet valamelyest átalakult, de ez csak formális változásokat hozott. 2004-ben létrejött a Dombóvár és Környéke Többcélú Kistérségi Társulás saját munkaszervezettel, mellette még egy évig működött a régebbi fejlesztési ügynökség. A két csoportot 2005 végén összevonták, azóta a többcélú társulás munkaszervezeteként működik. A társulás döntéshozó szerve a polgármesterekből álló tanács, melynek elnöke a székhelyközség polgármestere; a Társulási Tanács Kistérségi Fejlesztési Tanácsként is működik. A *Dombóvári Közlöny* 2007 októberében adta ki egységes szerkezetben a többször módosított Társulási megállapodást, amely megkülönböztetés nélkül tartalmazza az eredetileg kötelező és vállalható feladatokat. Be van tartva a törvényesség, az egészségügyet kivéve – a háziorvosi központi ügyelet kikerült a feladatok közül –, az élet döntő pontjain itt az együttműködés kerete.²² A kistérségi munkaszervezet tevékeny, helyzetfelméréseket, elemzéseket, tervek készítését, pályázatok után kutat, mozgósítani próbálja a lehetséges pályázókat, a kisebb pályázatokat (pl. fűkasza) el is készíti az önkormányzatoknak, nagyobbakat is vállal megszabott árértékért. Az ipari, technológiai, mezőgazdasági pályázatokat néhány sikertelen kísérlet nyomán inkább a Kapos ITK Kht.-ra hagyják. Ismert pályázati vállalkozók működnek Pécsen és Mágocson is, de gyakran előfordul, hogy ahol értelmiségiek is dolgoznak, így iskolában, nagyobb mezőgazdasági üzemben, ott maguk készítik el a pályázati anyagot. A munkaszervezet pályázza a térségi közmunkákat is (megosztva egy nagyobb dombóvári civil szervezettel), amelyeket aztán egyezkedéssel osztanak szét a települések között.

2008-ban 6 hónapos program indult januártól június végéig. 150 fő hátrányos helyzetű tartósan munkanélkülit foglalkoztattak ez idő alatt, fele dombóvári, fele a kistérségből való (Attala 5, Csikóstóttós 4, Dalmand 9, Döbrököz 11, Gyulaj 4, Kapospula Alsóhetény pusztával 5 + 5, Kocsola 5, Lápafő 3, Nak 10, Szakcs 15, Várong 3 fő). 80,7 millió támogatás jött a Szociális és Munkaügyi Minisztériumtól és a Dél-dunántúli Regionális Munkaügyi Központtól bérre, járulékokra és eszközbeszerzésre. A feladatok a falvakban a legtöbb helyen a temetőkhöz kapcsolódtak (a ravatalozó felújítása, a temetőhöz parkoló építése, a temető területének tisztázása), emellett elhagyott épületek bontása, elhagyott telkeken bozótirtás – a vidék jellegzetes szükségletei, de volt azért ifjúsági park kiépítése, iskolaudvar rendbetétele, városmendézés, ároktisztítás, és sok virágültetés is. Dombóváron a hasonló tevékenységekhez nagymértékben hozzájött még a személtakarítás, főleg a csikkszedés²³, valamint a járdaépítések.

²² Az útkezelés bizonytalan: a bevezetés megmagyarázza, hogy miért marad ki, de a felsorolásban mégis benne marad.

²³ Dombóváron a fürdővárosképpé megteremtése jegyében 30 ezer forintos büntetés fenyegeti a kukázást és azt, ha valaki nyilvános területen csikket dob el.

Nem a kistérségi társulás az egyetlen, amelyik a térséggel, a térségi fejlesztésekkel foglalkozik. 2007-ben alakult meg a Dombóvári kistérség Vidékfejlesztési Irodája. A címet a Kapos Innovációs Transzfer Központ Kht. a kistérségi társulással konzorciumban nyerte el, főként falusi települési pályázatokra, mezőgazdasági vállalkozókra számítanak.

A Dél-dunántúli Regionális Innovációs Ügynökség Nonprofit Fejlesztési Kft. két kistérségi, sőt mikrotérségi²⁴ koordinátort telepített a városba, egyelőre még nem tisztázott feladatkörrel, a LEADER helyi közösség képviselőjében is megjelenik a Dél-Pannon Vidékfejlesztő Egyesület.

Az első LEADER-kezdemény Nyugat-Völgység Akciócsoport néven jelent meg 15 településsel, a Dombóvári kistérségből Csibrák, Döbrököz, Gyulaj és Kurd vett benne részt, egyedüli cigány résztvevő a gyulai CKÖ volt. A következő körben kibővülve Bonyhádi Helyi Közösség néven szerepeltek, végül 2008-ban Tolna Hármas Összefogás Nonprofit Kft. néven létrejött LEADER akciócsoport 41 települése és 137 tagja tehát a nonprofit kft. működési formát választotta, és az egész Dombóvári kistérség részt vesz benne. Dombóvár – mint ötezer fősnél nagyobb település – nem csatlakozott, nem is nagyon érdeklődik az ügy iránt.

Ez eddig négy szint. Hozzávehetjük, hogy nemrégiben „uniós pályázatok menedzselését ellátó önkormányzati tulajdonú nonprofit kft.” alapításáról döntött az önkormányzat,²⁵ még nem látni, hogy ez milyen viszonyban lesz a városi önkormányzat településfejlesztési csoportjával és a kistérségi munkaszervezettel. A külső szemlélő számára mindenesetre úgy tűnik, hogy túlméretezett a fejlesztés.

A Dombóvári kistérség a besorolás szerint hátrányos helyzetűnek számít. A 2004-es kormányrendelet alapján társadalmi-gazdasági szempontból elmaradott volt (nem sorolták sem az ipari szerkezetátalakítás térségeihez, sem a vidékfejlesztési térségekhez), a „településfejlesztés szempontjából hátrányosabb 47 kistérség” közé tartozott, a 168 kistérségből a 139. volt, nyolc települése (Csibrák, Gyulaj, Jágónak, Kocsola, Lápafő, Nak, Szakcs, Várong) pedig beletartozott a „leghátrányosabb kistérségekhez nem tartozó leghátrányosabb 235 település” közé. A besorolás a 2001-es országgyűlési határozat mutatórendszere szerint történt, a 2000-es évek elejének állapotát tükrözi (5. táblázat).

2007-ben a továbbfejlesztett mutatórendszer szerint az immár 174 kistérség közül a dombóvári a 96., fejlettségi mutatója 2,7, még éppen a 2,9-es országos átlag alatti, így továbbra is hátrányos helyzetű maradt.

²⁴ A „mikrotérség” újabb varázsszavunk lesz? Mindenesetre érdekes, hogy nem követi kötelezően a kistérség határvonalát.

²⁵ Igazgatója Miszler Miklós, a Dél-dunántúli Regionális Fejlesztési Ügynökség nemrégiben zajos körülmények között eltávolított vezetője.

5. táblázat: A települések egyesített fejlettségi mutatója és helye az országos sorrendben, 2004

Település	Egyesített fejlettségi mutató	Országos sorrendbeli hely
Csibrák	2,9	3044.
Lápafő	2,9	3028.
Gyulaj	3,0	3008.
Várong	3,1	2988.
Jágónak	3,3	2874.
Kocsola	3,4	2747.
Nak	3,4	2747.
Szakcs	3,6	2612.
Dalmand	3,8	2379.
Csikóstóttós	4,1	2018.
Attala	4,3	1827.
Döbrököz	4,3	1827.
Kurd	4,3	1759.
Kapospula	5,4	654.
Dombóvár	5,8	448.
Kaposszekcső	5,9	395.
Kistérség	3,9	139.

Mi történt Dombóvár és környéke látványos fejlődésének éveiben a kistérség többi részén?

A vidék alapvető gondja a közlekedés, a falvak egymás közötti és a központtal való kapcsolata. A Hőgyész–Dombóvár közötti összekötő út jelentősége és forgalma a szekszárdi autótú és a Duna-híd átadása után megnőtt, ezen lehet az autótútról rácsatlakozni a 61-es útra, ezért mindenképpen erősíteni kellett. Két szakaszban, a Dúzs belterületi és környéki 4 kilométert 800 millió ROP-támogatással, Csibrák mellett 2 kilométert 540 millió forintos ROP-támogatással építettek meg. (A Hőgyész–Dúzs közötti 4,5 kilométeres szakasz felújítása már 2004-ben ÚFCE²⁶-finanszírozással megtörtént 136 millió forintért.) Az út többi 19 kilométerének burkolaterősítése a 2009–2010-es dél-dunántúli akciótervben szerepel, mégpedig nem pályáztatva, hanem kiemelt projektként, 1,5 milliárd forint támogatással. Az akcióterv indoklása szerint: „A kiválasztásban figyelembe vételre került továbbá a Leghát-rányosabb Helyzetű Kistérségek elérhetőségének javítása is” – vagyis jól jöhetett, hogy Hőgyész kistérsége, a tamási, LHH besorolású.

A térség másik jelentős útjavítása a Dombóvár–Nak–Lápafő összekötő úton zajlott, a Kapospula és Lápafő közötti út keskeny, helyeként járhatatlan volt. Az

²⁶ Útfenntartási és fejlesztési célleírányzat

Alsóhetény (Kapospula pusztája), Nak és Lápafő közötti 12 kilométeres utat szélesítették és megerősítették, 550 millió forint volt a ROP-támogatás.²⁷

A naki útfelújítási program csak Lápafőig terjedt, Várongig már nem ért el, pedig a kicsiny falu zsákfalú, és a Lápafőhöz vezető úttal kapcsolódik a térségközponthoz és a többi településhez. A 2009–2010-es akciótervbe ez az útszakasz is bekerült kiemelt projektként: 2,2 kilométer, ez szélesítés és burkolaterősítés, 154 millió forint költséggel.

Dombóvár terjeszkedési, további előváros-építési szándékait jelzi, hogy ROP-támogatással megkezdtek a Dombóvárról a Baranya megyei Mágocsra²⁸ vezető 6,2 kilométeres bekötőút felújítását (a megítélt 440 millió forint helyett 294 millió lesz a költség).

Az úthálózatban leképeződik a térségi szemlélet. A belső utakat, utcákat, járdákat a falvak igyekeznek karbantartani fejlesztési támogatással, közmunkás-támogatással (a magasabb önköltségű TEÚT²⁹ helyett a TEKI³⁰ forrásait pályázzák, a közmunkák közül is az alacsonyabb önerejű formáért vannak versenyben, a TEÚT a jó önerős várost támogatja). A gazdagabb települések és Dombóvár is igyekeznek tetszetős településképet kialakítani, belső útjaikat rendben tartani.³¹ A települések közötti viszonyrendszerben mintha csak a központ és az egyes települések közti kapcsolat létezne, a települések egymás közötti közlekedési lehetősége érdektelen; így alakul ki a Dombóvár központú csillagos termegoszlás.³²

Ipari, feldolgozóipari, kereskedelmi fejlesztések a központi településeken kívül nem történtek a térségben. A mezőgazdaságban a tőkeerős nagyüzemek tudtak AVOP-támogatásokhoz jutni: az állattenyésztésben az állattartó telepek átalakítására használták fel, hogy az uniós előírásoknak megfeleljenek. A dalmandi nagy uradalom majd állami gazdaság utóda ma is több telephelyen működik, a sertéstartás-

²⁷ A korszellem megjelenése, amikor a pályázatok indoklásában ezt olvassuk: „A térség be szeretne kapcsolódni az országos kerékpáros hálózatba, de ezt a jelenlegi 4 méteres burkolatszélesség nem teszi lehetővé.” (Nak), „A térséget az érintett település vezetői be szeretnék kapcsolni a kerékpáros hálózatba, de ezt a jelenlegi burkolatszélesség nem teszi lehetővé.” (Dúzs). Csibráknál ezt kifejeztették, pedig közvetlenül Dúzs mellett van.

²⁸ Mágocs nem szegény, 2500 lakosú, német eredetű település, jó 200 vállalkozással (már szó volt róla, hogy pályázatiíró vállalkozó is van itt). Gyulajról, a szegény „cigányfaluról” nem tud kimenni a keskeny úton a buszjárat a 3 kilométernyire levő szakályi vasútállomásra, 50 perc a buszút Dombóvárra. Szakcsról akár a 61-es útra, akár a most felújított lápafői útra nehezen lehet eljutni.

²⁹ Települési önkormányzati szilárd burkolatú közutak burkolatfelújításának támogatása

³⁰ Területi kiegyenlítést szolgáló önkormányzati fejlesztések támogatása

³¹ Igaz, a megoszlás nem egyenletes; minél távolabb jutunk a település központjától, annál kevesebb gondot fordítanak az utak, járdák rendben tartására, illetve minél alacsonyabb a terület és lakóinak presztízse, annál elhanyagoltabbak a közlekedési terek.

³² Ez nagyon jól mutatja az egész fejlesztési szemlélet álságosságát. Hogyan lehet addig esélykiegyenlítésről és LEADER-szemléletről beszélni, amíg teljesen közömbös, hogy az emberek el tudnak-e jutni egyik faluból a másikba.

ban összesen 440 millió forintot (hozzá a kistérségen kívüli Tengelicre 90 milliót) nyertek (kocsaszállítás, fialtató, malacetető, hígtárgya-kezelő), a döbröközi téeszutód zrt. 75 millióból korszerűsítette a hizlaldáját és fialtatóját. A gabonatermesztéshez a dalmandi téeszutód kft. 160 millió forintot, a döbröközi zrt. gépvásárlásra és magtárépítésre 135 millió forintot nyert. Ezek a térség legnagyobb mezőgazdasági üzemei. A kisebbek főként gabonátárolásra pályáztak, az attalai 37 millió forintot, a várongi 40 milliót kapott, Kaposszekcső gépbeszerzésre és hígtárgya-kezelésre 25 milliót, szomszédos csikóstóttósi telephelye 56 milliót hígtárgya-kezelésre és etetőre. Ezek láthatóan a hagyományos nagyüzemi gazdálkodás némiképp modernizált szükségletei, nincs szó távlatos, újszerű elképzelésekről, a mezőgazdasági, vidéki megélhetés ártértelezéséről. Néhány egyéni vállalkozó is nyert az AVOP-ban kisebb, 10 millió forint alatti összeget, de ők sem mutatnak új szemléletet: gép-, munkagépvásárlás, géptároló a céljuk. Pedig lett volna az irányon belül lehetőség másra is, de a nagyobbakat vitte a rutin, a kisebbek nem kockáztatnak, a még kisebbek bele sem tudnak fogni.³³

Néhány, a falvak között jelentősnek számító egyéb fejlesztés történt az utóbbi években a térségben. Van elgondolása a 170 lakosú, gyönyörű fekvésű Várongnak. A 2000-es évek elején lendületet kapott a konferenciaturizmus, erre kapcsolódott rá a falu, hazai forrásból még 2003–2004-ben konferenciatermet építettek 25 millió forintos támogatással (6 millió forint önerővel), a faluházat – valószínűleg a konferenciaterem kialakításával – teleházzá újítták, nyitottak mellette egy önkormányzati tulajdonú kis panziót is.

A Dél-dunántúli Regionális Fejlesztési Tanács által megítélt decentralizált fejlesztési pénzekből eddig szükséglet, a pályázathoz illeszkedés, önerőképeség és meg egyezés szerint részesültek a települések, maga Dombóvár a területkiegyenlítő támogatásokért nem indult. 2008-ban megváltozott a helyzet, és a Dombóvári kistérségben is a többihez hasonlóan a város és a falvak között létszamarányosan osztják el a pénzt, így Dombóvár 45 millió forintot, a többi település 34 milliót kapott, Csibrák nem is indult, mert nem volt önerőre lehetősége.

Az iskolák, óvodák ügye jelképesen és ténylegesen is rendkívüli jelentőségű a térségben. Jelképesen, minthogy az oktatási intézmények meglepte hagyományosan a falu „falu” mivoltát jelenti, az önkormányzatnak felelősséget ad, a hivatalnak feladatot, így a település viszonylagos függetlenségét és életképességét jelképezi. Ténylegesen pedig használatban levő épületeket, belső udvarokat, parkokat, játszóhelyeket jelent, amelyeket gondozni kell, gyerekeket, akiket tanítani, felügyelni, etetni kell. A gyermekek száma fogyatkozik, a falvakban erősebben, mint a városban. A kisebb vagy a cigányos falvakból a szülők olykor a nagyobb település, még inkább a vá-

³³ Azokra az általános tapasztalatokra nem térek ki, hogy nehezen tájékozódnak a pályázati lehetőségek között, bonyolultak a pályázatok, életidegen a nyelvezetük, elijesztően sok iratbeszerzést és adminisztrációt kívánnak, nincs pénz az önerő felmutatásához és anyagi kitartás az utófinanszírozáshoz.

ros jobbnak vélt iskolájába viszik a gyereküket, a szülőtelepülés iskolája leromlik, a jobbnak vélt iskola helyzete stabilizálódni látszik. A városi központ örömmel fogadja a szomszédos jómódú, rendezett települések gyerekeit. De egy idő után, a normatíva változása következtében ez kevés lesz, és távolabbi iskolák gyermekei után nyúl. Mindezt színezi a társulási kényszer, valamint a városi terjeszkedő-fejlesztő-építő kényszer. Arról sem lehet megfeledkezni, hogy Dombóvár mindenképpen értelmiségieket akar magához vonzani, és meg is akarja tartani őket, nemcsak letelepedési, lakásvásárlási, parkolási kedvezményekkel, de stabil munkalehetőséggel is.

A kistérség 2007. szeptemberi közoktatási szerkezete³⁴:

- ◆ Dombóvár, Attala, Kapospula, Nak – intézményi társulás
  - ▶ Dombóvár, Belvárosi általános iskola és alapfokú művészetoktatási intézmény
- ◆ Dombóvár, Attala, Dalmand, Nak – intézményfenntartó társulás (önkormányzatok társulása)
  - ▶ Dombóvár, József Attila ÁMK³⁵
    - Dombóvár, József Attila általános iskola
    - Attala, alsótagozatos általános iskola és óvoda
    - Nak, óvoda
    - Dalmand, általános iskola és óvoda
- ◆ Dombóvár
  - ▶ Katolikus (Szent Orsolya) általános iskola és alapfokú művészetoktatási intézmény
  - ▶ Illyés Gyula gimnázium (4 és 8 osztályos), szakközépiskola és kollégium
  - ▶ 513. ipari szakképző iskola és kollégium
  - ▶ Móra Ferenc kisegítő (speciális) iskola, megyei fenntartású
  - ▶ református óvoda
  - ▶ középsúlyos fogyatékos napköziotthon (kistérségi társulás fenntartású)
- ◆ Dombóvár, Döbrököz – intézményfenntartó társulás
  - ▶ Apáczai Csere János általános és középiskola, alapfokú művészetoktatás és kollégium
    - Dombóvár, Apáczai Csere János középiskola és kollégium
    - Döbrököz, általános iskola és alapfokú művészetoktatási intézmény
      - Szivárvány óvoda és bölcsőde
    - Dombóvár, Szivárvány óvoda
    - Döbrököz, tagóvoda
    - Dombóvár, Erzsébet óvoda (cigány gyermekek + német nemzetiségi óvodai csoport)

³⁴ Meg kell jegyezni, hogy a társulásokat anélkül kezdték el szervezni, hogy a gyermekek biztonságos és kényelmes utazásának igénye felmerült volna. Ma sincs iskolabusz a fogyatékos gyerekek buszán kívül a térségben.

³⁵ Általános Művelődési Központ

- Dombóvár, Bezerédj Amália óvoda
- Dombóvár, bölcsőde
- Kapospula, Napsugár óvoda
- ◆ Szakcs, Kocsola, Várong, Lápafő, Nak – közoktatási intézményi társulás
  - ▶ Szakcs, ÁMK
    - Szakcs, általános iskola
    - Kocsola, általános iskola és óvoda
    - Szakcs, óvoda
    - Szakcs, könyvtár
- ◆ Kaposszekcső, Csikóstóttós, Jágónak – intézményirányító és fenntartó társulás
  - ▶ Kaposszekcsői óvoda és általános iskola
    - Kaposszekcső, általános iskola
      - Csikóstóttós, tagiskola
    - Kaposszekcső, óvoda
      - Csikóstóttós, tagóvoda
  - ▶ „Kurd” és „Csibrák” (sic!) intézményi társulás
    - Kurd, Körzeti általános iskola és óvoda
      - Kurd, általános iskola
      - Kurd, óvoda
  - ▶ Gyulaj, Galló József általános iskola és óvoda

Az első iskolatársulás 2004-ben alakult meg határozott kormányzati nyomásra; létrejöttét vélhetőleg elősegítette, hogy a lehetséges pályázatoknál előnyt élveztek a társulásos indulók, a társulási kedvet növelte a hozzá járó támogatás is, a székhely Dombóvár 13,8, Attala 2,2, Nak 2,5, Dalmand 3,2 millió forintot kapott. Dombóváron a József Attila ÁMK volt a társuló iskola.

Attalán a felső tagozat régebben megszűnt, a gyerekek Dombóvárra jártak, már csak az óvoda és az alsó tagozat működött két összevont osztállyal. A 2007/08-as tanévtől a képviselő-testület meg akarta szüntetni a tagiskolát, de a szülők kérésére egy összevont 1–4 osztállyal egyelőre megmaradt.³⁶

Dalmandon 8 osztály volt, az alsó tagozaton iskolaotthonos rendszer. Csökkent a gyerekszám, az alsó tagozaton két összevont osztály lett, majd a felsőben az 5. és 6. osztályt is összevonták. A képviselő-testület elhatározta a felső tagozat megszüntetését, a hetedikesek már Dombóvárra, a nyolcadikosok még kihelyezett osztályként Dalmandra járnak. 2004-ben építettek 40 millió forintért új tornatermet (32 millió régiós támogatás, 8 millió a megyei fejlesztési tanácstól), a főzőkonyhát 2006-ban újírtották fel 5 millióért, de a működését 2007-ben már meg is szüntették.

³⁶ Dombóvár kissé bekeményített, az alsós szülők csak a város külön engedélyével írathatják Dombóvárra a gyerekeiket, mondván, hogy van helyben lehetőség az iskoláztatásra.

Nak három társulásban is részes volt. Dombóváron a József Attila ÁMK-ban az óvodával és az alsó tagozattal, a Belvárosi iskolában régebben megszűnt felső tagozat gyerekeinek egy részével és a szakcsi társulásban felső tagozatos gyerekekkel. Az alsó tagozat a József Attila ÁMK tagiskolája volt két összevont osztállyal, majd csak egy 1–3. osztállyal, a negyedikes gyerekek (3 gyermek) Szakcsra jártak a felsősökkel. 2008-ban az alsó tagozat is megszűnt, és amikor Dombóvár emelte a fizetendő hozzájárulást, Nak kilépett a dombóvári társulásból; nem világos egyelőre, hogy mindkettőből-e, és maradt a szakcsiban. A naki óvodát 2006-ban újították fel 12 millió forintért, akkor költöztették egy épületbe a még működő alsó tagozattal. 2008-ban megszűntették az óvodát is, azóta Szakcsra jár a 18 óvodás gyermek.

A szakcsi társulás 2007-ben jött létre Kocsola, Lápafő, Várong, Nak részvételével. Lápafőn és Várongon már régebben megszűnt az iskola, a gyerekek Szakcsra jártak, az óvodák 2006-ban szűntek meg a településeken.

Kocsola, mint cigányos falu, tartja magát: 134 tanulóval 8 évfolyamos iskolája és 50 gyerekkel kétszoportos óvodája van, ezek a szakcsi központ tagintézményei. 2005-ben komolyabb iskolafelújítást végeztek. „A virtualitás valós termei” címet viselt a pályázatuk³⁷ megvalósításának tényleges költség 50,2 millió forint volt, 47,7 millió forint ROP-támogatást kaptak e-oktatás kialakításához, az ezzel járó tananyag-fejlesztéshez, a szükséges épületbővítéshez.

Egészen sajátos Döbrököz és Dombóvár 2007-es társulása. A döbröközi háromcsoportos óvoda intézményfenntartó társulásra lépett a dombóvári Szivárvány óvodával, a továbbiakban ennek tagintézményeként működik. Ez még az újabban megszokott keretek között marad. De hogy az Apáczai Csere János Szakközépiskolával lépett társulásra, az már nem tekinthető szokványosnak. Döbröközt a pénzhány és a társulási kényszer vezette erre a lépésre, az Apáczait pedig a gyerekhiány; 21 fős csoportátlaggal működik. Döbrököznek így nem kell más, kevésbé kíváncsú társulási együttessel közösködni, a szakközépiskola pedig a döbröközi továbbtanulók orientálásával megakadályozza a további létszámcsökkenést.³⁸ Az iskola maradt helyben tagiskolaként, 8 osztállyal, 152 gyerekkel.

Kaposulán már 1995-ben megszűnt az iskola, a gyerekek Dombóvárra járnak, az óvoda viszont megmaradt. A 2007-es társulási hullámban Döbröközhöz és a dombóvári Szivárvány óvodához társult volna, de aztán visszalépett; egy évre megmaradt magányos óvodának 30 gyerekkel, egy vegyes csoporttal. 2008-tól a Somogy megyei Nagyberkivel társul, ahová az 1970-es évekbeli iskolakörzetesítéskor már tartozott.

A kaposzekcsői társulás 2004-ben megalakult Csikóstöttös és Jágónak részvételével. Jágónakon ekkor már csak óvoda volt, ami 2006-ban meg is szűnt. Csikóstöttösön alsó tagozatos iskola és óvoda még működik tagintézményként.

³⁷ IKT alapú iskolafelújításnak nevezték, az információs és kommunikációs technika divatos rövidítésével élve.

³⁸ Az Apáczai kénytelen volt nevet is változtatni, hivatalos megnevezésébe bevenni az általános iskolát és az alapfokú művészeti képzést.

Kurd és Csibrák társulása így nevezte magát: „Kurd” és „Csibrák” Közoktatási Intézményi Társulás, vélhetően hogy a tagok egyenjogúságát hangsúlyozzák. Csibrákon 2006-ban még óvoda és 1–3. osztályos iskola volt, mára ezek megszűntek, az oktatás Kurdon folyik 8 évfolyamon 141 iskolással és két csoportban 52 óvodással. Igazából a cigányos Gyulajnak is ehhez a társuláshoz kellett volna csatlakoznia, de Gyulaj ragaszkodott az önállóságához, Kurd pedig nem ragaszkodott Gyulajhoz.

A gyulaji a térség egyetlen önálló általános iskolája a dombóvári katolikus iskola mellett. Cigány nemzetiségi oktatás, beás nyelvtanítás, IPR bázisiskola, „Kézen fogva”, „2 kézen fogva” HEFOP-os képzések, kompetencia alapú oktatás, képességkibontakoztatás – előremenekülő iskola, 141 gyerekkel. 2006-ban 141 millió forintos ROP-támogatással bővítette és átépítette a felső tagozat épületét. A 2007-es kistérségi közoktatási fejlesztési terv megengedően ír Gyulaj önállóságáról, tekintettel sajátos körülményeire és feladataira, de a társulási nyomás azért rájuk is nehezedik, tervezik, hogy kistérségen kívülre, a tamási TISZK³⁹-hez csatlakoznak; végül is, ha Döbrököz társulhatott az Apáczai szakközépiskolához, ők is társulhatnak középiskolához.

Dombóvár elit iskolái a katolikus iskola, az Illyés Gyula gimnázium 8 osztályos kisgimnáziuma, a középiskolák közül az Illyés Gyula gimnázium⁴⁰. A Belvárosi és a József Attila iskolákban testnevelés és matematika tagozatot tartanak.

A szociálisan hátrányos helyzetű gyerekek a legmagasabb arányban a kisegítő iskolában (71%), utána a Belvárosi iskolában (29%) vannak. A József Attilában arányuk alacsonyabb (16 százalék), a katolikus iskolában egyáltalán nincsenek.

A kisgimnáziumot itt nem tudjuk elhelyezni, mivel a középiskolákból nincs a hátrányos helyzetű tanulókról adat; viszont a kompetenciamérések a középiskolákat is nézik, az eredményekből a három év átlagában számított hozott (családi) érték indexét ismerjük. E szerint az Illyés Gyula gimnázium 8 évfolyamos tagozata messze a legmagasabb értéket mutatja az egész kistérségben (0,75), csak a katolikus iskola (0,65) és a 4 évfolyamos gimnázium (0,55) közelíti meg (a kistérség átlaga –1).

A falusi iskolák közül a szociálisan hátrányos helyzetű gyerekeknek legmagasabb az arányuk Gyulajon (87%) és Kocsolán (74%), a tanulók fele körül van Szakcsón (58%), Döbröközön (57%) és Nakon (45%).

A városi oktatás láthatóan szegregál az iskolák között, az iskolákon belüli helyzetről jelenleg nincs adatunk. A falusi települések iskolái közötti különbségek a települések közötti különbségekből adódnak elsősorban, kisebb mértékben fordul elő, hogy a településen lakók másik falu iskolájába viszik a gyerekeiket, vagy ha már elviszik, akkor inkább a városi iskolákat célozzák meg.

A térségi oktatási intézmények nagyobb uniós pályázatait az esélyegyenlőség, az integráció megteremtéséről szövegték, ugyanakkor fő céljuk az építés, felújítás, felszerelés volt.

³⁹ Térségi integrált szakképző központ

⁴⁰ A város vezető emberei közül sokan végeztek az Illyés Gyula gimnáziumban.

- ◆ Dombóvár, Erzsébet óvoda: hátrányos helyzetű gyerekek integrált nevelését segítő speciális program, infrastrukturális fejlesztés, 81 millió forint ROP-támogatás;
- ◆ Dombóvár, József Attila ÁMK: új kompetenciák elsajátítása az életen át tartó tanulásra, 114 millió forint ROP-támogatás;
- ◆ Kocsola, általános iskola: IKT alapú iskolafelújítás, sajátos nevelési igényű tanulók együtt nevelése, 48 millió forint ROP-támogatás;
- ◆ Gyulaj, általános iskola: sajátos nevelésű igényű gyermekek együtt nevelését szolgáló program és infrastrukturális fejlesztés, ROP-támogatás.

A térség 2008-ban jelentős oktatási fejlesztési lehetőséghez jutott. A dombóvári önkormányzat 1,2 milliárd forintot nyert⁴¹ integrált oktatási hálózat kifejlesztésére a Nemzeti Iskolafejlesztési Programban az „Együtt, egymásért, gyermekeinkért, a jövőért” Új K.O.R. – Új Kapos-menti Oktatási Rendszer elnevezésű pályázatával. A tervben Dombóvár, Kaposszekcső, Csikóstóttós és Döbrököz vesznek részt. Kaposszekcső és Csikóstóttós egy intézményfenntartó társulásban⁴² vannak, Döbrököz pedig a dombóvári Apáczaival van társulásban. A tervezett felosztás:

- ◆ Kaposszekcső: új óvoda építése, 171 millió forint,
- ◆ Döbrököz: iskolafelújítás, 108 millió forint,
- ◆ Csikóstóttós: óvodafelújítás, 20,5 millió forint,
- ◆ Dombóvár: Apáczai-kollégium felújítása, 200 millió forint,
- ◆ Dombóvár: Belvárosi iskola felújítása, 502 millió forint,
- ◆ Dombóvár: zeneiskola létesítése, 128 millió forint,
- ◆ Dombóvár: tornacsarnok-felújítás, 115 millió forint.

Ebből lesz az új oktatási rendszer.

* * *

A város és térségének viszonya a kölcsönös tanácsalanságból indult. A friss önállóságú, büszke, független önkormányzatok hamarosan szembesültek azzal, hogy mennyire szűkös a mozgásterük, milyen sok új gond megoldását várja tőlük a településük. És ők kire számíthatnak? Megyére, képviselőre? A reflexek szerint járási központra, városközponttra? Hol vannak ezek, kik ezek? Ki-k kereste a maga helyét és felelősségét. Statisztikai kistérség, elég volt megszokni ezt a kifejezést. Elrendeződni látszottak egy irányban az erővonalak: a kistérségi központ egyensúlyt tartva felelős a központi településért és a térség többi településéért. Ezen még az sem változtatott

⁴¹ Pontosán ugyanennyit nyert Tamási is az „Integrált mikrotérségi oktatási központ kialakítása Tamási városában” témájával.

⁴² Vajon ennek a társulásnak a harmadik tagja, a kis Jágónak, miért nincs megemlítve? Igaz, neki már se iskolája, se óvodája, de az önkormányzata a társulás része, gyerekei a társulás intézményében tanulnak.

sokat, amikor nem is remélt nagy fejlesztési pénzek jelentek meg a láthatáron, csak kissé átszíneződött a kép az egyenjogú partnerségből a paternalista viszonyok felé.

2005-ben a „Nemzeti Fejlesztési Terv szerepe a dombóvári kistérség fejlődésében” című tanulmány így fogalmaz:

„Dombóvárnak sajátos kapcsolata van a kistérség egészével. Egyfajta tyúkanyó szerepet tölt be, aki a szárnyai alá veszi a környező településeket, és így viszi magával őket. A polgármesterek megértették, hogy ha Dombóvár nem fejlődik, akkor a többi település sem fog. Közös érdeknek tartják, hogy első lépésben Dombóvár legyen elég erős ahhoz, hogy húzóerőt jelentsen a többi település számára, amelyek a maguk erejéből, csupán helyi kezdeményezésekkel nem képesek komolyabb fejlődést felmutatni.”

Nem sok idő, három év kellett ahhoz, hogy a szelíd hangnem bosszús türelmetlenségbe váltson. A Dombóvár Város Önkormányzata Integrált Városfejlesztési Stratégia 2007–2013 munkaanyaga írja 2008-ban:

„A természetes vonáskörzet-központ funkciókon túlmenően Dombóvár város szerepe és felelőssége megnövekedett: kistérségi központként fejlődési pályája egyértelműen meghatározza a nála sokkalta rosszabb, néha reménytelennek tűnő helyzetben lévő falusi települések sorsát, boldogulását, lakosságának munka és jövedelemszerzési esélyeit, a kistérségi infrastrukturális beruházások kivitelezhetőségét. (...)

Végül nem szabad arról sem megfeledkeznünk, hogy a város megítélését nagyban befolyásolja, ha antagonisztikus ellentétek tapasztalhatók a térségközpont város és egyes helyi települések fejlettsége között. A jövő versenypozíciói számára pedig valószínűleg nem a leszakadás és hátrányos helyzetűség hangsúlyozása lesz az üdvös, hanem a fejlődés, a potenciális lehetőségek, az elért eredmények dokumentálása, hiszen a gazdaságélénkítésnek, a beruházásoknak ez jelenti a vonzóerőt, nem a stagnálás és leépülés. (...)

Az önkormányzatiság – anomáliái, amatőrizmusa, atomizáltsága és finanszírozási nehézségei mellett – kétségtelenül a piacgazdaságra, a valódi versenyre állás egyik előfeltétele és egyben katalizátora: a helyi erőforrások, humánkapacitások és vállalkozáskészség, tehát maguk a *települések és lakosságuk határozzák meg elsősorban saját sorsuk alakulását.*” (kiemelés az eredeti szövegben)

Gyulaj

Gyulaj egyike azoknak a településeknek, amelyeket a dombóvári városvezetés az Integrált Városfejlesztési Stratégia munkaanyagában olyan határozottan elítélt gyengeségük és tehetetlenségük miatt. Ezerfős magyar eredetű falu, hatalmas erdőség határán, nagyon rossz közlekedési lehetőségekkel, Dombóvártól 22 kilométerre.

A szakályi vasútállomás ugyan négy kilométernyire van, de buszközlekedéshez az út nem elég széles.

Az önkormányzat (iskola, óvoda) és a társulások fenntartású időszakon ad munkalehetőséget. Négy kisebb mezőgazdasági vállalkozó van a faluban, többen eljárnak a volt térszertéstelepeire. Az erdészet elzárkózik a falutól.

A lakosság 40 százaléka cigány, főleg beások. Többségükben három utcaszakaszba tömörülve laknak, egy részük igen rossz, leromlott házban. Néhányuknak van a térszertésten állandó munkája, a többiek rövid közhasznú munkákból, és házaknál, egy közeli gyümölcstételepben és néha (hajtáskor) az erdészetnél végzett alkalmi munkákból élnek.

A nem cigány lakosság munkaképes korú kisebb része a helyi intézményekben, a volt térszertéstelepekben dolgozik, kis boltot, kocsmát vezet, néhányan járnak el Dombóvárra vagy messzebb.

A falu gondjai: a munkanélküliség, az elzártság, a szegénység. A foglalkoztatott nélküli háztartások aránya (2001) 65 százalék.

Az iskola és az óvoda egyedülként nem csatlakozott a kistérségben szervezett intézményfenntartó társulásokhoz. Az iskola 8 évfolyamos, tanulóinak a többsége cigány. Az oktatás jó színvonalú, az iskola jól felszerelt, csak néhány nem cigány gyermek jár el más településre. Az integrációs hálózat bázisiskolája volt, a kistérségben egyedül itt folyik cigány nemzetiségi oktatás, „Kézen fogva” és „2 kézen fogva” HEFOP-pályázatokban vettek részt. Az alsósok épülete jó állapotú, akadálymentesített, nagy játszódudvarral, a felsősök épületét 141 millió ROP-támogatással bővítették, és javították a felszereltségét. Az óvoda régi, nedves épületben működik, de tágas, viszonylag jól ellátott, van saját nevelésű falubeli beás óvónőjük. A ROP-pályázat koncepciójának bírálói szerint inkább egybe kellett volna költöztetni az alsó és felső tagozatot, az óvoda pedig megkaphatta volna az alsósok épületét.

2008-ban pályáztak a telep(es) programban, a pályázatot a „Dombóváriak a Dombóvári Munkanélküliekért” Jóléti Szolgálat Alapítvány készítette 250 millió forintot tervezve, ők lettek a konzorcium vezetői. Bejutottak a második körbe, de végül nem nyertek. Az elnyert támogatásokat foglalja össze a 6. táblázat.

Gyulaj gyönyörű fekvésű falu, hét völgy között, több ezer holdas, dómvadban gazdag erdőség mellett, földjei igen jó minőségűek. A Gyula nevű magyar jobbágyfalut mellé rác telepesek Jovánca néven alapítottak falut. A két helység egy idő után összeért Gyula-Jovánca néven, 1903-ban egyszerűsítette a közigazgatás Gyulajra a település megnevezését. A rác eredetnek ma már csak a dűlőnevekben, tájrészletmegnevezésekben van emléke.

6. táblázat: Gyulaj elnyert támogatásai

Támogatások, pályázatok	Költség	Támogatás	Forrás	Hazai vagy EU-s
	millió forint			
Vállalkozásfejlesztés – nincs				
Infrastruktúra-fejlesztés				
Belterületen meglévő infrastrukturális hálózat fejlesztése (vízbekötések), 2004–2006	4,148	3,733	TEKI	H
Iskolai konyha és ebédlőépület tetőszerkezetének részbeni felújítása, 2007	2,975	1,700	TEKI	H
Orvosi rendelő akadálymentesítése, lépcső, rámpa építése, 2008	3,450	2,760	TEKI	H
Művelődési ház felújítása, fűtőkorszerűsítés, kondicionálóterem kialakítása, 2005	12,080	9,060	AVOP 3.4	EU
A művelődési ház felújításához szükséges önerőhöz hozzájárulás		1,5	BM	H
Központi buszváró, 2006	0,6	0,5	CÉDE	H
Polgármesteri hivatal: felújítás, akadálymentesítés, díszterem és két iroda kialakítása, 2005	5,6	5,0	CÉDE	H
Útjavítás, kátyúzás, Széchenyi utca, 2006		0,7	megyei TFT	H
Esőkár rendbetétele, Kossuth utca, 2005		0,9	megyei vis major	H
Burkolatjavítás, Szent Imre tér, Rákóczi utca, 2005		2,0	CÉDE	H
Parlagfűirtáshoz motoros fűkasza, 2005		0,25	FVM	H
Községi területi padok, szeméttartók, fásítás, 2004	1,12	0,56	LEADER	EU
Közügyi				
Oktatás, infrastruktúra				
Alsó tagozatos iskola: vizesblokk és fejlesztő tanterem, 2003	5,2	3,6	CÉDE	H
Felső tagozatos iskola: átalakítása, emeletráépítés, 2006–2007	148,9	141,0	ROP 2.3	EU
Iskolai konyha és ebédlő, a tetőszerkezet részbeni felújítása, 2007	2,976	1,7	TEKI	H
Oktatás, humán fejlesztés				
„Kézen fogva”: képzés hátrányos helyzetű tanulók integrációs felkészítéséhez, 2004		15,0	HEFOP 2.1.3	EU
„2 kézen fogva”: képzés hátrányos helyzetű tanulók oktatásához, 2005		13,220	HEFOP 2.1.8	EU
Integrációs Hálózat bázisiskolája, 2004		6,0		
Önkormányzati fenntartású intézmények, képességkibontakoztató felkészítés, 2007		1,132	OKM	H
Önkormányzati fenntartású intézmények, képességkibontakoztató felkészítés, 2008		5,9	OKM	H

A nagybirtok és az erdő szorításában a föld kevés volt, a 20. század első felében ezerral csökkent a falu lélekszáma, a lakosok ötöde a tengerentúlra vándorolt. Az 1950-es években a látványos kulákperek első áldozatát innen választották. A téészesítések után és még inkább a körzetesítéseket követően tovább csökkent a lakosság.⁴³ Az 1970-es években a szomszédos, német telepítésű Kurd társközsége lett, két évre még az iskoláját is elvitték, ezt azonban sikerült személyes politikai kapcsolat révén visszaszerezni. A szerepkör nélküli státusz azonban maradt, a vele együtt járó építkezési tilalommal. A téészközpont is elkerült, előbb Kurdra, majd Döbröközre. Az itt maradt állattenyésztő telepek, a háztáji gazdálkodás még biztosították a családok megélhetését, a gyerekeket taníttatták, a tanult fiatalok pedig többnyire a városi vagy városközeli életet választották.

A falu környékén több kis beás cigány csoport élt az erdők szélére telepítve. Gyulajnak volt egy Szőlőhegy nevű irtásos kirajzása hat-hétszáz emberrel. Az 1960-as években ezt a településrészt a fejlesztéspolitika fel akarta számolni, 1967-ben csökkentették, 1970-ben bezárták az iskolát, vele a boltot, a szőlőhegyiek el is mentek, de nem vissza az anyafaluba, hanem távolabbra. A környékbeli cigánytelepek lakóit már az '50-es évek végétől a Szőlőhegy szélére költöztették, 1961-től egyosztályos cigányiskolát tartottak fenn számukra. Később kedvezményes házvásárlással jutottak be a faluba, az elhagyott, kiürült parasztházakba. De közben a cigányiskolát is bezárták, a gyerekeket a falubeli benti iskolába hozták, és nyitottak nekik egy Hétközi Diákotthon,⁴⁴ amely egészen a '90-es évekig működött. A cigány férfiak a téészben vagy távolabbi állami gazdaságban dolgoztak, a parasztnál végeztek ház körüli munkákat ők és az asszonyok is, alkalmi munkák, gyalogmunka, betakarítás volt a gazdaságokban. Többen dolgoztak az erdészethél, akkoriban az erdei gyűjtögetés (hullott gally, gomba, gyógynövény) is – szabott rendben – megengedett volt.⁴⁵ A ház körül veteményest tartottak, disznót, baromfit neveltek. A családok beletörődtek a diákotthonba, a gyerekek idővel eljutottak az általános iskola befejezéséig, többben tovább is tanultak Dombóváron szakmunkásképzőben. Ekkor már 40 százalék körül volt a cigány gyerekek aránya a falusi iskolában.

Nagyobb feszültségeket nem emlegetnek a visszaemlékezések, egy-egy parasztsaládnak megvolt a maga bejáratos cigány családjá, cigány ismeretségi köre, akik elvégezték a nehezebb vagy piszkosabb munkákat, cserébe megkapták a paraszti háztartás kicsiny termékfeleslegét és az elhasznált holmit.

A rendszerváltás után a téészek, állami gazdaságok átalakultak, egységekre szakadtak, termelésük visszaesett, több telep meg is szűnt, a cigány munkásokat elküld-

⁴³ A falubeli vagy innen származó értelmiség szinte büszkén emlegeti, hogy országosan Gyulaj a kilencedik a 100 év alatt legtöbb lakost veszített települések sorában.

⁴⁴ A diákotthonban hét elején megfürdették és átöltöztették őket, hét közben nem volt szabad hazamenniük.

⁴⁵ Az erdőt már akkor is védték persze, különösen mivel komoly vadászház szolgálta ki a pártvezetőket, a külföldi állami vendégeket. A vadászház falubeli parasztagasszonyok látták el, főztek, takarítottak.

ték. A falu népessége tovább csökkent, a cigány családok magasabb gyermekszáma ellenére. Sok az elhagyott parasztház, a táj szépsége miatt többet külföldiek vettek meg. De folyamatosan van cigány beköltözés is. Néhány család Kaposvár környékéről érkezett úgy 15 éve, ők beások. Öt évvel ezelőtt (2003) tudatos beköltöztetés történt, Érdről jött négy család, magyarcigány és kárpátigány eredetűek, nekik az érdi önkormányzat vásárolt itt házat, mert Érden a házaik útban voltak egy műút építésénél. A kaposvári beásokat viszonylag gyorsan elfogadta a falu és a helyi cigányság, az érdieket már kevésbé, nyelvükkel, ruházatukkal, szokásaikkal elütnek a helybeliektől.

A helyi cigányság erősen rétegzett. A jómódúak között van uzsorás, van etno-bizniszben utazó, van egy tanult óvodapedagógus, és van néhány törekvő gazdálkodó; közülük kerülnek ki a kisebbségi önkormányzat tagjai. A nagy többség alkalmi munkák, közmunkák után jár, a ház körül kisebb gazdaságot, veteményest, baromfit, esetleg egy hízót tart. És vannak a máról holnapra élő leszakadók, a nagyon szegények, akik körében testi-lelki esettség, betegség, fogyatékoság tartósítja a helyzetet.

A cigány lakosság aránya 2008-ban már megközelíti az 50 százalékot, az iskolában és az óvodában pedig eléri a 85–90 százalékot. Ezzel együtt a feszültségek is nőnek a parasztok és a cigányok között. Elszaporodtak a régebben ismeretlen mezei, sőt ház körüli lopások is.⁴⁶ A kölcsönös segítő kapcsolatok nem szűntek meg, de beszűkültek a cigányok és nem cigányok között, gyakran hallani gyűlölködő, rasszista megjegyzéseket a parasztok részéről. A cigányok közül csak néhánynak van állandó munkahelye, a volt téesz sertéstelepén dolgoznak. Az erdészlet már nem alkalmaz helybéli munkást, az erdőkezelést kiadták távoli vállalkozóknak, akik saját embeerekkel dolgoztatnak. Még a hulladékfát sem gyűjthetik össze, mint eddig, mivel azt is feldolgozzák préselt tüzelőanyagnak. Hajtáskor hívnak csak alkalmi munkára fiatalabb cigány férfiakat a faluból.

A Gyulaj Zrt. elzárkózása az egész falunak gond. Az erdőn keresztül vezető úton át 12 kilométeren el lehetne jutni Tamásiba, de a behajtás pénzbe kerül, és a Tamásiban székelő központban kell engedélyt váltani hozzá. Az erdő hiába van itt mellettük, semmi sem jut belőle.

A közlekedés amúgy is megnehezíti az életet. Azt mondják Gyulajra, hogy zsákfalu, pedig eredetileg nem is lenne az, hiszen vezet út Szakály felé, Kurd felé és Tamási felé is innen. A Tamási felé vezető út lezárva. A buszjárat Kurd felől jön be, a falu végén megfordul, és megy vissza Kurd, Döbrököz és végül Dombóvár felé. Ötven perc az út a közvetlen járattal a 22 kilométerre levő Dombóvárig, ha nem kell Kurdon átszállni – egy oda-vissza út Dombóvárra 900 forint. A Szakály felé vezető út fontos lenne, mert ott van olyan vasútállomás, ahol a gyorsvonat is megáll. A 4,2 kilométeres utat 2000 óta próbálták rendbe hozni, hogy autóközlekedésre alkalmas

⁴⁶ Ma már, ha másról nem, arról biztosan meg lehet különböztetni egy nem cigányok lakta parasztházat, hogy rács van az ablakán, és több nagy kutya az udvarán.

legyen. A 2000-es évek elején útpályázattal nyertek 50 millió forintot; a Döbröközi Mezőgazdasági Zrt., amelynek telepei vannak arrafelé, szintén hozzájárult valamennyivel, a belügyminisztérium személyes kijárássra kétszer is adott 15 milliót, így jött össze évek alatt a szükséges 117 millió forint. Meg is épült az út, de a szűkös lehetőségéből csak keskenyre futotta, és a buszvállalat nem hajlandó felhajtani rá. Két oldalán fél-fél méterrel meg kellene szélesíteni ahhoz, hogy ténylegesen használni lehessen, a személygépkocsi-forgalomnak még éppen elegendő, de az utazáshoz, munkába járáshoz buszközlekedésre lenne szükség.

A másik nagy gond a munkanélküliség. A képzetlen vagy lecsúszott nem cigány lakosok között is van, aki nem talál munkát, vagy nem tud bejárni. A közmunkákat a kistérségi társulás szervezi, ezek néhány hónaposak, 10–20 embernek adnak váltakozva munkát. A polgármester nő, és azokra a lehetőségekre alkuszik, amelyeket 10 százalékos önrésszel megúszhat a falu. A közmunkáscsapatot ő maga szervezi, mielőtt polgármesterré választották volna 2006-ban, 30 éven keresztül az iskola gazdasági vezetője volt, így mindenki jól ismeri, és mindenkit jól ismer.

„Az önkormányzat tudna munkát adni, de azt is nagyon meg kell szervezni, és az egyedül az én dolgom, 20 embert elosztani, mindenkinek megtalálni a megfelelő munkát napról napra. Van, aki a gépekhez ért, a másikra nem lehetne rábízni, de gyönyörűen kaszál, az egyik nagyon szépen takarít, a másikat nem engedném be takarítani, mert szeret ellopni ezt-azt, de a kerti munkát nagyon jól csinálja. Télen van ároktisztítás, bozótszedés, vannak elhagyatott házak, meg mondom is, hogy adják az önkormányzatnak, ami romos, nem használják a telket. Jó lesz az önkormányzati területnek, már van így egy pár.” (polgármester)

Vannak képzéshez kapcsolódó munkaügyi központi programok is. Két éve egy reményteljesnek tűnő próbálkozás indult be. Költözött a faluba egy szabolcsi férfi, aki hivatásos módon értett a vesszőbútor-készítéshez, ebből is élt meg valamennyire. Ez összetalálkozott az adott képzési lehetőséggel, és elindult a szakember vezetésével egy 4 hónapos tanfolyam. Az önkormányzat egyik üresen álló házát a közmunkások rendbe hozták, az önkormányzat földjén vesszőt ültettek. A tanfolyam elvégezte 12 ember, férfiak, nők vegyesen, többségükben cigányok, meg is tanulták a bútorfonást úgy-ahogy. Még lehet látni az önkormányzatban, magánháznál a tanfolyamon készült bútordarabokat, karos ládát, előszobafogas-tartó falat, de hát elég gyenge darabok, kicsik is, mintha gyerekbútornak készültek volna. A tanfolyam végén semmi nem történt, eladással, megrendelés szerzésével senki nem foglalkozott, a szabolcsi ember odébbállt.

Egy másik menetben 12 famegmunkálót képeztek ki munkaügyi központi támogatással, mondván, hogy erdős vidék, itt ez a végzettség kenyeret ad. Nem ad, az erdészet nem foglalkoztatja őket. Hasonlóan járt az a négy számítógépes tanfolyamot végzett fiatal nő és férfi, akik ezzel a nem használt, nem gyakorolt tudással sehová nem mehetnek. Távmunka szóba sem jön, nincs hozzá felszerelésük, kapcsolatuk.

A fő foglalkoztató az önkormányzat (óvoda, iskola, melegkonyha, művelődési ház és könyvtár), az intézmények karbantartása, takarítása, van mellette egy társulások fenntartású, 18 személyes bentlakásos idősok otthona. Mezőgazdaságból négy vállalkozó él meg, egy kisebb faüzem (gatter) most ment tönkre. Négy bolt, két kocsmá van családi vállalkozásban.

Az önkormányzat állandó adósságban van. Több éven át volt ÖNHIKI-s, jelenleg nagyjából 20 millió az adóssága, ami az iskola fenntartásából adódik. Párral, a Tamási melletti kicsiny faluval van körjegyzői társulásban.⁴⁷ A társulási kényszer a körjegyzőség terén is nyomasztó, Gyulaj az önálló Döbröközzel próbált közös jegyzőségre lépni. Döbrököz hajlandóságot is mutatott, de aztán a képviselő-testület megtagadta a kérést, mondván, nem kap annyit érte, hogy megérje, hogy a jegyzőjét időnként nélkülözni kelljen. A döntés hátterét nem ismerjük.

Az iskola a falu legjelentősebb intézménye. Változóan 140 körüli gyerek jár. Két épületben folyik a tanítás, az alsó épület az alsó tagozat és az irodák helye, a felsőnek nevezett épület a katolikus templom mellett van, egy dombon, ide járnak a felsősök. Az alsó épületet nemrég hozták rendbe, CÉDE⁴⁸-támogatással nyaktörő akadálymentesítő lejtőt is építettek a zsidongóba. Az osztálytermek jól felszereltek, gondosan díszítettek. Parkszerű, gondozott kert is tartozik az iskolához, nagy játszó fapavilonnal, szabadtéri játszoeszközökkel.

A felső iskolát átépítették 141 millió forintos ROP-támogatással, 2007-ben adták át. Emeletráépítés, kötelező lift, orvosi rendelő, tornaszoba, fiú-lány fürdő (nem használatos). Nincsenek a pedagógusok megelégedve az eredménnyel. Fájlalják, hogy senki nem kérdezte meg őket, mindent az önkormányzat és a volt igazgató intézett. Hatalmas, kihasználatlan, sötét terek vannak, a gyerekek szinte elvesznek az épületben, a tanári iroda pedig nagyon szűkös. Az osztálytermekben számítógépek vannak ugyan, de internethasználat nincs, mert nagyon drága lenne a rácsatlakozás, működő projektor alig van. Ugyancsak nagyon drága lesz kifűteni az épületet. Azt tartották volna jobb megoldásnak, ha a felső épületet úgy alakítják át, hogy az alsó tagozatosok is elférjenek, és akkor a jó alsó épületet átadhatták volna az óvodásoknak, akik százéves, nedves épületben vannak. A régi igazgató még mindig jónak tartja a mostani helyzetet, igaz, ő már Dombóváron oktatásügyi referens.

Mindazonáltal az iskola a régi igazgatónak köszönheti, hogy még a felszínen van, ezt volt kollégái is elismerik. Bevezette, hogy minden lehetőségre figyelni kell, egyfolytában pályázni, akár mennyi munkába is kerül. Vállalni kell, hogy cigányos iskola vagyunk, ezt kell nagyon jó színvonalon csinálni, és olyan oktatási körülményeket teremteni, hogy a nem cigány szülők se vigyék el a gyerekeiket. A pedagógusokat gyúrta, fejlesztéseket, továbbképzéseket szervezett, a kistérségben egyedülként hozta a HEFOP-os pályázatokat, kettőt is („Kézen fogva” és „2 kézen fogva”), min-

⁴⁷ Pári a tamási kistérségben 1990 után lett ismét önálló, Tamásiról leválva. Eredetében az uradalmi erdő kiszolgálására telepített német irtásfalu.

⁴⁸ Önkormányzati fejlesztések támogatására területi kötöttség nélkül

dig helybe hozta a képzést, nem utaztatta a tanárokat. Az Országos Oktatási Integrációs Hálózatban bázisiskola lettek, a kistérségben itt van egyedül cigány nemzetiségi oktatás. A fogyatékos gyerekek Iregszemcsén és Paradicsompusztán, speciális iskolában tanultak kollégiumban. A szülők kérésére, na meg tán a normatíva miatt is, az igazgató hazahozta őket, bevezette integrált oktatásukat; 20–25 gyerekről van általában szó. Van gyógypedagógus, fejlesztő pedagógus, a szakos ellátottság amúgy is rendben van.

Nincs felmentett gyerek, vagy talán egy-egy, mindenki elvégzi az iskolát, és – elvileg – tovább tanul. A jobbak, legutóbb öt lány Szekszárdra ment az Arany János Kollégiumi Szakiskolai Program révén,⁴⁹ a többiek Dombóváron kezdék meg a szakiskolát.

Szegény családok, tanulatlan szülők gyerekeiről kell az iskolának gondoskodni: a gyerekek 85 százaléka hátrányos, 45 százaléka halmozottan hátrányos helyzetű.

Az óvodában eddig három csoport működött. 2008-ban a gyerekek számának csökkenése miatt úgy döntött az önkormányzat, hogy egy csoportot megszüntet, így 57-en járnak a két csoportba. Egy óvodapedagógust küldtek el, azt, akinek nem volt meg a felsőfokú végzettsége. Igaz, a mostaniak után jövő évjáratok létszáma megint magasabb.⁵⁰ Nagyon szeretnének jobb, száraz épületet, jobb mosdókkal, vécékkel, jobban beosztott terekkel, de erre a nagy iskolai beruházás után nem sok esélyük van.

2008-ban nagy lehetőség előtt állt a falu. Felpezsdítette volna az életet, sok embert megmozdított volna, az bizonyos. Az önkormányzat indult a szociális minisztérium és az OFA⁵¹ újabb telep(es)nek elnevezett települési és szociális integrációt célzó pályázatán. Érdekesen kezdődött:

Egy Babos ragadványnevéű mozgékony, szervező cigány férfi, a helyi Roma Egyesület elnöke Dombóváron járt, és csak úgy megszokásból, kapcsolaterősítésből bement a Jóléti Szolgálat Alapítvány irodájába, hogy mi újság, nincs-e esetleg valami jó kis pályázat a láthatáron. Az iroda vezetője leült a számítógéphez, és elkezdtek keresgélni. Így akadtak a telep(es) programra. Mindjárt megragadta a fantáziájukat, igaz, hogy nincs cigánytelep a faluban, de sokan élnek egy-egy utca egy-egy szakaszán együtt, és sokan közülük nagyon rossz állapotú épületben. Meg is beszéltek, hogy belevágnak, az alapítványtól elmennek a faluba, és megbeszélik a részleteket.⁵²

⁴⁹ Régebben sokan kerültek a Gandhibá is, de a szülők túl távolinak találták Pécsét. És a Gandhi nem adta meg, amit várni lehetett, egyik gyerek sem tanult tovább felsőfokon.

⁵⁰ A védőnő szerint a nagy ingadozásnak az lehet az oka, hogy a mostani kevés gyerek abban az időben született, amikor egy program keretében ingyen kaphattak az asszonyok fogamzásgátló spirált. Amikor ez megszűnt, ismét megnőtt a születések száma.

⁵¹ Országos Foglalkoztatási Közalapítvány

⁵² Az alapítvány oldaláról és Babos is ugyanígy mesélték el a történeteket. Az alapítvány részéről Naszvadi Balázs lett a projektgazda.

A gyulai polgármester szívesen fogadta az ötletet, azon indult az elmélkedés, hogy kit hívjanak konzorciumi tagnak, és a vita, hogy hol legyen a célterület. Az alapítvány képviselője ráhagyta az érintettekre, döntsék el a helyszínt maguk, de hallgassák meg egy szakember véleményét is. Jött egy építész, aki végignézte a lehetséges helyszíneket, és elmondta, hogy hol rosszabbak a házak. Elfogadták a javaslatát.

A konzorciumban a főtag a Jóléti Szolgálat lesz, ezt is elfogadták, hiszen ők fogják kidolgozni a pályázatot. Benne lesz az önkormányzat, a kisebbségi önkormányzat, Babos Roma Alapítványa, az iskola, mert oktatási komponense is van a pályázatnak, és legyen benne Majláth is a dombóvári Roma Kht.-tól, a szakképzési részt ők fogják végezni, őket amúgy is nehéz kihagyni. De még legyen benne a kistérségi roma társulás is, ami egy újabb döbröközi szervezet, a kistérségi társulás mintájára kívánna működni cigány változatban, de egyelőre csak a döbröközi dolgokkal foglalkozik, mint egy rendes települési Cigány Kisebbségi Önkormányzat (CKÖ). Szociális munkásokat is kellett szerezni, kettő volt az alapítványnál, de ők csak félállásban tudnak az ügygel foglalkozni, még kell hozzájuk valaki. A Dombóváron székelő, a kistérségi ellátást végző szociális szervezet nem vállalta, nem is érdeklődött, nekik erre nincs kapacitásuk. Így Tamásiból jött az ottani szociális szervezet vezetője, akit érdekelt a dolog. A szociális munkások készítettek egy adatfelvevő ívet, és végigjárták a kijelölt terület 25 családját, több napig tartott a munka, alaposan végezték. Beszerezték az első körben szükséges engedélyeket, bizonylatokat. Túl is jutottak az első körön, itt 150 millió forinttal számoltak, ebben volt átépítés, komfortosítás és házvasárlás, volt az érintettek OKJ-s képzése egyszerűbb építőipari és karbantartó szakmákra, a nőknek takarítóképzés.

Az első kör után már komolyan nekiláttak előszerződéseket kötni leendő munkáltatókkal, találtak is ilyeneket a Döbröközi Mezőgazdasági Zrt.-ben, amely te-reprende-zési munkákra hajlandó tíz embert foglalkoztatni, találtak egy bonyhádi szülő- és gyümölcsstermesztő vállalkozót, akinek sok emberre van szüksége, még az erdészet vezetői is szóba álltak velük, igaz, választ nem adtak, hozzanak kidolgozott finanszírozási terveket. A Gyulajért Alapítvány (Balipap Ferenc) csinálja a köz-ségfejlesztő részt. A döbröközi társaság jó ötletet hozott, ezek az emberek úgy sin-csenek tisztában azzal, hogy milyen bajuk van, jöjjön egy komplett szűrőbusz Pécs-ről, és az egészségügyi komponens keretében vizsgáljon ki mindenkit mindenről, és majd a kistérségi roma társulás ennek a tapasztalatai alapján kiterjeszti a szűrő-vizsgálatot az egész kistérségre. A projektmenedzserek öt napot töltöttek Budapesten a program részleteinek megbeszélésével, csiszolásával. A kért összeget közben 250 millió forint-ra emelték, mivel a központi eligazítás nyomán úgy határoztak, hogy a célterületen minden lebontanak, a jobb állapotú, komfortos házakat is, és min-denki költözik. Ez drágább megoldás, de az sem lenne jó, ha nagyon hézagosan maradna ott az az utcavég – a központi elgondolás az volt emögött, hogy ne hagy-junk telepmaradványokat. Reménykedő volt mindenki, tizenketten jutottak a má-sodik fordulóba (közülük három menet közben feladta). A gyulaiak nagyon bíztak a pályázat minőségében, kidolgozottságában. Az emberek már előre tervezgettek,

ki melyik eladó házat nézte ki magának, az önkormányzat betett a pályázatba egy kisbuszt a munkások szállítására. A busszal már más tervei is voltak: gondoskodni a Tamásiba majdan járó gyerekek szállításáról. Az iskola projektor- és számítógép-beszerzést tervezett. Egy asszonynak, akinek nincs tető a konyháján, megígérték, hogy már csak ezt a telet kell kibírnia a családjával ebben a házban.

Hát nem sikerült. Vigasztalhatnák magukat a résztvevők azzal, hogy annyi új ötlet előjött az együttműködés kapcsán, annyi új ismeretséget kötöttek, amelyeknek még hasznát vehetik, hogy volt értelme a közös munkának. Kétes vigasz lenne.⁵³

⁵³ A tanulmány közreadásakor – 2010-ben – az az újság, hogy mégiscsak bejutottak egy újabb telepes programba, aminek csak lakhatási komponense van; 55 millió forintot kaptak, 9 házat vettek, ezeket komfortosítják és felújítják, a régi házakat ledózerolják, akármilyen állapotúak. A házak már készülnek, 2010. május–júniusa az átadás várható időpontja.

F1. A kiválasztott települések rövid bemutatása

Balkány az Észak-alföldi régióban, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, a Nagykállói kistérségben található, kiterjedt tanyavilágú, 7000 fős település, ahol a roma lakosok aránya 1,4 százalék, a regisztrált munkanélkülieké pedig 10,2 százalék. Számos szolgáltató és építőipari tevékenységet folytató vállalkozás működik helyben.

A település 32 NFT1 és hazai támogatású pályázatot nyert, összesen 1,7 milliárd forint összegben. A pályázatokat az alábbi célok megvalósítása érdekében nyújtották be: sajátos nevelési igényű tanulók együttnevelése; munkahelyi képzések támogatása; óvoda- és iskolafelújítás, bővítés; kis- és középvállalkozások műszaki-technikai hátterének fejlesztése; tenyészbaromfi-telep létesítése, intervenciók terménnytároló építése; Fináncntanya egészséges vízellátásának biztosítása; a Művelődési Ház felújítása; burkolatfelújítás; ipari park létesítése.

Balkányon két iskola is működik, az egyik a tanyasi területen. Az óvodai férőhelyek száma 238, bölcsőde nincs a községben.

Csányoszró a Dél-dunántúli régió Sellyei kistérségében, Baranya megyében van. A kistérség 35 településéből egy város (Sellye), 34 pedig község. Utóbbiak közül 30 településen 500-nál is kisebb a lakosságszám. Az átlagos települési lélekszám 416 fő. A kistérség népességszáma elsősorban a nagyarányú belföldi elvándorlás miatt csökkent jelentősen. Kiugróan magas a tartós munkanélküliek aránya.

Csányoszró a kistérség negyedik legnagyobb települése, és egyike annak a településnek, ahol az általános iskola alsó és felső tagozattal működik, melynek ellátási körzetéhez Besence és Nagycsány is hozzátartozik. Csányoszró 10 NFT1 és hazai támogatású pályázatot nyert, összesen 321 millió forint értékben. Lakosainak száma 730 körül van, a roma lakosok aránya 2,8 százalék, a regisztrált munkanélkülieké pedig 21,4 százalék.

A pályázatokat a térségi infrastruktúra és a települési környezet fejlesztése érdekében nyújtották be, és óvodaépítésre, iskolafelújításra, -bővítésre és útfelújításra

kaptak támogatást (ROP). A hazai támogatásokból többek között az idősek nappali ellátását biztosító épület kialakítása és a ravatalozó felújítása valósult meg.

Csokonyavisonta a Dél-dunántúli régió Barcsi kistérségében, Somogy megyében található. A kistérséget 29, zömében 1000 fő alatti község alkotja. Barcs, Babócsa és az 1600 fős Csokonyavisonta a három legjelentősebb település. Utóbbi a kistérség legrégebbi és talán legjelentősebb turisztikai potenciállal rendelkező települése (fürdőfalú). A lakosság száma 1600 fő körül van. Az itt élő romák aránya 1,8 százalék, a regisztrált munkanélkülieké 17,2 százalék. A település 20 NFT1 és hazai támogatású pályázatot nyert, összesen 273,8 millió forint értékben.

A kistérség összesen 341 projektet nyert el 1,3 milliárd forint összeggel, fejlesztési prioritásai a komplex befektetések ösztönzése, a turizmusfejlesztés, a vidékfejlesztés, illetve az infrastruktúra fejlesztése. Egyik pályázat sem mutat abba az irányba, mely az itt élő szegényebb sorsú lakosság tartós megkapaszkodását szolgálná.

Dombegyház a Dél-alföldi régióban, a Mezőkovácsházai kistérségben, Békés megyében található. A település lakóinak száma 2300 fő, a romák aránya 0,33 százalék, a regisztrált munkanélkülieké 9,8 százalék. Általános iskola és óvoda is van Dombegyházon, de mindkét intézmény kihasználtsága alacsony. Figyelemre méltó, hogy összesen körülbelül 90 vállalkozás működik a településen. Dombegyház 9 NFT1 és hazai támogatású pályázatot nyert, összesen 393,6 millió forint értékben.

A nyertes projektek a halmozottan hátrányos helyzetű gyerekek esélyegyenlőségének biztosítását, az iskolai integrációt, illetve különböző mezőgazdasági fejlesztéseket (pl. gabonasiló építése, öntözőberendezések kiépítése) céloztak meg.

Felsővadász az Észak-magyarországi régió Szikszói kistérségében, Borsod-Abaúj-Zemplén megyében található. A lakosság száma 550 fő, a romák aránya 31 százalék, a regisztrált munkanélkülieké 25,4 százalék. A településen a romák elszigetelten, cigánytelepen élnek. A kistérség nyertes projektjeinek tárgyát jórészt gazdaságfejlesztés, infrastruktúra-fejlesztés és különböző humán programok képezték. Felsővadász 6 NFT1 és hazai támogatású pályázatot nyert, összesen 251,9 millió forint értékben. Benyújtottak egy 102 millió forintos HEFOP-pályázatot, amely azonban nem nyert.

Figyelemre méltó, hogy 11 nonprofit szervezet, 13 egyéni vállalkozó és két cég is tevékenykedik a településen

Gyulaj a Dél-dunántúli régió Dombóvári kistérségében, Tolna megyében található. A kistélepülés lakosainak száma ezer fő körüli, a közlekedése rossz, nagy kerülőkkel közelíthető meg. A helyi cigányok aránya 40 százalék, a regisztrált munkanélkülieké 15,6 százalék. Helyi munkaalkalom kevés van, disznóhizlalda néhány embernek, fakitermelő kisegítés vállalkozóknál, egy nagyobb gyümölcsstermesztőnél betakarítás. Sok a megműveletlen föld, lehet bérelni. Két cigány család gazdálkodik több hektár-

ron, állattartással, de a cigány házaknál is gyakori a veteményes, kisebb gyümölcsös, disznó, baromfi.

1970-ben megszüntették a cigánytelepet, és az egykor ott lakók olcsón régi parasztházakat vettek. Két utca végén élnek nagyobb tömbben, és még két utcában szétosztottan, régi házakban, vannak felújítottak, vízvezetékekkel, és vannak egészen romos állapotúak. A település eddig 14 NFT1 és hazai támogatású pályázatot nyert, összesen 191 millió forint összegben.

Hencida bihari kistelepülés a Berettyóújfalui kistérségben, 1314 fős népességének egyharmada 17 év alatti gyerek, közel egyötöde 60 éven felüli és több mint fele aktív korú. Közülük 11,7 százalék (84 fő) rendszeres szociális segílyt kap. A polgármester becslése szerint a segélyezettek 80 százaléka cigány. A munkanélküliségi ráta az országos átlag közel háromszorosa, de a helyiek 30–40 százalékosra teszik a tényleges munkanélküliséget, ami a roma családok körében 70–80 százalékos. A falu középosztálya Berettyóújfaluban, esetleg Debrecenben dolgozik, a cigányok többsége viszont nem tud belépni az elsődleges munkaerőpiacra. Szezonális és alkalmi munkák adódnak a mezőgazdaságban, „a szülők, sőt még a gyerekek is nyáron vállalnak ideénymunkákat”.

Kazár kétezer fős település a Salgótarjáni kistérségben. A regisztrált munkanélküliek aránya az elmúlt tíz évben a kistérségi átlagnál is kedvezőtlenebb volt, általában évente 12–16 százalék között mozgott. A romák aránya az iskolában és az óvodában is évről évre emelkedik, a településen 22 százalék körül lehet arányuk a lakosságon belül. Kazáron a cigányságon kívül más nemzetiség, kisebbség nem él jelentős létszámban.

Salgótarján Megyei Jogú Város mögött Kazár a második az NFT1-pályázatok nyertes listáján. Az NFT1 alatt a HEFOP-pályázatukkal 12 088 ezer forintot nyertek, míg a nyolc településsel megvalósult AVOP LEADER keretében 859 341 millió forint támogatáshoz jutott a település. A kistérséghez képest időben lemaradva, de hazai forrásból sorra megvalósultak az 1994-ben már tervezett főbb infrastruktúralis beruházások (14 pályázat 1113 millió forint értékben összesen).

Lak az Észak-magyarországi régióban, az Edelényi kistérségben, Borsod-Abaúj-Zemplén megyében van. Az edelényi az egyik legrosszabb mutatókkal rendelkező, előregedő-kihaló, egyre inkább gettósodó kistérség. A 600 fős településen a romák aránya 46 százalék, a regisztrált munkanélkülieké 21,4 százalék. Lak eddig összesen 213,2 millió forintot nyert NFT1 és hazai támogatású pályázatok révén.

Előregedő aprófalú a Belső-Csereháton, ahol valamikor elsősorban állattartásra alapuló mezőgazdaság működött. A legközelebbi város Edelény, busszal kb. 35–40 perc. A falu lakosainak egyre nagyobb aránya roma, akik a faluszéli telepen laknak.

Milota az Észak-alföldi régió Fehérgyarmati kistérségében, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében található. A lakosság száma 850 fő, a romák aránya 8,5 százalék, a regisztrált munkanélkülieké 18,9 százalék. Milota eddig összesen 9 NFT1 és hazai támogatású pályázatot nyert 172,2 millió forint összegben. 2002–2005 között a település vállalkozói és az önkormányzat 21 pályázatot nyertek.

Öcsöd az Észak-alföldi régió Kunszentmártoni kistérségében (LHH) Jász-Nagykun-Szolnok megyében van. A Tisza és a Körös közelsége miatt a Tiszazug a Vásárhelyi-terv kiemelt fejlesztési térségei közé tartozik. Öcsödön a lakosság száma 3500 fő, a regisztrált munkanélküliek aránya 16,7 százalék. A település eddig összesen 20 NFT1 és hazai támogatású pályázatot nyert 613,9 millió forint összegben.

A roma népesség 8 százalékos aránya az alföldi átlagot meghaladja. Többségük az oláh közösség tagja. A környék városaira jellemző, hogy a 1970–80-as években betelepült roma lakosság többsége Öcsödről vagy a Tiszazugból származik.

Foglalkoztatási, gazdasági mutatói az országos átlag alattiak. A település korábban elsősorban a hazai fejlesztési források megszerzését célozta meg, mert azok elérése egyszerűbb.

Ricse az Észak-magyarországi régió Bodrogi kistérségében, Borsod-Abaúj-Zemplén megyében található. A lakosság száma 1900 fő, a romák aránya 15 százalék, a regisztrált munkanélkülieké 11,9 százalék. Eddig 21 NFT1 és hazai támogatású pályázatot nyert a település 1,3 milliárd forint összegben.

2005 márciusában megalakult a bodrogi és a helyi LEADER akciócsoport. Említésre méltó a cigándi árapasztó víztározó, mely négy település: Cigánd, Nagyrozvág, Pácin és Ricse között helyezkedik el. Alapterülete körülbelül 25 négyzetkilométer, teljes feltöltésekor közel 94 millió köbméter vizet képes befogadni és elraktározni, ezzel mintegy 25 centiméterrel csökkenthető a Tisza árvízi szintje a vízbeeresztés szelvényében.

Telkibánya, az egykor híres bányásztelepülés, az Abaúj-Hegyi kistérség viszonylag kedvezőbb társadalmi-gazdasági helyzetben lévő települése. Bár lélekszáma alacsony (2005-ben 669 fő), de az ide érkező turistákat több szálláslehetőség és étterem is várja. Mindezek kövekeztében a faluban élők helyzete némileg jobb, mint a környező településen élőké (alacsonyabb a rendszeres szociális segélyre szoruló aránya, magasabb az egy főre jutó jövedelem stb.), és maga a település is rendezettebb képet mutat. A település népességszáma csak minimálisan csökkent 1990–2005 között. Jelentős problémát okoz azonban a helybeli munkahelyek korlátozott száma, így sokan kénytelenek más településen munkát vállalni.

Tiszaadony a Vásárosnaményi kistérségben található 750 fős település, ahol a népességcsökkenés folyamatos tendenciája figyelhető meg, a születések számában mutató tartós csökkenés a 20 évesnél fiatalabbak minden korcsoportjának létszámá-

ban fogyáshoz vezetett. A lakónépesség csökkenésének mértéke 2001 és 2005 között –2,6 százalék (a megyei átlag –1,6%). A születésszám a kistérségben 2001 és 2007 között folyamatosan csökkenő tendenciát mutat, míg Vásárosnaményban az élvszületések száma emelkedik.

A kistérségben a megyei átlagot (11,1%) jóval meghaladó, 16,5 százalék a regisztrált munkanélküliek aránya. A természeti és építészeti értékek, a rendezvények miatt nagyon élénk az idegenforgalom, elsősorban a nyári időszakban. A megye 11 kistérsége közül a vásárosnaményiban a legmagasabb az 1000 lakosra jutó kereskedelmi (44) és magánszálláshelyek (20) száma is.

A kistérségben az NFT1 keretében összesen 55 program kapott támogatást mintegy 1,8 milliárd forint értékben. A pályázatok közül 37 AVOP, 13 GVOP, 4 ROP és mindössze egy HEFOP.

Tiszaroff a Közép-Tiszavidék kedvezőtlen adottságú települése a Tiszafüredi kistérségben, amit intenzív népességcsökkenése is jól mutat. Helyben kevés munkalehetőség van (csak két cég foglalkoztat nagyobb számban embereket: Agroff Kft., Ferrit-KKS Kft.), a vállalkozások többsége csupán néhány főnek ad munkát. Feltűnő, hogy a megyeszékhely (Szolnok) nem tud számottevő munkahelyet biztosítani, ráadásul közlekedési elérhetősége sem ideális, így sokad dolgoznak távoli településeken (nem napi ingázóként Budapesten, Gyálon).

A település idegenforgalmi adottságai kedvezőek (a Tisza partján fekszik), melyre építve ma már több szálláshely is van a faluban, valamint nyaraló és hétvégi házakból álló részei is vannak. Ennek megfelelően nyaranta megduplázódik a falu lélekszáma, ami a helyben elérhető szolgáltatások körét is bővíti, hiszen nagyobb a kereslet a nyári időszakban. A település az új Vásárhelyi-tervben is érintett, ennek keretében egy vésztároló épül a falu határában.

A roma népesség aránya az átlagnál némileg magasabb. Tiszaburával és Tiszabővel összefogva a romák foglalkoztatását bővítő integrált startégiát dolgoztak ki.

F2. Foglalkoztatott nélküli háztartások a kiválasztott településeken az utolsó népszámlálás adatai alapján

Település	Összes háztartás	Nincs foglalkoztatott a háztartásban			Foglalkoztatott nélküli háztartások		100 háztartásra jutó	
		Munkanélküli + inaktív + eltartott van	Inaktív + eltartott van	Csak eltartott van	száma	aránya, %	személyek száma	foglalkoztatottak aránya, %
Balkány	2 243	286	984	12	1 282	51,2	295	59
Csányoszló	262	17	136	–	153	58,4	276	60
Csokonyaváralja	624	44	295	3	342	54,8	280	67
Dombegyház	972	86	482	4	572	58,9	244	61
Felsővadász	184	17	105	1	123	66,8	288	45
Gyulaj	355	49	182	1	232	65,4	297	52
Hencida	427	68	197	3	268	62,7	309	55
Kazár	745	67	331	2	400	53,4	257	74
Lak	197	46	89	3	138	70,1	308	38
Milóta	320	70	137	3	210	65,6	267	45
Ócsöd	1 515	132	811	17	960	63,4	246	54
Ritce	683	100	345	7	452	66,2	260	49
Telkibánya	261	30	139	4	173	66,3	263	48
Tiszaadony	258	49	137	–	186	72,1	286	40
Tiszaróff	768	64	400	6	470	61,2	252	55
Ország összesen	3 862 702	164 941	1 365 562	48 655	1 579 158	40,9	257	94

Forrás: A háztartások a háztartástagok száma és gazdasági aktivitási összetétel szerint. KSH Népszámlálás 2001.
Lengyel Gabriella számításai.

F3. Egyes támogatási és projekttypusokhoz tartozó szempontrendszer

Közoktatás

Közoktatás: iskolabővítés, óvodabővítés (Balkány, Csányoszló, Dombegyháza, Felsővadász, Gyulaj, Lak, Milota)

- ◆ A település, illetve a települési iskola státusza az adott településen, illetve oktatási piacon, tehát azokon a településeken, amelyek iskolafenntartó társulást működtetnek, vagy amelyek többé-kevésbé zárt beiskolázási körzetet alkotnak, illetve amelyek keretében a tanulók „elosztása” tényleges alku tárgya. A HH, HHH, SNI és roma gyerekek eloszlása az iskolák között, az iskolai migráció dinamikája.
- ◆ A HH, HHH, SNI és roma gyerekek eloszlása az iskolákon belül
- ◆ Lemorzsolódás, korai iskolaelhagyás, túlkoros tanulók aránya, iskolai erőszak, deviancia
- ◆ A fejlesztés hatása az oktatási piac iskoláinak státuszára
- ◆ A fejlesztés hatása a HH, HHH, SNI és roma gyerekek eloszlására
- ◆ A fejlesztés hatása az iskolai migrációra
- ◆ A fejlesztés hatása az oktatás minőségére
- ◆ Iskolafenntartó társulás, illetve többcélú kistérségi társulás által fenntartott iskolák esetében létezik-e olyan iskola, amelyet formálisan vagy ténylegesen az SNI, illetve a HHH gyerekek fogadására jelöltek ki, illetve „fejlesztettek ki”.
- ◆ Iskolafenntartó társulás, illetve többcélú kistérségi társulás által fenntartott iskolák esetében létezik-e olyan iskola, amelyet formálisan vagy ténylegesen nem tartanak „felkészültnek” arra, hogy HH, HHH, SNI tanulókat fogadjon, ezért formálisan is az oktatási piac elit iskolájának tekintik.

Közoktatás: esélyegyenlőségi projektek: SNI gyerekek együttnevelése, lemorzsolódás csökkentése, HHH gyerekek esélyegyenlősége, óvodai roma felzárkóztatás, bemutató tanítás, integrációs bázisiskolák (Balkány Dombegyház, Gyulaj)

- ◆ Az érintett iskolák, óvodák státusza az adott településen, illetve oktatási piacon, tehát azokon a településeken, amelyek iskolafenntartó társulást működtetnek, vagy amelyek többé-kevésbé zárt beiskolázási körzetet alkotnak, illetve amelyek keretében a tanulók „elosztása” tényleges alku tárgya. A HH, HHH, SNI és roma gyerekek eloszlása az iskolák között, az iskolai migráció dinamikája
- ◆ A HH, HHH, SNI és roma gyerekek eloszlása az iskolákon belül
- ◆ Lemorzsolódás, korai iskolaelhagyás, túlkoros tanulók aránya, iskolai erőszak, deviancia
- ◆ A projekt hatása az oktatási piac iskoláinak státuszára
- ◆ A projekt hatása a HH, HHH, SNI és roma gyerekek eloszlására

- ◆ A projekt hatása az iskolai migrációra
- ◆ Iskolafenntartó társulás, illetve többcélú kistérségi társulás által fenntartott iskolák esetében létezik-e olyan iskola, amelyet formálisan vagy ténylegesen az SNI, illetve a HHH gyerekek fogadására jelöltek ki, illetve „fejlesztettek ki”.
- ◆ Iskolafenntartó társulás, illetve többcélú kistérségi társulás által fenntartott iskolák esetében létezik-e olyan iskola, amelyet formálisan vagy ténylegesen nem tartanak „felkészültnek” arra, hogy HH, HHH, SNI tanulókat fogadjon, ezért formálisan is az oktatási piac elit iskolájának tekintik.

Foglalkoztatás

Foglalkoztatásbővítés – mezőgazdasági, illetve élelmiszer-feldolgozó és értékesítő vállalkozások támogatása: mezőgazdasági eszközbeszerzés, tenyészbarmfi-telep, gabona-siló-építés, gyümölcsszörp-gyártás, öntözőberendezés telepítése, mezőgazdasági erőgép beszerzése, dinnyeminősítés (Öcsöd, Balkány, Dombegyház, Felsővadász, Lak).

- ◆ A helyi munkaerőpiac jellemzői
- ◆ A helyi, illetve a helyiek számára elérhető legális, szürke vagy fekete, ingázó, napszámos, hetelő foglalkoztatás jellemzői
- ◆ A pályázó vállalkozások által foglalkoztatottak száma
- ◆ A pályázó vállalkozó által foglalkoztatottak lakóhelye
- ◆ A vállalkozói telephelyek elhelyezkedése
- ◆ A megművelt földek fekvése
- ◆ A projekt, a beruházás munkahelyteremtő hatása
- ◆ A projekt hatása a vállalkozás foglalkoztatási kapacitására

Foglalkoztatásbővítés – önkormányzati mezőgazdasági, illetve élelmiszer-feldolgozó és értékesítő vállalkozás támogatása: zöldség- és gyümölcsfeldolgozó és értékesítő kereskedelmi egység létrehozása, illetve marketing (Milota)

- ◆ A helyi munkaerőpiac jellemzői
- ◆ A helyi, illetve a helyiek számára elérhető legális, szürke vagy fekete, ingázó, napszámos, hetelő foglalkoztatás jellemzői
- ◆ Az önkormányzati vállalkozás munkahelyteremtő hatása
- ◆ A foglalkoztatottak kiválasztása: piaci vagy közfoglalkoztatás, kényszer, piaci kiválasztás vagy érdem

Foglalkoztatásbővítés – szociális földprogram, illetve állattartás (Milota, Tiszaadony)

- ◆ A szociális földprogram tartalma
- ◆ A szociális földprogram ágense
- ◆ A szociális földprogram által érintettek köre
- ◆ A szociális földprogram döntéshozatali mechanizmusa

Foglalkoztatásbővítés – munkaerő-piaci reintegráció, illetve esélyegyenlőség: nők munkaerő-piaci reintegrációja (Öcsöd)

- ◆ A projekt tartalma és eredménye

Foglalkoztatásbővítés: kistérségi foglalkoztatási stratégia kidolgozása (Öcsöd)

- ◆ A projekt tartalma és eredménye

Turisztikai-fejlesztés

Vendégházépítés, üdülőövezet fejlesztése (Csokonyavisonta, Telkibánya)

- ◆ Hatása a helyben élő célcsoport foglalkoztatására
- ◆ Hatása a település státuszára
- ◆ Hatása a településrész státuszára

Infrastruktúra-fejlesztés

Tanyás külterület ivóvízellátásának javítása, szennyvíztisztító (Lak, Balkány)

Akadálymentesítés

Közüintézmények akadálymentesítése (Milota)

Informatikai hozzáférés

Wifi falu, szélessávú internet (Lak, Tiszaadony)

Szociális és egészségügyi infrastruktúra-fejlesztés

Szociális gépjármű, szociális konyha, orvosi rendelő (Milota)

F4. Az esettanulmányokban említett források

A tanulmányokban vizsgált uniós fejlesztési forrásokkal kapcsolatos fogalmak¹:

AVOP: Agrár- és Vidékfejlesztés Operatív Program

LEADER (Liaison Entre Actions de Développement de l'Economie Rurale – Községi kezdeményezés a vidék gazdasági fejlesztése érdekében): az EU legsikeresebb vidékfejlesztési programja. Különlegessége, hogy a helyi problémák megoldását az ott élőkől alakult ún. helyi akciócsoportok irányításával és aktív közreműködésével valósítja meg. Nem egy vállalkozást vagy személyt támogat, nem felülről meghirdetett konkrét fejlesztési projekteket jelent, hanem a helyi, kistérségi ötletre, kezdeményezésre összeálló, a közösen elfogadott helyi fejlesztési programot együtt megvalósítani kívánó, alulról kezdeményezett összefogást ösztönzi, és a helyiekre bízta a projektek kiválasztásáról és finanszírozásáról szóló döntéseket.

LEADER+ támogatja az országon belüli, az ún. LEADER-területek közötti, illetve a vidéki térségek közötti hálózatépítést az Európai Unió egész területén. Minden helyi akciócsoport a hazai és egyben a nemzetközi hálózat része. Ez lehetővé teszi, hogy bárki megismerhesse a LEADER által támogatott projekteket, azok eredményeit és azokból az érdeklődők ötleteket is meríthessenek.

EMVA: Európai Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Alap

ESZA: Európai Szociális Alap

HEFOP: Humánerőforrás Operatív Program. Négy prioritása: Aktív munkaerőpiaci politikák támogatása, Társadalmi kirekesztés elleni küzdelem támogatása a munkaerőpiacra történő belépés elősegítésével, Az egész életen át tartó tanulás és az alkalmazkodóképesség támogatása, Az oktatási, szociális és egészségügyi infrastruktúra fejlesztése.

NFT1: Nemzeti Fejlesztési Terv 2004–2007. A 2004-ben indult Nemzeti Fejlesztési Terv (NFT) során 2007 végéig összesen több mint harmincezer projekt esetében hoztak döntést az Irányító Hatóságok. Húszezernek ítélték meg támogatást 720 milliárd forint értékben.

ROP: regionális operatív programok

ÚMFT: Új Magyarország fejlesztési terv. Hazánk 2007 és 2013 között 22,4 milliárd eurós uniós támogatásban részesül, hogy felzárkózhasson a fejlett országokhoz. A legfontosabb célja a foglalkoztatás bővítése és a tartós növekedés feltételeinek megteremtése. A terv 15 operatív programokat indított (7 kiemelt területre és 8 régióra).

¹ Bővebben lásd: www.nfu.hu

A tanulmányokban vizsgált hazai fejlesztési forrásokkal kapcsolatos fogalmak²:

CÉDE: Önkormányzati fejlesztések támogatása területi kötöttség nélkül

TEKI: Területi kiegyenlítést szolgáló önkormányzati fejlesztések támogatása

TEÚT: Települési önkormányzati szilárd burkolatú belterületi közutak burkolat felújításának támogatása

TRFC: Terület- és régiófejlesztési céllelőirányzat

TURC: Turisztikai Céllelőirányzat

ÚFCE: Útfenntartási és fejlesztési céllelőirányzat

.....
² A klaszterpályázatok célja, hogy előmozdítsa a vállalkozások, oktatási és K+F intézmények, valamint a helyi gazdasági szereplők közötti együttműködését versenyképességük növelése érdekében.

A borító *Molnár Icsu István* munkája

A szöveget gondozta: *Sík Júlia*
Nyomdai előkészítés: SL és Társa Bt.

Nyomás: VÁRKERT-97 Kft.
Felelős vezető: *Percze Bertalan* ügyvezető

„A politikusok gyakran mondják,
hogy mi, gyerekek vagyunk Európa jövője.
De mi most élünk.

A gyerekkorunk ma van, nem
holnap vagy azután.”

„Épüljön a gyerekek Európája –
érvényesüljenek a gyermekjogok!”

A göteborgi Gyermek Csúcsstalálkozó nyilatkozatából

(2001. június 13.)

MEGJELENT GYEREKESÉLY FÜZETEK

PATAKI ÉVA–SOMORJAI ILDIKÓ
SZOLGÁLTATÁSOKKAL A GYERMEKSZEGÉNYSÉG ELLEN

BASS LÁSZLÓ
AZ ESÉLYEGYENLŐTLENSÉGEK DINAMIKÁJA

BASS LÁSZLÓ–DARVAS ÁGNES–DÖGEI ILONA
FERGE ZSUZSA–TAUSZ KATALIN
A SZEGÉNYSÉG ÉS KIREKESZTÉS VÁLTOZÁSA 2001–2006

BASS LÁSZLÓ–DARVAS ÁGNES–FARKAS ZSOMBOR
FERGE ZSUZSA–SIMON MIHÁLY–VELKI RÓBERT
GYEREKEK SZÉCSÉNYBEN
Kistérségi alkalmazási kísérlet